

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİMDALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

HİZMET TİCARETİNİN SERBESTLEŞTİRİLMESİ
Yüksek Lisans Tezi

DURMUŞ AYDIN

İSTANBUL, 2009

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİMDALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

HİZMET TİCARETİNİN SERBESTLEŞTİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

DURMUŞ AYDIN

Danışman: Prof. Dr. MUSTAFA AYKAÇ

İSTANBUL, 2009

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLE Anabilim Dalı ÇALIŞMA EKONOMİSİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi DURMUŞ AYDIN'ın HİZMET TİCARETİNİN SERBESTLEŞTİRİLMESİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 17.07.2009 tarih ve 2009/12-34 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 25.11.2009

1) Tez Danışmanı : PROF. DR. MUSTAFA AYKAÇ

2) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. ZEKİ PARLAK

3) Jüri Üyesi : PROF. DR. SEDAT MURAT

MUSTAFA AYKAÇ
ZEKİ PARLAK
SEDAT MURAT

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Durmuş Aydın
Anabilim Dalı	: Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Programı	: Çalışma Ekonomisi
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Mustafa Aykaç
Anahtar Kelimeler	: Küreselleşme, hizmet ticareti

ÖZET

HİZMET TİCARETİNİN SERBESTLEŞTİRİLMESİ

Son yıllarda ulaşım ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, uluslararası alanda ticari ilişkilerin hızla gelişmesini sağlamıştır. Küreselleşmenin engellenemeyen hızı, mal ve hizmet piyasalarının serbestleşmesine sebep olmuş, ülkeler arası mesafelerin önemi yok denecek kadar azalmıştır. Küreselleşme ile birlikte gelen ağır rekabet şartlarında ekonominin ayakta kalabilmesinin tek çözümü gün geçtikçe daha da genişleyen bu ekonomik küresel ağa entegre olmaktır. Bunun için serbestliği mal piyasalarına göre gün geçtikçe daha da artan hizmetler sektörünün “serbestleşme” sürecinin daha ayrıntılı olarak incelenmesine ihtiyaç vardır.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname : Durmuş Aydın
Department : Labour Economics and Industrial Relations
Field of Study : Labour Economics
Supervisor : Prof. Dr. Mustafa Aykaç
Key Words : Globalisation, trade in services

ABSTRACT

LIBERALIZATON OF TRADE IN SERVICES

The developments in transportation and communication technologies in recent years lead swift progress in commercial relations on the international stage. The inevitable speed of globalization caused asset and capital market to be freed and the importance of distance among the countries have considerably reduced. The only solution for economy to stand under the heavy competence that came with the globalization is integration of global economic network that expands by the day. Therefore the freedom of 'liberalization' process of service sector that rises according to goods market needs to be examined thoroughly.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TABLO LİSTESİ.....	i
KISALTMALAR.....	ii
GİRİŞ.....	1

1. KÜRESELLEŞMENİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. Küreselleşme Kavramı; Tanımı ve Boyutları.....	4
1.1.1. Küreselleşmenin Tarihî Gelişimi.....	10
1.1.2. Küreselleşmenin Boyutları.....	12
1.1.2.1. Sosyal Boyut.....	13
1.1.2.2. Kültürel Boyut.....	14
1.1.2.3. Siyasal Boyut.....	17
1.1.2.4. Ekonomik Boyut.....	19
1.2. Küreselleşmeye Yol Açan Faktörler.....	22
1.2.1. Bilgi ve İletişim Teknolojilerindeki Gelişmeler.....	23
1.2.2. Çokuluslu Şirketler ve Üretimin Küreselleşmesi.....	23
1.2.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları.....	25
1.2.4. Neo-Liberal Politikaların Yükselişi.....	26
1.2.5. Rekabetin Küreselleşmesi.....	27
1.2.6. Ulus Devletin Zayıflaması.....	28

2. KÜRESELLEŞME VE ULUSLARARASI TİCARET

2.1. Uluslararası Ticaretin Serbestleşmesi.....	32
2.1.1. Uluslararası Ticaret Örgütü.....	33
2.1.2. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT).....	34
2.1.3. Bretton Woods Sisteminin Çöküşü: 1970 Sonrası.....	37

Sayfa No.

2.2.	Dünya Ticaret Örgütü ve Uluslararası Ticaret Müzakereleri.....	39
2.2.1.	Uruguay Zirvesi	41
2.2.2.	Singapur Zirvesi.....	41
2.2.3.	Seattle Zirvesi	42
2.2.4.	Doha Zirvesi	43
2.2.5.	DTÖ Sonrası Uluslararası Ticaret Sistemi: Genel Değerlendirme	43
2.3.	Uluslararası Ticarete Yapısal Değişim	46
2.3.1.	1980 Sonrasında Uluslararası Ticaretin Yapısı: Ara Mal ve Hizmet Ticaretinin Yükselişi	48
2.3.2.	Küresel Dış Tedarikin Yükselişi.....	49
2.4.	Uluslararası Ticareti Sınırlandıran Faktörler	50
2.5.	Uluslararası Ticaret Blokları	52
3.	HİZMETLER TİCARETİ VE ULUSLARARASILAŞMASI	
3.1.	Hizmetler Ticaretinin Tanımı.....	62
3.2.	Hizmetler Ticaretinin Uluslararasılaşma Süreci.....	65
3.3.	Uluslararası Hizmetler Ticaretinin Sınıflandırılması.....	70
3.3.1.	Sektörler ve Alt Sektörler	74
3.3.2.	Başka Yere Dâhil Edilmemiş Diğer Hizmetler	81
3.4.	Uluslararası Hizmetler Ticaretinin Temel Özellikleri	81
3.5.	Uluslararası Hizmetler Ticaretinin Serbestleştirilmesini Aksatan Nedenler ..	83
3.6.	Gelişmekte Olan Ülkelerin Uluslararası Hizmet Ticaretindeki Yeri Ve Alternatif İmkanları.....	84
3.7.	Hizmet Ticaretinin Serbestleşmesinin Emek Piyasalarına Etkisi.....	87
	GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	93
	KAYNAKÇA.....	95

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1 : Yerel ve Küresel Üretim Seçenekleri	50
Tablo 2 : Hizmetlerle İlgili Çeşitli Sınıflandırmaların Karşılaştırılması	73
Tablo 3 : Ülke Gruplarının Ticarî Hizmetlerdeki Payları	84

KISALTMALAR

<i>age.</i>	Adı geçen eser
<i>AB</i>	Avrupa Birliği
<i>ABD</i>	Amerika Birleşik Devletleri
<i>AET</i>	Avrupa Ekonomik Topluluğu
<i>DPT</i>	Devlet Planlama Teşkilatı
<i>EAGÜ</i>	En Az Gelişmiş Ülkeler
<i>GATS</i>	Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması
<i>GATT</i>	Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması
<i>GSMH</i>	Gayri Safi Milli Hasıla
<i>GSYİH</i>	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
<i>GOÜ</i>	Gelişmekte Olan Ülkeler
<i>GSÜ</i>	Geçiş Sürecindeki Ülke
<i>GÜ</i>	Gelişmiş Ülkeler
<i>GYÜ</i>	Gelişme Yolundaki Ülkeler
<i>IMF</i>	Uluslararası Para Fonu
<i>ITO</i>	Uluslararası Ticaret Örgütü
<i>WTO</i>	Dünya Ticaret Örgütü
<i>MAI</i>	Çok Tarafli Yatırım Anlaşması
<i>NATO</i>	Kuzey Atlantik Paktı
<i>STK</i>	Sivil Toplum Kuruluşu
<i>TRIPS</i>	Ticaretle İlgili Fikri Mülkiyet Hakları
<i>OECD</i>	Gelişmiş Ülkeler
<i>UNCTAD</i>	Birleşmiş Milletler Ticaret Komisyonu
<i>s.</i>	Sayfa
<i>S.</i>	Sayı
<i>yy.</i>	Yüzyıl
<i>WB</i>	Dünya Bankası

GİRİŞ

16. yüzyıldan bu yana gelişme hâlinde olduğu kabul edilmekle birlikte, küreselleşme kavramının sosyal bilimler literatüründe yaygın bir şekilde yer alışı 1980’li yıllardan sonra olmuştur. 1980’li yıllarda bilgi ve iletişim teknolojileri alanındaki gelişmelere paralel olarak adından sıkça söz edilen küreselleşme olgusuyla birlikte artık, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel olarak bütünleşmiş bir dünya meydana gelmeye başladığı daha tartışmasız kabul edilmeye başlanmıştır. Ekonomik açıdan bakıldığında küreselleşmenin teorik çerçevesini oluşturan neo-liberalizmin prensipleri; ekonomik örgütleri soğuk savaş sonrasındaki bu yeni ortamın şartlarına uygun hâle gelmeye zorlamıştır. 1970’lerle birlikte çokuluslu şirketlerin gelişmesi, üretimi küresel ölçekte birleştirmenin yanı sıra ulusal piyasaları küresel sermaye piyasasına açmaya başlamıştır. Bu durum, küreselleşmenin 90’lı yıllarda yaygınlık kazanmasının temel sebeplerinden biri olmuş, küresel sermaye dünya ekonomik sisteminde önemli bir konuma gelmiştir.

Mal ve hizmet piyasaları arasındaki etkileşim neticesinde, uluslararası işbölümü ile birlikte artan uluslararası ticaret, çokuluslu işletmeler tarafından yapılan dış yatırımlar ve uluslararası sermaye hareketlerindeki çok ciddi artışlar dünyanın ekonomik yapısını kökten değiştirmiştir. Bu süreçte ülkeler, ortaya çıkan yeni yapı içinde uluslararası kârdan ve iş hacminden pay kapmanın yollarını aramaya başlamıştır. Bu hedefi ulaşılabilir kılmamanın yolu ise, dünya çapında gerçekleştirilen mal/hizmet üretiminin mümkün olan en fazla kısmını ulusal sınırlar içinde tutmaktan geçtiği kabul edilmeye başlanmıştır. Dolayısı ile ülkeler ve bölgeler arasında mal ve hizmet üretiminin kendilerine çekilmesi konusunda yaşanan rekabet kadar ulusal emek piyasaları arasında dünya çapındaki üretimin bir kısmını gerçekleştirmek ve böylece küresel ekonomiye arzu edilen bir noktadan eklenmek için kıyasıya bir rekabet yaşanmaktadır. Bu oluşum, zaman içinde iki yönde ağırlığını hissettiren gelişmelerle kendini göstermiştir. Bunlardan biri bütünleşme ve tek bir dünya olma amacını gerçekleştirmek için ülkeler arasındaki gümrük tarifelerinin ve diğer ticaret kısıtlamalarının azaltılmasını ve kaldırılmasını öngören yöndür. Buna kısaca mal ve hizmet üretiminin evrenselleşmesi denilebilir. Diğer yön ise, birbiri ile gerek ekonomik, gerekse coğrafi benzerlik gösteren ülkeler arasındaki ticaretin serbestleştirilmesine

yönelik ekonomik entegrasyonlardır. Buna da kısaca bölgeselleşme denilebilir. Bugün ülkeler bir yandan kendilerinden geride kalmış ülkelere karşı küreselleşmeyi sonuç almaya uygun önemli bir araç olarak kullanırken, diğer yandan da kendilerine ekonomik, teknolojik, kalite ve tasarım alanlarında rakip olan ülkelere karşı ekonomik entegrasyonlar oluşturmayı tercih etmektedirler. Sonuç olarak birbirine zıt gibi görünen küreselleşme ve bölgeselleşme, aslında birbirini destekleyen ve tamamlayan aynı sürecin iki ayrı koludur.

Yukarıda kısaca sözü edilen küreselleşme ile birlikte ticaretin serbestleştirilmesi, her şeyden önce uluslararası hizmetler ticareti önündeki engellerin kaldırılmasını öngörmektedir. Bu serbestleştirme ve etkileri, özellikle gelişmekte olan ülkelerin dünya hizmet ticaretindeki payındaki artış açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Zira bu konu, hizmetler sektörünün bir ülkede ete-kemiğe bürünmesi ve serpilmesi ile ekonomik kalkınma ve gelişme arasındaki ilişkiyi de gündeme getirmektedir. Bugün üretime yönelik hizmetlerdeki gelişmelerin, yalnızca kalkınmanın bir sonucu olmadığı, aynı zamanda onun ön koşullarından birisi olduğu da anlaşılmıştır. Ayrıca, söz konusu serbestleştirme girişimlerinin ve sonuçlarının ulusal iktisat politikalarındaki etkileri de önemle üzerinde durulan konular arasına girmiştir. Zira son yıllardaki çalışmalar dünyada hizmetlerin ticaretinde büyük bir artış gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Uluslararası hizmet ticaretinin artış hızı 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren mal ticaretinin artış hızını geçmiş ve günümüzde bu artış etkisini devam ettirmektedir.

Hizmetler sektörü, geçmişe bakıldığında imalat sanayinden daha az öneme sahip olmuştur. Sektörün gelişmesi, sanayi devriminden hemen sonra hız kazanmaya başlamıştır. Küresel anlamda ekonomik kalkınmanın sürecine bakıldığında, imalat sanayinin kalkınması ile meydana gelen refah ve yüksek gelir artışı sonucunda hizmet sektörünün önem kazandığı ve bu sektör içinde yer alan turizm, pazarlama, iletişim ve bankacılık gibi pek çok alanın başlı başına ekonomik gelişmeyi etkileyen hayati öneme sahip girdiler olduğu anlaşılmaya başlanmıştır.

Dünyadaki hizmet üretimi ve ticaretinde meydana gelen gelişmeler hizmetler sektörünün; Gayrisafi Yurtiçi Hâsılasındaki (GSYİH) payını önemli derecede artırması, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde istihdamda en çok paya sahip sektörlerin başında

gelmeye başlaması gibi çok önemli neticeler ortaya koyması ile hem araştırmacılar hem de uygulayıcılar için önem teşkil etmiştir. Bahsetmiş olduğumuz dünya hizmet ticaretinde yaşanan hızlı gelişim ve değişimler küreselleşme olgusunun önemli bir sonucu olarak düşünölmektedir. Ve bu olgu, hizmet ticaretinin daha da serbestleşmesini ve bu serbestleşmenin etkilerinin sınır tanımaksızın tüm dünyaya yayılacağını öngörmektedir. Bu çalışmanın amacı da önemi ve gerekliliği tartışmasız kabul edilen hizmetler ticaretinin serbestleşmesinin etkilerini dünya hizmetler ticaretinde yaşanan değişimleri ortaya koyarak açıklamaya çalışmaktır.

1. KÜRESELLEŞMENİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

İçinde yaşadığımız son çeyrek yüzyılda en çok tartışılan kavramların başında “küreselleşme” gelmektedir. Dünyadaki gelişmeler doğrultusunda makro ve mikro düzeyde tüm organizasyonlarda küreselleşmenin kaçınılmaz olduğundan söz edilmektedir. Küreselleşmeyle gelen değişim, toplumsal sistemin tüm alt sistemlerini ve bireylerini etkilemektedir. Bununla birlikte, dünyada yaşanan toplumsal değişimler, küreselleşme olgusu çerçevesinde analiz edilmeye başlanmıştır. Küreselleşme sürecinin tüm toplumsal alanları içeren çok boyutluluğuna rağmen, 1980’li yıllardan günümüze kadar geçen dönemde ekonomik alanda görülen gelişmelerin daha fazla vurgulandığı görülmektedir.

Ancak ekonomik, politik ve kültürel alanlarda yaşanan değişimlerle ilgili olarak dile getirilen bu ortak tanımlama, hem anlamlandırılması ve hem de yaşanan değişimin değerlendirilmesi açısından oldukça tartışmalı bir sürecin de başlamasına yol açmıştır. Küreselleşmenin ekonomik açıdan olumlu ve olumsuz sonuçlarının yanı sıra, bu sürecin yeni veya süregelen, doğal veya tasarlanan, ulus devleti sona erdiren veya ulus devletin yeniden tanımlandığı bir süreç mi olduğu konularında tartışmalar yoğunlaşmıştır. Küreselleşme olgusu tanımlarında, bu tartışmaların izleri görülmektedir. Küreselleşme olgusunun ayrıntılı olarak incelenmesi, çalışmamızın konusunu ihtiva eden hizmetler ticaretinin serbestleştirilmesini daha anlaşılır kılacaktır. Bu yüzden çalışmamızın bu bölümünde küreselleşme olgusu uluslararası ticaret ve hizmet ticaretinin serbestleştirilmesi açısından incelenecektir.

1.1. Küreselleşme Kavramı: Tanımı ve Boyutları

Küreselleşme tanımı üzerinde bilim adamları arasında ulaşılmış bir konsensüs olmamakla birlikte, bu kavramın bilginin, sermayenin, malların ve hizmetlerin artan hareketliliği ile birlikte, ulus aşırı ekonomik faaliyetin hızlandığı bir form olduğu konusunda yaygın bir kanaat vardır. Küreselleşme finansal, teknolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları da olan dinamik bir süreçtir.

Küreselleşme kavramı, son dönemlerde gerek akademisyenler, gerek politikacılar ve gerekse uygulamacılar tarafından en çok kullanılan kavramlardan biri olarak dikkat çekmiş, 20. yüzyılın üzerinde en çok tartışılan konusu hâline gelmiştir. Özellikle üretim ve yönetim modellerinin ve sistemlerinin çok farklı nedenlere bağlı olarak geçirdikleri değişim süreçleri ve safhaları küreselleşme kavramının daha derin etkiler meydana getirmesine ve daha çok telaffuz edilmesine yol açmıştır. Küreselleşme etimolojik olarak "bütün dünyayı kapsayan" anlamına gelmektedir(âlemşümül). Bugün hemen her bilim dalında kullanılan bir kavram olarak küreselleşme olgusu, uluslararası ticaret alanında da küresel pazar, küresel işgücü, küresel işletme, küresel rekabet, küresel ürün ve küresel ağlar gibi kavramlarda anlam ve önemini bulmaktadır.¹

Epistemolojik olarak ele alındığında küreselleşme; kültürler, ülkeler, bölgeler, insanlar ve pazarlar arasındaki sınırların ortadan kalktığı bütünleşmiş tek bir dünya idealini işaret etmektedir. 1960'lı yıllardan itibaren ilk kez kullanılmaya başlanan "küreselleşme" kavramının birkaç tanımı şu şekildedir:

- Ü Dünyada birçok ekonomik, finansal, politik, ulusal güvenlik, çevresel, sosyal, kültürel ve ulusal eyaletler arası teknolojik bağlantılar, piyasalar ve bireyler yoluyla kıtalararası mesafeleri birbirine bağlayan bir ağ.²
- Ü Bir 'trendi; şu anki sosyal durumumuzu bir tür küreselliğe dönüştüren sosyal süreçler dizisidir.³
- Ü Ulusal ekonomilerin artan ölçüde birbirine bağımlılığıdır.⁴

Yukarıda verdiğimiz tanımların haricinde küreselleşme hakkında değişik yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımların her biri kendi perspektiflerinden küreselleşmeyi yorumlamakta ve buna göre de küreselleşme ile ilgili farklı yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımlar genel olarak aşırı-küreselleşmeciler, şüpheciler, dönüşümcüler ve küreselleşme karşıtlarıdır.

¹ Göksel Ataman, **İşletme Yönetimi Temel Kavramlar ve Yeni Yaklaşımlar**, İstanbul: Türkmen Kitapevi, Yayın No. 181, 2002, s.31.

² Dış Ticaret Dergisi, "Globalleşme Nedir?", Temmuz sayısı, 2001, Ersan Öz (çev.) <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/tem2001/ersan.htm>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2008).

³ Manfred B. Steger, **Globalization: A Contested Concept**, Oxford University Press, 2006, s.s.7-10.

⁴ Nusret Ekin, **Küreselleşme ve Gümrük Birliği**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayın No. 1999-47, 1999, s. 50.

a. Aşırı-Küreselleşmeciler

Küresel pazarın, 1960'lı ve 1970'li yıllara kıyasla bile, çok daha gelişmiş durumda olduğu; ulusal sınırları yıkıp geçtiği; ulusların eskiden sahip oldukları egemenliğin, siyasetçilerin de olayları etkileme yeteneklerinin önemli bir kısmını kaybettikleri aşırı küreselleşmecilerin temel iddialarıdır.⁵ Bu yaklaşımda, gittikçe artan biçimde bütünleşerek küresel hâle geldiği kabul edilen ekonomiler, küreselleşmenin temel itici gücü olarak değerlendirilmektedir. Küresel ekonomi, toplumsal organizasyonu değişikliğe uğratabilecek biçimde egemen hâle gelmekte; dolayısıyla siyaset de artık küresel piyasanın belirleyiciliği doğrultusunda gerçekleşmektedir.

Aşırı küreselleşmeci yaklaşım içerisinde bu genel fikir birliğine rağmen, toplumsal organizasyonun bu yeni biçimi, ideolojik görüşler çerçevesinde farklı biçimlerde algılanmaktadır. Neo-liberaller için küresel piyasanın hâkimiyeti, rasyonelitenin ve insanlığın ilerlemesinin bir kanıtı olarak memnuniyetle karşılanırken; Neo-Marksistler açısından eşitsizliğin ve sömürünün arttığı bir süreç olarak görülmektedir. Belirtmek gerekir ki bu yaklaşımda, neo-liberal yaklaşımdan farklı olarak, ulus-devlet ve İmparatorluk birbirine zıt veya çelişkili kavramlar değildir. İmparatorlukta, ulus-devletler, monarşik, aristokratik ve demokratik güçler karma bir kurum oluşturarak politik, ekonomik ve kültürel kuralları koymaktadırlar.

b. Şüpheler

Bu yaklaşıma göre, uluslararası ekonominin önceki dönemleriyle karşılaştırıldığında, mevcut ileri derece uluslararasılaşmış ekonomide farklı ve yeni bir şey yoktur; dolayısıyla dünya ekonomisinin küresel bir ekonomi olduğu kabul edilemez. Buna göre, uluslararası bir ekonomide, dünya pazarına artan düzeyde entegrasyona rağmen, ulusal ekonomiler, göreceli olarak ayrı ulusal ekonomiler arasındaki değişimlerin temel karakterini ortaya koymaktadır ve içinde firmaların ve sektörlerin

⁵ Anthony Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya: Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor?**, Osman Akinhay (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2000, s.21.

rekabetsel performansı gibi birçok sonuç esasında ulusal düzeyde işleyen süreçler çerçevesinde belirlenmektedir.⁶

Ticaretin, sermaye hareketlerinin ve finansal sistemlerin artan boyutlarda liberalleşmesinin gerçekten yeni dönüşümler olduğunu söylemek zordur. 19. yüzyıl başlarının serbest ticaret rejimi, aynı yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları arasında altın standart sistemi altında gerçekleşen uluslararası finansal serbestlik ortamı ve sermaye hareketleri, bugünkü serbestleşme derecelerinin gerisinde değildi.⁷ Mevcut uluslararası ekonomik düzen ile I. Dünya Savaşı'ndan önce hâkim olan ekonomik düzen arasında, Dünya Ticaret Örgütü (WTO) , Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) gibi örgütlenmelerin dünya ekonomisinin kurumsallaştırılmasında roller üstlenmesiyle büyük farklılık meydana gelmiştir. Buna bağlı olarak emek göçü özgürlüğünün sınırlandırılması gibi niteliksel farklılıklar olduğu kabul edilmekle birlikte; ekonomik bütünleşme oranları, karşılıklı bağımlılık hâli ve küresel akımların seviyesi açısından dikkate değer bir dönüşüm olmadığı ve yeni bir dönemi işaret etmediği söylenmektedir.

c. Dönüşümcüler

Dönüşümcüler, dünya düzeninde tarihî bir kayma yaşadığımız savındadır. Ancak küreselleşmenin, modern çağ boyunca çeşitli yoğunluklarda karşımıza çıkmış ve kendini hazırlamış olduğuna inanmaktadırlar. Şöyle ki, dünya ekonomileri ve iletişim sistemleri tüm modern zamanlar boyunca insanların, kültürlerin ve ülkelerin birbirlerine kenetlendiği bir yapı sağlamıştır, ancak son yıllarda yaşanan gelişmeler, bizi yeni bir boyuta, bir üst seviyeye aktarmış ve önemli bir nitel kayma yaşanmasına yol açmıştır.⁸

Dönüşümcülerin yaklaşımını, aşırı küreselleşmecilerin ve şüphecilerin yaklaşımlarından ayıran noktaları açıklayabilmek için, küresellik ile küreselleşme kavramları arasındaki farklılıkları kullanmak mümkündür. Dünyanın tek bir mekân olarak algılanmasına, insanlar ve toplumlar arasındaki karşılıklı etkileşime dayanan

⁶ Paul Hirst ve Grahame Thompson, "Küreselleşme-Gerekli Bir Mit mi?", **Küreselleşme Okumaları** içinde, Kudret Bülbül (ed.), Ankara: Kadim Yayınları, 2006. s.29.

⁷ Korkut Boratav, **Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?**, E. Ahmet Tonak, Korkut Boratav, Oktar Türel, Cem Somel, Tarık Şengül ve **Hakan Arslan**, "**Küreselleşme Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı**", Ankara: İmge Yayınevi, Nisan 2000, s.16.

⁸ Cem Karadeli, "Küreselleşme ve Dünya Düzenleri", **Küreselleşme ve Alternatif Küreselleşme** içinde, Cem Karadeli (der.), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2005, s.s.11-12.

toplumsal bir düzenleme modeli olarak küresellik kavramı, insanlık tarihi boyunca ortaya çıkmış bir eğilim olarak kabul edilmektedir. Buna karşılık, toplumsal düzeni değiştiren bir süreç olarak günümüz küreselleşmesinin çok önemli farklılıkları vardır.

Daha açık bir ifadeyle, küresellik, dünya ölçeğinde ortak değerlerin paylaşılması isteği ve 5 milyarı aşkın dünya nüfusunun yurттаş olarak, tüketici olarak, üretici olarak rollerine ilişkin ve çevresel konulardaki ortak problemlerini çözebilmek için kolektif hareket etme eğiliminde olmaları durumunu ifade etmektedir. Küreselleşme ise hâkim sistemin bölgesel ve geleneksel düzenlemelerinde bir şeylerin değişmekte olduğu izlemine vermektedir. Küreselleşme, direkt olarak değişimi işaret eden bir terim olduğundan, hâkim koşullar ya da sonlanmış bir durum yerine bir süreç olarak algılanan bir fenomen olarak küresellikten ayrılmaktadır.⁹

d. Küreselleşme Karşıtları

Küreselleşme farklı biçimlerde ele alınabilecek kompleks bir olgu olduğu için bir çok tartışmayı bünyesinde barındırmaktadır. Yaklaşımlardaki önemli farklılıklar küreselleşmesinin birçok olumsuzluğuna da dikkat çekmektedir. Küreselleşme karşıtlarına göre küreselleşme, kapitalizmin savaştı olmayan yeni işleyiş mantığı ya da jeo-ekonomik emperyalizmdir.¹⁰ Diğer bir tanıma göre ise küreselleşme, insanı sömürmeye ve doğayı yağmalamaya dayalı, derin eşitsizliklere yol açan ekonomik ve sosyal bir örgütlenme biçiminin bir parçasıdır.¹¹

Küreselleşmeye yönelik en temel eleştirilerden bir tanesi, küreselleşme teriminin işaret ettiği türden bir serbestlik ve yayılmanın büyük ölçüde tek taraflı gerçekleşmesidir. Ekonomik, politik, kültürel ve sosyal anlamda Birinci Dünya ülkeleri Üçüncü Dünya'ya kolaylıkla nüfuz edebilirken, tam tersi gerçekleşmemektedir.

Ekonomik sınırların kalkışı, devletlerin güçlerini kaybetmesi ve iletişim devrimi sonucunda kimi değerlerin yayılmasının kolaylaştığı bir gerçektir. Ancak bu yayılma hep gelişmiş ülkelerden gelişmemiş olanlara doğru gerçekleşmektedir. Serbest

⁹ James N. Rosenau, **The Complexities and Contradictions of Globalization**, Current History, November 1997, s.361.

¹⁰ Veysel Bozkurt, "Küreselleşme Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar", www.isguc.org/vbozkurt1.htm, (Erişim: 22 Aralık 2008)

¹¹ Ataman, **a.g.e.**, s.32.

dolaşım kavramı, Üçüncü Dünya'nın mal, hizmet ve işgücünün Birinci Dünya'ya açılmasını aynı oranda kolaylaştırmamıştır. Bu da, büyük ölçüde küreselleşmenin asıl gözettiği unsurun pazarın liberalleşmesinin sağlanması olmasından ve bunun küresel olarak dengeli bir gelişmeden ve sosyal adaletten önce gelmesinden kaynaklanmaktadır.

Günümüzde küreselleşmenin en önemli kaleminin ekonomik küreselleşme olduğu görüşü yaygındır. Buna göre ekolojik veya kültürel küreselleşme ile politikadaki çok merkezli yapı ile uluslar üstü aktörlerin varlığı, ekonomik küreselleşmenin hâkimiyeti altındadır.¹² Neo-liberal küreselleşmenin süjesi de tek boyutlu bir bakış açısı sunarak küresel toplum değil, küresel pazar ve onunla ilişkisi bulunan toplumdur.

1995'te Uruguay Raundu sonrasında yürürlüğe giren Hizmetler Ticareti Genel Anlaşmasının (GATS) öngördüğü yapı, hizmet sektörlerinin tamamında liberalleşmeye gidilmesi ve serbest ticareti engelleyen tüm ulusal bariyerlerin adım adım kaldırılmasıdır. Özelleştirilmesi istenen devlete ait stratejik sektörlerin en önde gelenleri arasında tıp, eğitim, enerji ve su gibi temel ihtiyaçlar da bulunmaktadır.¹³ Bunun açıklaması kârın maksimize edilmesi amacının her şeyin üzerine konması olabilir. Evrendeki her şey kâr amacıyla sömürülebildiği ve her şeyin patentinin alınabildiği belirtilmektedir. Bu noktada açgözlü olarak nitelenen ekonomilere karşı tedbirlerin yasalarca alınmasının önü de kapatılmış ve devletlerin etkileri azaltılmıştır.¹⁴

Küreselleşme yanlıların dünya genelinde serbest pazarın yerleşmesi hâlinde tüm dünyada yaşam standartlarının yükseleceği, sosyal sorunların ortadan kalkacağı, hatta rekabet içerisindeki aktörlerin kaynakları korumaya çalışması sonucu, doğanın korunmasına bile faydası dokunacağı yolunda iddiası vardır. Oysa tek taraflı küreselleşme uygulamalarının uluslararası sistemin içindeki farklı aktörler arasında eşitsizlik doğurduğu, küreselleşmeye yönelik eleştirilerin en önemlilerinden birisidir. Ekonominin küreselleşmesine kültürel küreselleşme de eşlik etmektedir. Bir görüşe göre küresel pazarın gelişmesi kültürlerin, kimliklerin ve hayat biçimlerinin de etkilendiği sonuçlar yaratır. Küresel kültürlerin bir noktada toplanması (konverjans) birçok akademisyenin dikkat çektiği bir sosyal olaydır ve kimilerince

¹² Ulrich Beck, **What Is Globalization?**, Cambridge: Polity, 2000, s.118.

¹³ Annamaria Artner, **Anti-Globalization Movements: The Developments In Asia**, Contemporary Politics, Vol. 10, No. 3-4, 2004, s. 246.

¹⁴ Helen Hintjens, **Appreciating the Movement of Movements**, Development in Practice, Vol. 16, No. 6, 2006, s.630.

“McDonaldization” olarak adlandırılır. Buna göre artık hayat biçimlerinde ve kültürlerde tüm dünyada tek tipleşmeye doğru gidilmektedir. Ulrich Beck’e göre “Bavyera’nın köylerinde, Kalküta’da, Singapur’da veya Rio de Janerio’nun favelalarında insanlar televizyonda “Dallas” dizisini izliyor, mavi kotlar giyiniyor ve Marlboro içiyorlar. Kısaca, küresel kültür endüstrisi gittikçe hayat biçimleri ve kültürel simgelerin konverjansı hâline geliyor.”¹⁵

1.1.1. Küreselleşmenin Tarihî Gelişimi

Dünyada küreselleşme ve bölgesel entegrasyon hareketleri İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra hızlanmıştır. Siyasal sınırlar, ekonomik sınırların birbirlerinden ayrılması ve ekonomik sınırların giderek ortadan kalkması şeklinde de tanımla bilinen küreselleşme olgusu aslında iki yüzyıldan fazla bir geçmişe sahip serbest ticaretin savunucusunun bir uygulaması ya da sonucu sayılabilmektedir. Yani kapitalist sistemin bir evresi olarak nitelenebilir.

Bu konudaki ilk somut adımlar, 1947 yılında Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması’nın (GATT) imzalanmasıyla atılmıştır. O yıldan günümüze kadar yapılan sekiz GATT Zirvesi’yle dünya ölçüsünde serbest ticarete yönelinmiştir. Bugün sadece malların değil, malların yanında çok çeşitli hizmetlerin ve sermayenin de ülkeler arasında serbest dolaşımı söz konusudur. 1986- 1994 yılları arasında ortaya çıkan son GATT Zirvesi olan Uruguay Zirvesi sonunda imzalanan çok sayıda anlaşmayla, dünyada gümrük tarifelerinin önemi iyice azaltılmış ve tarife dışı engellerin de belli takvimler için tarifeye dönüştürülmesi amaçlanmıştır.¹⁶

1960 yılların başlarında Amerikan şirketlerinin deniz aşırı pazarlardaki hareketleriyle birlikte küreselleşme çalışmaları görülmeye başlamıştır. Yerli pazarlarda yavaşlayan büyüme hızı, birçok şirketi Amerika’nın dışındaki pazarlara yöneltmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin 1970’li yıllarından itibaren içine düştükleri dış borç krizi ve dış ödeme güçlükleri, söz konusu ülkeleri bu dar boğazdan kurtulabilmek için ihracat

¹⁵ Beck, a.g.e., s.42.

¹⁶ Nihat Yüksel, **Küreselleşme ve Toplu Pazarlıkta Değişim**, İstanbul Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayınları, 1997, s.87.

yönelik stratejiler belirlemeye yöneltmiştir. Zamanında dış borcunu ödemeyen ülkeler çareyi ihracata geliştirmekte, ithalatı ise serbestleştirmekte bulmuşlardır.¹⁷

1970'lere kadar dünya mal üretiminin yarısını ABD işletmeleri üretirken, 1970'lerden itibaren diğer gelişmiş ülkeler ve Uzak Doğu'daki sanayileşmiş ülkeler ile bazı Latin Amerika Ülkeleri işletmeleri, ABD işletmeleriyle rekabete girmişlerdir. 1970'li yıllarda Japon işletmeleri elektronikten ağır inşaat makinelerine kadar birçok pazarda Amerikan işletmeleri için tehlike oluşturmaya başlamışlardır.

Her türlü kaynak dağılımında var olan devlet –piyasa dengesi 1980'li yıllarda değişmeye başlamıştır. Dünyanın her yerinde devlet– piyasa dengesi, piyasa lehine kaymaya başlamıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, teknolojik ve ideolojik değişimi, piyasanın rolünü arttıran ve devletin rolünü azaltan politika değişimleri izlemiştir.¹⁸

1990'lı yılların başından itibaren dünyada geleneksel siyasi blokların ortadan kalktığı, liberal eğilimlerin güçlendiği, teknolojik gelişmelerin sınır tanımaz hâlde önemli değişmelere yol açtığı bir dönem başlamıştır. Bu dönemde uluslararası mübadelelerde mal ve finans piyasaları millî sınırları sürekli zorlamakta ve ülkelerin kendi boyutlarını aşmaktadır. Haberleşme, iletişim ve ulaştırma teknolojilerinde ki gelişmeler ayrıca karşılıklı etkileşimi arttırdığından, evrensel standartlarda bir tüketim kültürü ortaya çıkarmıştır. Hızlı sanayileşme sonucu ortaya çıkan çevrenin bozulması, hava, su, toprak kirlenmesi gibi olumsuz gelişmeler tüm ülkelerin ortak problemleri olmuştur. Yani doğal hayatın bozulması da küreselleşmiştir.¹⁹

Küreselleşme sürecinin başlangıcıyla birlikte birçok işletme hayatta kalabilmek için, uluslararası faaliyetlere katılmak ve küresel yeterliliklerini arttırmak gereği duymuşlardır. Böylece dünya çapında faaliyet gösteren çokuluslu işletmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk çokuluslu işletmeler, 19. yüzyılda Avrupa merkezli olmak üzere Belçika'da (Cockeril), Almanya'da (Bayern), İsviçre'de (Nestle), Fransa'da (Michelin) ve İngiltere'de (Lever) ortaya çıkmış ve gümrük tarifelerinden dolayı,

¹⁷ Yusuf Tuna, "Dünyada Globalleşme Eğilimleri ve Dengeler", *Süreç Dergisi Gümrük Birliği özel sayısı*, Sayı. 17-18, 1998, s. 21.

¹⁸ Rence Predergast ve Frances Stewart, *Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma*, İdil Eser (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995, s.13-14.

¹⁹ Tuna, *a.g.m.*, s. 22.

ihracatta karşılaşılan güçlükleri aşmak kaygısıyla yabancı pazarlarda yatırımlar yapmak yöntemini uygulamışlardır. Bunların amacı, sermayenin ucuz olduğu yerden elde edilmesi ve en yüksek kârı getireceği yerde kullanılmasıdır. Günümüzde sermaye başta üretimi yapacağı ucuz emek gücü aramaktadır.²⁰

Küreselleşme ile birlikte sermaye vatansızlaşmış ve hareketlenmiştir. Üretim süreçleri, küreselleşme koşullarında bilimsel teknolojik devrimin yarattığı olanaklardan da yararlanarak yeniden örgütlenmiş, ölçek ekonomilerinden küçük ölçeklere, taylorist-fordist standart üretimden esnek üretime geçilmiştir. Esnek üretim dünya ölçeğinde yaygınlık kazanmaya başlayarak, küreselleşmesi sonucunda üretim sistemleri parçalanarak pazara ucuz ve kaliteli mal üretebilmek için en ucuz iş gücünün bulunduğu bölgelere ve ülkelere taşınmıştır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin yaygınlaşmasına paralel olarak çokuluslu şirketler üretim ve pazarlama sisteminin organizasyonunu ve koordinasyonunu yönlendirmeye başlamıştır.

Gerçekten de 20. yüzyılın sonlarında artık iyice göz önüne çıkmış olan küreselleşme sürecinin ana sorumluları, küresel düzeyde pazar arayışında olan ve güçlerini dünya çapında yaygınlaştırmada ve en çok kâr etme çabasını sürdüren çokuluslu işletmeler olduğu söylene bilinir.

1.1.2. Küreselleşmenin Boyutları

20. yüzyılın son döneminde dünya, geleneksel siyasi blokların ortadan kalktığı, ve hemen her alanda liberal politikaların önem kazandığı, teknolojik gelişmelerin sınır tanımayan değişimlere yol açtığı bir süreçten geçmiştir. Hâlâ devam etmekte olan bu ve benzeri dönüşümler ve etkili olan süreçte; mal, hizmet ve finans piyasaları ulusal sınırları zorlamakta ve ülkelerin bireysel boyutlarını aşmaktadır. Haberleşme ve ulaştırma maliyetlerinde yaşanan dramatik düşüişlere paralel olarak bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler ise bu sürecin hem bir ürünü hem de motoru olmakta ve dünyayı ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel bir küreselleşmeye doğru itmektedir. Bu sebeple küreselleşmenin ekonomik boyutunu ele almadan önce sosyal, kültürel ve siyasal boyutunun ele alınmasında fayda vardır.

²⁰ Yusuf Erbay, **Küresel İşletmelerin Yönetimi ve Yeni Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Faaliyetler**, Yayın No. 11, Ankara Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1996, s.3.

Küreselleşme sürecine ilişkin olarak geliştirilen yaklaşımların temel çıkış noktası, ekonomik, politik ve kültürel alanlarda yaşanan değişimlerdir. Küreselleşmenin boyutlarının sınıflandırılması, daha geniş bir çerçevede, toplumsal alanların tümünü ilgilendiren gelişmeler içermesi ve küresel ilişkiler kurulmasında önemli bir rol üstlenen teknolojik gelişmelerin eklenmesiyle, “teknolojik, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel küreselleşme” olarak yapılabilir. Ancak, bir taraftan konuya ilişkin teorik yaklaşımlarla uyumlu olmak, diğer taraftan da teknolojik boyutun sürecin bizzat içindeki bir faktör, sosyal boyutun ise bir tür sonuç olduğu dikkate alınarak, çalışmamızda küreselleşmenin boyutları ekonomik, politik ve kültürel alanlar olmak üzere üç açıdan ele alınmıştır.

1.1.2.1. Sosyal Boyut

Küreselleşmenin sosyal etkilerine bakıldığında, sosyal etkileri ekonomik etkilerden ayırmanın çokta kolay olmadığını göreceğiz. Sosyal sorunlarla ekonomik sorunları en fazla yaklaştıran alan gelir dağılımıdır. Özellikle küreselleşmenin yeni bir dalga olarak ortaya çıktığı 1980’lerin başından itibaren hem ülkelerin kendi içinde hem de ülkeler arasında gelir dağılımı oranlarının giderek kötüleştiği görülmektedir. Dünyanın en zengin ülkesiyle en fakir ülkesinin ortalama geliri arasındaki fark 19. yüzyılın sonlarında 9’a 1 iken, günümüzde bu oranın 60’a 1 olması bunu en belirgin göstergesidir. BM’nin 1998 yılı insani kalkınma raporuna göre zenginlerin küresel gelirden aldıkları payın %75’ten %85’e yükselmesi ve ayrıca Güneydoğu Asya nüfusunun %59’unun günde 1 dolardan az kazanması yine bunun en çarpıcı göstergelerindendir.

Küreselleşme, gelir dağılımı bozukluğuna paralel olarak sosyal refah devleti anlayışının yıkılmasıyla birlikte işsizlik oranlarının artmasına neden olmuştur. Özellikle küresel rekabete vurgu yapan hükümetler, işgücü üzerindeki sosyal amaçlı koruma mekanizmalarını kaldırma eğilimine girmişlerdir. Bu eğilimlerin sonucu ancak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde meyve vermiş ve bu ülkeler çokuluslu şirketlerce rağbet görmüşlerdir. Örneğin, Swiss Air, Lufthansa ve KLM bütün muhasebe işlerini Hindistan’a transfer etmiştir. Bazı deniz nakliyat şirketleri tüm tayfalarını Çin ve Burma’lı işçilerden devşirmektedir. Bazı Amerikan şirketleri hizmet sektörlerinde Jamaikalı işçileri kullanmaktadır. Buraya eski sosyalist Doğu Avrupa ülkeleri de ilave edilebilir. Rusya’da resmî asgari ücret günümüzde ayda Batılı bir işçinin günlük ücretine

varmaktadır. Hatta Ukrayna’da asgari ücret Rusya’dan da düşüktür. Bu durum bir ölçüde Bulgaristan, Arnavutluk, Romanya, Estonya, Macaristan ve Polonya için de geçerlidir.²¹ Çocuklu şirketler üretimlerini bu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kaydırarak düşük ücretler, kötü çalışma koşulları, çocuk işgücü, işyeri güvenliğinin sağlanmamış olması, uzun çalışma saatleri vb. unsurlardan yararlanarak hem yüksek kâr marjlarına ulaşmışlar hem de bu uygulamaları ile küreselleşmenin gerçek yüzünü de gözler önüne sermişlerdir.

Genel olarak küreselleşme, mal, emek, hizmet ve sermayenin bütün dünyada sınır tanımaksızın hareket edebilmesidir. Ülkelerarası mal ve hizmet alışverişi giderek artmaktadır. Ancak sermayenin küreselleşmesi, mal ve hizmetin küreselleşmesinden daha hızlıdır. Emegün küreselleşmesi önünde ise hâlâ önemli engeller vardır. Emek, sermayenin küresel ölçekte sahip olduğu hareket özgürlüğüne sahip değildir. Genel anlamda bir küreselleşmeden söz etmekle, birlikte gerçekte küreselleşen, sermayenin kendisidir.²²

1.1.2.2. Kültürel Boyut

Küreselleşmenin etkilerinin en hızlı ve en yaygın hissedildiği alanlardan biri de kültür alanıdır. Küreselleşme, farklı kültürler ve uygarlıklar üzerinde ekonomik, siyasal ve sosyal açıdan belirli etkiler yaratmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte, kültürlerden biri diğerleri üzerinde egemen olma eğilimi göstermekte ve böylece tek bir egemen kültür modeli yaratılmak istenmektedir. Yaratılan bu tek düze tüketim kültürünün bütün dünyadaki egemenliğinden söz edilebilir. Bu kültürün sahibi de tabii ki küreselleşmenin dünyamızdaki hâkim ülkesi ABD’dir. Dünya’nın birçok bölgesinde Mc Donald’larda yemek yenmekte, Coca Cola içilmekte ya da Levi’s marka pantolonlar giyinilmektedir. Küreselleşmeyle özdeşleşen bu üç ürün Amerikan kültürünün simgesi hâline gelmiş ve yerel rakiplerini geride bırakmıştır. Mc Donald’laşma terimi ile özdeşleşen ve Amerikan yaşam biçiminin tüm dünya ülkelerinde egemen olmasıyla ulusal ve yerel kültürlerden uzaklaşıldığı ve zengin bir kültür çeşitliliğinden tek kültüre gidildiği yadsınamayacak bir gerçektir. Bu sayede, toplumları ve toplulukları bir arada tutan kökensel ve mekânsal yakınlıkların yerini yeni sosyal ve kültürel ilgiler almakta,

²¹ Ekin, a.g.e., s.55.

²² Melih Ersoy ve Tarık Şengül, “Küreselleşme ve Yarışan Yerellikler”, 1997 Sanayi Kongresi Makine Mühendisleri Odası Bildiriler Kitabı, Ankara: Mart 1998, s.136.

neticede “kültür” dediğimiz, toplulukların çatışma olmadan uyumlu bir biçimde bir arada yaşamasını sağlayan değerler topluluğumuz yitirilmektedir. Yapılan bir araştırmaya göre, ABD kültürünün dünya üzerinde olumlu etki yaptığını düşünenlerin sayısı Türkiye’de 2001 yılında %50 iken bu oran 2002 de %26’ya düşmüştür.²³

David Held’e göre, sosyal ilişkilerin ve etkileşimlerin coğrafi organizasyonu aktivite, etkileşim ve gücün kıtalar ötesi ve bölgelerarası akışları ve ağlarını yaratacak şekilde dönüştürüldüğünde, küreselleşme ortaya çıkmaktadır. Söz konusu toplumsal ilişkilerin ve etkileşimlerin temel özelliği, sahip oldukları büyüklük, yoğunluk, hız ve etkinin derecesidir.²⁴ Böyle bir yaklaşımda süreç olarak küreselleşmenin vurgu yapılan özelliği; artan biçimde geleneksel, politik, ekonomik, kültürel ve coğrafik sınırları belirsiz hâle getiren yeni ve çoklu aktivitelerin ve toplumsal ağların inşasını içermesidir. Söz konusu aktivitelerin ve toplumsal ağların, genişleme, yayılma ve yoğunlaşma dinamiği ise karşılıklı bağımlılık kavramında anlamını bulmaktadır.

Kültürel küreselleşmenin en belirgin görüntüleri, dünyanın hemen her yerinde insanların bilgi ve becerilerinden, giyimlerinden, yeme-içme alışkanlıklarından, müzikte, tüketim ve eğlence biçimlerindeki benzerliklerdir. Bu tür benzerliklerin oluşmasında ekonomik ve teknolojik küreselleşme önemli rol oynamaktadır.²⁵ Burada küreselleşme, temel bir kültür alış-veriş sürecini içerir denilebilir fakat hemen her kültür bu süreç içerisinde yer alsada, temel belirleyici batı uygarlığıdır. Örneğin küreselleşen giyim tarzı ezici bir biçimde batılıdır. Kot devrimi dünya üzerinde gençlerin büyük bir çoğunluğunu etkisi altına almıştır. İngilizcenin küreselleşmenin ortak dili konumuna gelmesi de, burada önemli göstergelerden biridir.

Kültürel açıdan küreselleşme, hem farklılıkların öne çıktığı hem de ortak davranış kalıplarının görüldüğü bir süreçtir. Bu açıdan kendi içinde çelişkili gibi görünse de, bu süreç küresel düzenin kaotik yapısına katkı sağlamaktadır. Küresel kültürün düzen içinde değil, kaos içinde bir kültür olacağı, kültürlerin birbirleriyle ilişki içinde, entegre ve bağlı ancak, merkezi yada birleştirilmiş olmayacakları ifade edilmektedir. Bu çerçevede küreselleşmiş kültür, her bir bireyin kendini ifade ya da tüketim amacıyla sınırsız olarak erişebileceği, ortak fakat oldukça farklılaşmış değer, tat

²³ Bülent Gündoğmuş, “Dünyanın Aradığı Yanıt-Küreselleşme”, *Görüş*, Sayı. 51 Mayıs-Haziran 2002, s.20.

²⁴ David Held, “Democracy and Globalization.” *MPIfG Working Paper*, 97/5. Köln: May 1997, s.3.

²⁵ Atilla Dicle, “Küreselleşme; Nedenler, Sonuçlar, Tepkiler (1)”, *Ekonomik Forum*, Sayı.3, Mart 2000, s.59.

ve tarz fırsatları alanlarının oluşumunu içerecektir. Küresel kültür, hareketli bireyler, sembolik araçlar ve elektronik modeller aracılığıyla sürekli bir şekilde fikir, bilgi, vaat, değer ve tat akımlarına izin verirken, Featherstone (1990) küresel kültürün bu akımlarla şekilleneceğini iddia etmektedir.²⁶

Kültürel küreselleşme sürecinde kültürel çeşitlilik anlamında din ve etnik farklılıklar daha fazla ortaya çıkmıştır. Robertson, küreselleşmenin kendisinin farklılık ve çeşitlilik ürettiğini, çeşitliliğin farklı açılardan küreselliğin temel bir boyutu olduğunu düşünmektedir. Köktencililiği (kökenleri arayış) önceleri, toplumların (bölgelerin, uygarlıkların ve alt-ulus varlıkların) içsel ve dışsal amaçlar için kendi kimliklerini ilan etme gereksinimine yol açan mekân-zaman sıkışması üzerine küreselleşmeye karşı bir tepki olarak gören Robertson, daha sonraları süreci daha genel bir çerçevede ele alma ihtiyacı içinde olduğunu ifade etmiştir.²⁷ Ancak, süreç içinde bu farklılıkların öne çıkması, küresel anlamda devlet egemenliğindeki azalmanın yerini dolduran bir güç olarak görülmeye başlanmıştır. Bu nedenle, politik küreselleşme sürecinde görülen dirençler, kültürel küreselleşme sürecinde çatışmaya dönüşmüş görünmektedir. Bu çatışmalar, ulus devlette görülen zayıflamalar paralelinde öne çıkan yerel ve geleneksel değerlerin küresel olarak algılanması sürecinde oluşmaktadır.

Diğer taraftan, bireyi öne çıkaran gelişmeler yeni iletişim olanakları sayesinde birbirleriyle iletişim içinde olan bireyler, gruplar ve toplumlar oluşumuna hizmet etmektedir. Ulusal sınırların önemsizleştiği süreçte oluşturulan ortak değerlerde batı kaynaklı yaşam biçimlerinin egemen olduğu görülmektedir.²⁸ Yeni iletişim biçimlerinin temel özelliği, bütün kültürel ifadeleri kapsaması ve aktarmasıdır. Kültür ifadelerinin birçoğunun, dijitalleşmiş elektronik üretime, dağıtımına ve sinyal alışverişine dayalı bütünleşmiş bir iletişim sistemine dâhil edilmesinin toplumsal oluşumlar, süreçler üzerinde ciddi etkileri vardır. Bu nedenle, “küresel kitle iletişimiminin bir sonucu olarak yerel kültürlerin evrensel bir kültüre doğru dönüşümleri kaçınılmaz olmaktadır.”

Evrensel bir kültüre dönüşümde öne çıkan bireysellik, ulusal sınırları aşarak ortak değerler yaratmaktadır. Ancak, kitle iletişim araçlarında egemen olan batı

²⁶ Davut Ateş, “Küreselleşme: Ne Kadar Tek Boyutlu”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, İstanbul: 2006, s.31.

²⁷ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000, s.246-247.

²⁸ Günsel Kırçalıoğlu Ekren, “İktisadi Küreselleşme Süreci İçinde Ülkelerarası Kaynak Aktarım Mekanizmalarının Analizi; Türkiye Örneği”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008) s.74.

kültürünün yerel kültürleri tehdit eden yayılımı küreselleşme karşıtlarının en önemli tezlerinden biridir. Bu nedenle, ortak değer oluşum süreçlerinde analiz edilen tüketici egemenliği ve kitle iletişiminin ortaya çıkardığı model toplumda egemen batı kültürünün etkileri görülmektedir.²⁹

Sonuç olarak, küresel kültür yaklaşımı, önceliği ekonomik veya siyasi boyut yerine, kültürel boyuta vererek; kitle iletişim kültürü temelinde ortaya çıkmış olan 'küresel kültür' karşısında, bireysel ve ulusal kimliklerin durumuna ve ortaya çıkan küresel bilincin; küresel toplum, yönetim ve güvenliğe etkilerine odaklanmaktadır. Bir gerçeklik, bir ihtimal ya da bir fantezi olarak farklı biçimlerde algılanan 'küresel kültür' düşüncesi, kitle iletişiminin son yıllardaki hızlı gelişimine ve Marshall McLuhan'ın meşhur "küresel köy" fikrine dayanmaktadır. Kitle iletişiminin özellikle televizyonun yayılmasının; dünyadaki herkesin aynı anda aynı görüntülere maruz bırakılması anlamına gelmesi temel düşüncedir ve bu argüman bütün dünyayı bir nevi 'küresel köy'e döndürmeye kadar gitmektedir.³⁰ Daha açık bir ifadeyle, küresel kültür yaklaşımı, sadece ülkeler ve bölgeler arasındaki bağımlılığın somut yanlarını değil; aynı zamanda dünyayı bütünleşmiş tek bir dünya olarak algılama konusundaki tartışmaları da içermektedir.

1.1.2.3. Siyasal Boyut

Günümüzde artık iki kutuplu dünya kavramından bahsetmek mümkün değildir. Eskiden karşı kutuplarda bulunan bazı ülkeler şimdi aynı uluslararası örgütlerde faaliyet göstermektedirler. Bundan kısa bir zaman önce çıkar çatışmaları yüzünde birbirine düşman olan, savaşan ülkeleri ve bu ülkelerin temsilcilerini şimdilerde Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) koridorlarında, toplantı salonlarında bir arada görmek insanlara hiçte şaşırtıcı gelmemektedir. Kısa bir zaman dilimi içerisinde tüm maliyetlerine rağmen, eski planlı/devletçi ekonomiler, piyasa mekanizması süreci içinde, serbest ticaretin ve yabancı sermayenin imkânlarından yararlanma çabası içine girmişlerdir. Böylece, hız kazanan küreselleşme süreci uluslararası sermayenin önündeki engelleri kaldırmıştır. Ulusal ekonomiyi hâkimiyeti altına alan ulus ötesi şirketler ve uluslararası mali kuruluşlar dayattığı birçok şeyi devletlere kabul ettirmeyi

²⁹ Kırçalıoğlu Ekren, **a.g.e.**, s.78

³⁰ Leslie Sklair, "Competing Conceptions of Globalization", **Journal of World-Systems Research**, V. 2, Summer 1999, s.152.

başarmışlardır. Devlet karar alma sürecindeki yetkisini kaybetmiştir. Karar alma sürecinde belirleyici rol ulusal çıkarlardan, milletin menfaatinden ulus ötesi kuruluşların, yabancı sermayenin çıkarlarına doğru değişim göstermiştir. Devlet ulusal politikaları uygulamakta zafiyete uğramıştır. Devletin ulusal politikaları hayata geçirme açısından uğradığı bu zafiyet kuşkusuz devlete ve genel olarak siyasete olan güveni sarsmakta, bu da genel olarak ulusal politikaları var edecek ve besleyecek olan “toplumsal angajmanı” olumsuz etkilemektedir. Kısaca devletin zaafı, siyasetin zaafa uğraması gibi talihsiz bir sonuca neden olmaktadır.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra modernleşmeciler, gelişmekte olan ülkelere Batı Avrupa Ülkeleri’nin ulus devlet modelini örnek olarak göstermekteydiler. Bu modele göre; güçlü merkezi bir devlet, hem ulusal sanayinin gelişmesini sağlayacak hem de sosyal adaleti gerçekleştirecektir. Bu dönemlerde ülkenin kendi kendine yetmesi ve ulusal kalkınmanın erdemleri dayatılmıştır. Günümüzde ise küreselleşme ile sınırsız bir serbest değişim dayatılmakta bu durum da siyasal alanda ulus-devletin rolünü yavaş yavaş değiştirmeye başlamış, ulus-devlete olan inancın zedelenmesine neden olmuştur.³¹

Burada sorulması gereken soru; devletin egemenlik hakkını kime devrettiği, bu yetkinin nasıl ve kimin için kullanılacağıdır. Küreselleşme olgusunun yönetim tekniği olan yönetim modelinde görüldüğü gibi egemenlik yetkisinin ulusal ve uluslararası aktörlere devri ve bu aktörlerin sermaye ile bir şekilde eklemlenmiş olması dolaylı olarak küreselleşme olgusunun piyasa demokrasisinin sonuçta kimin işine geldiğini açıkça ortaya koymaktadır. Sonuçta küreselleşme ile demokrasiye ve ulusal bağımsızlığa büyük bir darbe vurulmaktadır. Söz konusu süreçte uluslararası sermayenin iktidarı güçlenirken, çalışanların örgütleri olan sendikaları zayıflatarak yaşam koşullarını daha da ağırlaştırmaktadır.³² Böylece küreselleşme, ulus devletin vazgeçilmez en önemli unsuru olan ulusal egemenliğin varlığını tehdit etmektedir. Böylesi bir ortamda egemenliğin ulusal olabilmesi imkânsızdır. Ulus-devletin politikalarını top yekûn etkisiz kılma noktasında uluslararası güçlerin ulaştığı nokta bunun neden imkânsız olduğunun cevabını açıkça vermektedir. Başka bir ifade ile, sermaye merkezli karar süreçleri içinde, ulusal egemenlik kavramının içeriği de, “halkın yönetimi”nden “sermayenin

³¹ Önal Sayın, **Küreselleşmenin Sermaye ve İşgücü Üzerine Etkileri**, No. 5, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, 1996, s. 482-483

³² Engin Yıldızoğlu, **Küreselleşme ve Kriz**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1996, s.18

yönetimi”ne evrilmiş bulunmaktadır.

1.1.2.4. Ekonomik Boyut

Dünya’da birçok insanın küreselleşme denince aklına ekonomik alanda küreselleşme gelmektedir. Günümüzde üzerinde en fazla konuşulan ve tartışılarda küreselleşmenin ekonomik boyutudur. Küreselleşme kavramı modern kapitalist dünya-sisteminin temel işleyiş dinamikleri çerçevesinde tarihsel bir perspektif ile açıklanmaktadır. Buna göre, dünya ekonomisi her şeyden önce kapitalist bir ‘dünya-ekonomi’sidir.³³ Kapitalist dünya ekonomisi, belli (nispeten tekelleşmiş ve bu yüzden yüksek kâr getiren) üretim türlerinin bu süreç sayesinde ve suretiyle en büyük sermaye birikim mevkileri hâline gelen belli sınırlı bölgelerde yoğunlaşmasına dayanan hiyerarşik bir dağılım eşitsizliğini içeren bir sistemdir.³⁴ Söz konusu dağılım eşitsizliği dünya sistemleri analizinde merkez, çevre ve yarı çevre ayrımında ifadesini bulmaktadır.

Ekonomik alanda da küreselleşmede birçok etken önemli rol oynamaktadır. Bunlardan en önemlileri GATT, DTÖ ve bölgesel ekonomik/ticaret bloklarının gelişmesidir. Bu etkenlerin yardımıyla uluslararası serbest ticaret ve yatırımlara ilişkin kural ve engeller geniş ölçüde ortadan kalkmıştır.³⁵

Ekonomik küreselleşmede hızlandırıcı rol oynayan faktörlerden biri çeşitli ülkelerin uyguladıkları liberalleştirme ve serbestleştirme politikalarıdır. Bu uygulamalar sonucunda pazarlar serbestleştirilmiş ürün ve hizmetlerde artış yaşanmış, maliyetler düşmüş ve verimlilikte önemli yükselişler kaydedilmiştir.

DTÖ ve bölgesel ekonomik bloklar, uluslararası serbest ticaret üzerindeki engelleri (gümrük tarifeleri, sübvansiyonlar, kotalar, idari engeller vb.) ortadan kaldırmak için çalışmalar yapmaktadırlar. Ayrıca geleneksel olarak korunan bazı sektörleri uluslararası ticarete açmaya ve sermayenin serbestçe dolaşımını sağlamaya çalışırlar. Dış ticaret üzerindeki engellerin kaldırılması küreselleşmenin gereklerindedir. Bu durum Ricardo ve Smith’den beri devam eden serbest ticaretin erdemleri tartışmasını yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır. Dünya Bankası verilerine göre, Afrika dışında her bölgede liberalleşme ve ticaret artışı yaşanmıştır.

³³ Immanuel Wallerstein, **Dünya Sistemleri Analizi**, İstanbul: Aram Yayıncılık, 2005, s.36.

³⁴ Immanuel Wallerstein, **Liberalizmden Sonra**, İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s.34.

³⁵ Dicle, **a.g.m.**, s.57

Zaten, eşit gelişme düzeyinde olmayan ülkelerin serbest ticaretten eşit paylar almaları söz konusu değildir.

Burada hatıra “ticaret hacmindeki artışın otomatik olarak büyüme hızını yükseltip yükseltmeyeceği” sorusu gelmektedir. Yapısal dış ticaret açıklarının cari işlemler dengesinde yol açacağı açıklar, Gayri Safi Millî Hâsıla’da (GSMH) deflasyonist etkiler yaratacaktır. Dolayısıyla, ithalat üzerindeki sınırları kaldıran gelişmekte olan ülkelerin hızlı bir ihracat geliştirme seferberliğine girmeleri gerekir. Ancak, ihracatı (petrol dışında) birkaç hammaddeye dayalı yoksul ülkelerde bu olanak oldukça sınırlıdır. Hammadde fiyatlarındaki düşme trendi, ticaret hadlerini aleyhlerine çevirir. Bu durum döviz darboğazına yol açarsa, ulusal para değer yitirir, birincil etki olarak da fiyat artışları hızlanır.

Küreselleşmenin büyüme hızlarında önemli farklılaşmalara yol açmadığı görülmektedir. Ancak millî gelir düzeyleri mutlak rakamlar olarak incelendiğinde, Kuzey-Güney arasındaki farkın açıldığı gözlenmektedir. Bu durum zengin-fakir ayrımını yeniden gündeme getirmiştir. Oluşan bu sorunlara, gelişmiş ülkelerin kendi içlerinde bozulmakta olan gelir dağılımı ve fakirlik, kalkınmakta olan ülkelerde işgücü fazlalığı ve orta sınıfın giderek yok olması gibi sorunlarda eklenmiştir.³⁶

Çokuluslu şirketlerin ekonomik alanda küreselleşmede önemli bir yeri vardır. Yapılan tahminlere göre, dünyada 37 bin çokuluslu şirket, kendi ülkelerinin dışında kendine bağlı 170 bin kuruluşla çalışmaktadır. “Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Komisyonu”na (UNCTAD) göre, kendi ülkeleri dışında faaliyet gösteren çokuluslu şirketlerin satışları 1992 yılında 5,5 trilyon dolara varmıştır. Bu rakam 4 trilyon dolarlık toplam dünya ticaretini geçmektedir. Çokuluslu şirketler dünya özel sektör değerlerinin 1/3’ünü kontrol etmektedir. Bu şirketlerin dış yatırımları dünya çapında 2 trilyon dolara varmaktadır.³⁷ Önceleri sadece ithalat ve ihracat ile dış pazara giren şirketler daha sonraları uluslararası etkinliklerini arttırmışlardır. Dış pazarlarda üretim, doğrudan yatırım ve satış işlevleri de yapmaya başlamışlardır. Birçok, çokuluslu şirket son yıllarda yöresel ya da çokuluslu olmaktan çıkıp global şirketlere dönmüşlerdir veya bu yönde çaba harcamışlardır. Bu şirketler birden fazla ülkede faaliyet göstermiş, uluslararası pazarlarda tek bir pazar küresel pazar varmış gibi davranmış, temelde

³⁶ Dicle, **a.g.m.**, s.58.

³⁷ Ekin, **a.g.e.**, s.33.

portföy yatırımlarıyla ilgilenmemiş, kuruluş yerlerini seçmede serbest olmuşlardır. Sahip oldukları özel imkânlar ve topluluk içi şirketlerin kendi aralarında yaptıkları ticaret nedeniyle kendilerine rekabet avantajı yaratabilmişlerdir.³⁸

Çokuluslu şirketlerin diğer gelişmekte olan ülkelerde kendilerine ait faaliyete geçirdikleri şirketler, ürün kalitesinin yanında marka bakımından da yerel markalara göre daha yüksek rekabet gücüne sahiptir. Aslında bu durum, yerel benzerleri haricindeki küçük üreticileri zor duruma sokmakta ve üreticilerin satışlarının düşük olmasına sebebiyet vermektedir. Hatta birçoğu işletmelerini kapatıp işçi çıkarmak zorunda kalmaktadırlar.

Ekonomik küreselleşmeye birlikte üretim ve tüketim dünya çapında birbirine yaklaşmakla kalmamış, küreselleşmiş bir dünya pazarı doğmuştur. Uluslar arasında hızlı sermaye akışları ve ülkeler arasında yakın ekonomik işbirliği, dayanışma ve karşılıklı bağımlılık meydana gelmiştir. Bu gelişmeler, ulusal sınırların anlam ve önemini yitirmelerini, devletlerin ulusal ekonomiler üzerindeki denetim yetkilerinin zayıflamasına, uluslararası şirketlerin çıkarları doğrultusunda ülkeler arasında sık sık yer değiştirmelerine neden olmuştur.³⁹

Son dönemde küreselleşme anlamında en dikkat çekici gelişme “Sıcak Para”ya da mali sermayenin, dünya ölçeğindeki inanılmaz hızlı hareketliliğidir. Küreselleşen sıcak para, gittiği ülkeye geçici bir refah ve iktisadi rahatlama getirir. Ancak, beklediği spekülâtif kazancın azalması ya da hükümetler tarafından bu kazancı sınırlayabilecek iktisadi politika uygulamaya konulduğunda ülkeyi hızla terk eder ve bu durum sıcak paranın terk ettiği ülkeyi büyük kaosa ve iktisadi buhran içine iter. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte hızını arttıran uluslararası finans piyasaları, en küçük olumsuzluklara bile aşırı refleks verirler. Böyle bir ortamda yaşanan ekonomik krizlerin etkileri ve alanı çok geniş çaplı olmaktadır. Asya krizi buna en iyi örnektir. Kendi bölgesinde bile çok önemli olmayan Tayland’ın parasını devalüe etmeye zorlanmasıyla başlayan kriz. Temmuz ayından Eylül’e kadar geçen sürede Malezya, Singapur, Endonezya ve G. Kore’de keskin devalüasyonlara ve hemen hemen tüm Asya ülkelerinde ve binlerce kilometre uzaklıktaki Brezilya’da hisse senedi borsalarında

³⁸ Güngör Tunç, “Küreselleşme: Amacı, Araçları ve Etkileri”, **Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Sayı 5, Mayıs 2001, s.60.

³⁹ Dicle, **a.g.m.**, s.58-59.

büyük çaplı düşüöşlere yol açmıştır. Küreselleşirmenin yarattığı ekonomik sorunlardan biri de, kalkınmış sanayi ölkeleri ve zenginler kulübü olarak adlandırılan OECD öyelerinin önerdikleri ve bütün ölkelere kabul ettirmeye çalıştıkları Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI) ile ilgilidir. MAI ile yabancı sermayeli şirketler yerli sermayenin avantajından tamamen yararlanabilecekler, ulus-devletlere dava açıp onlardan tazminat alma hakkına sahip olabilecekler ve eğer devletler bu şirketlerin rekabetini etkileyebilecek birtakım düzenlemeler içine girerlerse bu konu uluslararası mahkemelere götürölebilecektir.⁴⁰ Böyle bir uygulama ile dış yatırımların kural ve kısıtlamalardan kurtulması ve yabancı sermayenin yerli sermayeye karşı ezici bir üstünlük sağlamasına imkân vermektedir. Yani küreselleşmenin, kapitalizmin çevrimsel süreçlerinden etkilenen ekonomik ve politik değişimin uzun vadeli eğilimi olarak algılanması; son zamanlardaki teknolojik değişiklikler ile uluslararası ticaret ve yatırımların yayılmasının da yalnızca bu uzun vadeli değişikliklerin bir parçası olarak değerlendirilmesini beraberinde getirmektedir.⁴¹ Dikkat edilirse dünya-sistemleri yaklaşımında hâkim düşünce, modern dünya sisteminin temelde ekonomik süreçler tarafından yönlendirildiğı düşüncesidir.

1.2. Küreselleşmeye Yol Açan Faktörler⁴²

Küreselleşme, ölkeler arasındaki artan ticaret, çokuluslu şirketler tarafından yapılan yabancı direkt yatırımlar, finansal piyasaların uluslararasılaşması ve teknolojiye meydana gelen değişmeler gibi etkileşim hâlinde olan birçok gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkan ve devam ede gelen bir süreçtir. Bununla beraber küreselleşmeye ortam hazırlayan ve küreselleşmeyi kurumsallaştıran bir önemli etken ise ölkeler arasında imzalanan serbest ticaret anlaşmalarıdır. Bu anlaşmaların önemli özelliğı, gelişmekte olan ölkelerin bu anlaşmalar üzerindeki etkisinin ve yaptırım gücünün çok düşük olması ve böylelikle gelişmekte olan ölkelerin aleyhine işleyen bir dengesizliğe neden olmalarıdır.

Buna bağılı olarak küreselleşme sürecinde etkili olan unsurlar aşağıda incelenecektir.

⁴⁰ Ersoy ve Şengöl, **a.g.e.**, s.136.

⁴¹ Christopher Chase-Dunn, "Globalization: A World-System Perspective", **Journal of World-Systems Research**, V. 5-2, Summer 1999, s.190.

⁴² Ataman, **a.g.e.**, s. 33.

1.2.1. Bilgi ve İletişim Teknolojilerindeki Gelişmeler

Bilgisayar ve haberleşme teknolojisinde önemli gelişmeler yaşanması ve bunun sonucunda mesafe kavramının ortadan kalkması küreselleşme sürecini etkileyen en önemli faktörlerden birisi olmuştur. Teknoloji alanında sağlanan ilerlemeler, maliyetleri azaltarak taşımacılık, iletişim ve enformasyonun kalitesini arttırmıştır. Böylece, fiziki uzaklıklar aynı kalırken, ekonomik uzaklık azalmıştır. Teknolojide özellikle enformasyon ve bilişim teknolojilerinde sağlanan ilerlemeler uluslararası alanda ticareti yapılabilir hizmetlerin sayısını arttırmış ve bazı hizmetlerin önündeki engelleri kaldırarak maliyetleri azaltmıştır. Dolayısıyla, teknolojik yenilikler uluslararası hizmetler ticareti açısından hem bir katalizör hem de yenilikler yaratan otonom bir güç olmuştur.

1.2.2. Çokuluslu Şirketler ve Üretimin Küreselleşmesi

Çokuluslu şirketlerin gelişimi aslında çok uzun süren bir süreçtir. Bu sürecin başlangıcı, başka ülkelerin doğal kaynakları ve tarım ürünlerini sürdürmeyi amaçlayan ve devletler tarafından 1500- 1800 yıllarında Merkantalist kapitalizm ve Kolonyalizm döneminde kurulan firmalarda aranabilir. 1800- 1875 yılları arasında, çokuluslu şirketlerin oluşumu için gerekli altyapı gelişmiş ve firmalar tedarik ve tüketim piyasalarını diğer firmaları satın alarak ele geçirmişler ve oligopolistik piyasa yapısı ortaya çıkmıştır.⁴³

19. yüzyılın ortalarına kadar ticaret, tek bir üretim veya dağıtım ünitesi olarak faaliyet göstermekteydi. Dağıtım üniteleri genellikle tek bir fonksiyon ve tek bir ürünle uğraşırlardı. Firmalar arasındaki ürün akımı piyasa mekanizması tarafından koordine edilirdi. Bunlar gümrüklerden, teşviklerden ve millî devletlerin uyguladığı diğer düzenlemelerden etkilenirdi. Aynı zamanda işletme sahipleri ya bireyler ya da ortaklardı ve kendi firmalarını yönetirlerdi. Teknolojik yenilikler, bu tip kişisel olarak yönetilen tek üniteli, tek fonksiyonlu girişimleri ve ya firmaları, çok üniteli, çok fonksiyonlu ve profesyonel yöneticiler hiyerarşisi tarafından idare edilen firmalara dönüştürmüştür.

1957 ve 1967 yılları arasında uluslararası yatırımlarda ilk sırayı alan Amerika'nın Avrupa'daki yatırımlarının dört katına çıkması, Avrupalı firmaları

⁴³ Malcolm Waters, **Globalization**, London: Routledge, 1995, s.86.

harekete geçirmiştir. Böylece Avrupalı firmalar, ABD'deki girişimlerini doğrudan yatırıma çevirmişlerdir. Ekonomik mübadelede, ticaretin dış ülkelere doğrudan yatırım olarak değişmesi karşılığında işletmeler, küresel yapıya doğru gidişte yapılarını uygun bir biçimde değiştirmek zorunda kalmışlardır.

1960 sonrası çokuluslu şirketlerin küresel üretim dönemi olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde, çokuluslu şirketlerin yatırım stratejilerinde, yeni bir uluslararası iş bölümüne bağlı olarak köklü değişiklikler meydana gelmiş ve doğrudan yabancı sermaye yatırımların yönü ve aktif karmaşık bir nitelik arz etmeye başlamıştır.⁴⁴ Bu dönemin en temel özelliklerinden biri, doğal kaynaklara ve madenlere yapılan yatırımların toplam yatırımlar içindeki payının %10'a kadar gerilemesidir. Diğer bir ifadeyle, çokuluslu şirketlerin faaliyetlerinin büyük bir kısmı imalat ve hizmet sektörü faaliyetlerine kaymıştır. Gelişen ülkelerin de kendi çokuluslu şirketlerini geliştirmiş olmaları bu dönemin bir başka özelliğidir.

Bu yeni dönemde özellikle imalat sektöründe faaliyet gösteren çokuluslu şirketler, üretimlerini yeni uluslararası işbölümü temelinde dikey olarak parçalayarak gerçekleştirme yoluna gitmektedir. Bu yeni uluslararası iş bölümüne göre gelişen ülkeler sadece hammadde ve tarım ürünleri değil imalat malları da üreterek gelişmiş ülkelere ihraç etmektedir. Bu çerçevede çokuluslu şirketlerin yüksek ücretler ve sosyal maliyetler nedeniyle gelişmiş ülkelerde rekabetçi bir şekilde üretmedikleri sanayi ve hizmet üretimlerini iletişim ve ulaşım teknolojilerinin yardımıyla unsurlarına ayırarak emeğin bol ve ucuz olduğu gelişen ülkelere kaydırmaktadır. Bu yeni yatırım biçimi, ya bir malın üretiminin tamamının ya da yapılan işin bir kısmının gelişen ülkelere taşınması veya bu ülkelerin işletmeleriyle taşeronluk ilişkisi şeklinde gerçekleşmektedir.⁴⁵

Yani üretimin küreselleşmesi ile ülke dışı kaynaklı bir zincir üretimin parçalarına doğru gelişen eğilimler baş göstermektedir. Örneğin ABD'de otomobil firmaları, motoru Brezilya'dan alır. ABD firmaları elektronik parçaları Meksika sınırı boyunca oluşmuş atölyelerde üretirler. Üretimin globalleşmesi diyebileceğimiz bu

⁴⁴ John Dunning, **Multinational Enterprises and the Global Economy**, London: Addison Wesley Publ, s.117. (Aktaran Mustafa Aykaç, Zeki Parlak, "Süleyman Özdemir, "Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Arttırılması ve Türkiye'de Kobiler", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Mayıs 2009).

⁴⁵ F. Sachwald, **Impact of Changing Production Location on Foreign Direct Investment**, Tokyo Club Foundation for Global Studies, 2005, http://www.tcf.or.jp/data/20051121-22_Frederique_Sachwald.pdf, s. 4. (Aktaran Mustafa Aykaç, Zeki Parlak, Süleyman Özdemir, "Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Arttırılması ve Türkiye'de Kobiler", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Mayıs 2009).

boyut, çokuluslu şirketlerin dünya ticaretinde oynadıkları rolün ne derece önemli olduğunu göstermektedir.⁴⁶

1.2.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Yabancı sermaye küreselleşmenin en önemli araçlarından biri olma özelliği ile dikkat çekmektedir.⁴⁷ Bu tür yatırımlar, büyüyen ve gelişen pazarlarda daha fazla mal satmak ve muhtemel ithal kısıtlamalara maruz kalmamak için tercih edilmiştir.⁴⁸ Burada hedeflenen olgu dünya pazarlarında yabancı sermaye yatırımlarını kolaylaştırıcı tedbirlerin ülkelerce alınması ve üretim dokularının yerel pazarlara taşınmasıdır. Bu hedefin en çok etkilediği sektörler gıda, kimya ve otomobil sektörlerinin nihai ürünleridir.⁴⁹

Uluslararası hizmetler ticaretinin serbestleştirilmesiyle yurt içine doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile giren yabancı hizmet sağlayıcıları ekonomik büyüme açısından olumlu etkiler yaratmaktadır. Üretime daha fazla miktarda yabancı faktör katılımı, artan rekabet ile birlikte ekonomik faaliyetin ölçeğinin büyüme olduğunu göstermektedir.⁵⁰ Bu yüzden, yaratılan özel büyümenin genişleyen etkileri daha önemli amaç hâline gelmektedir. Eğer yabancıların girişiyle artan rekabet ortamından yerli hizmet sağlayıcıları çekilirse, yerine yabancı hizmet sağlayıcıları ve faktörler geçerse sektörler büyüyemez, rekabet seviyesi değişmeden kalır veya daha da kötüleşir. Bu olumsuz gelişmelerden sonra ekonomik büyümede olumlu etki yaratacak ölçek ekonomileri oluşmayabilir. Dolayısıyla, uluslararası hizmetler ticaretinde hizmet sağlayıcılarla (üreticilerle) tüketiciler (talep edenler) arasında doğrudan karşılıklı etkileşim gerekmektedir. Çoğu hizmet ticaretinde, ya tüketiciler üretimin olduğu yere gitmekte (turizm gibi) ya da hizmet sağlayıcılar üretim faktörlerini tüketimin olduğu mekâna taşımaktadırlar.

⁴⁶ Tuna, **a.g.m.**, s.24.

⁴⁷ Arif Esin, **Dünya’da Globalizasyon ve AT’nin Sanayi Politikası**, İstanbul: İKV, 1992, s.s. 67-68.

⁴⁸ Yusuf Tuna, “Dünya’da Globalleşme Eğilimleri ve Dengeler”, **Çerçeve**, Yıl. 4, Sayı. 14, Mayıs-Temmuz 1995, s.22-24.

⁴⁹ Esin, **a.g.e.**, s.67.

⁵⁰ Aaidya Mattao, Randeep Rathindran and Arvind Subramanian, “Measuring Services Trade Liberalization and Its Impact on Economic Growth: An Illustration”, **World Bank Working Paper**, August 2001, s.6.

1.2.4. Neo-Liberal Politikaların Yükselişi

Neo-liberalizm, toplumsal refahın sağlanması açısından devletin birey özgürlüğü üzerinde minimal bir kısıtlayıcı gücü olmasını savunmaktadır. Bugün birçok ülkede modern liberalizm böyle algılanmaktadır. Neo-liberalizm günümüzün belirleyici politik, ekonomik paradigması olarak nitelendirilmektedir. Bunun azınlığın, özel çıkarları doğrultusunda, kişisel kârlarını en yüksek düzeye çıkarmak için toplumsal yaşamın olabildiğince büyük kesimini denetim altında tutmasına olanak veren politikalara ve işlemlere tekabül ettiği söylenmektedir.⁵¹ Reagan ve Thatcher'le anılan neo-liberalizm son yıllarda dünyadaki en yaygın politik ekonomik trend hâline gelmiştir.⁵²

Bazılarına göre emek piyasalarında ve endüstri ilişkilerinde yaşanan gelişmeler, küreselleşmenin ürün piyasalarındaki etkisiyle birlikte rekabeti artırmış ve küresel anlamda daha ileri bir işbölümü ortaya çıkarmıştır. Maliyetlerin baskısıyla az gelişmiş ülkelere kaydırılan üretim süreçleri gelişmiş ülkelerin birçok sektörde, özellikle üretim alanının emek yoğun kısımlarını, emeğin ucuz olduğu azgelişmiş ülkelerin yedek emek ordusu ile ikame ettikleri gözlenmiştir. Bunun sonucunda ulusal sınırlar kalkarken bu durum, ülkelerin karşılıklı ekonomik bağımlılıklarını da artırmıştır.

Birçok işletmenin işgücü hacmini azaltmasının sebebi, geçici işçi, taşeron sistemi ve yalın yönetim gibi uygulamalara başvurarak esnekliği arttırmaya çalışmasıdır. Hükümetlerin çoğunun kuralsızlaştırmayı teşvik eden neo-liberal ekonomi politikalarını izlemesi, emek piyasası kurumlarının zayıflatılması şeklinde kendini göstermektedir.⁵³ Gelişmiş ülkelerdeki emek piyasası kurumlarının zayıflamasının sebebi, emek maliyetinin düşük olduğu ülkelerin hem bir ithalat kaynağı, hem de yatırım davetçisi olarak batılı ülkelerle rekabete girmesi olarak değerlendirilmektedir. Bu gelişmenin, gelişmiş ülkelerde düşük vasıflı işçilerin ücretlerindeki düşüşün ve yüksek işsizlik oranlarının oluşmasının başlıca sorumlusu olduğu iddia edilmektedir.⁵⁴ Neo-Liberal politikalar beraberinde bir kuralsızlaştırma sürecinin başlamasına ve daha fazla avantaj ve kâr elde etmek için sermayenin göçüne işaret emektedir. Nitekim, 1980 yılından itibaren bilgi ve iletişim teknolojilerindeki

⁵¹ Noam Chomsky, **Halkın Sırtından Kazanç**, İstanbul: Om Yayın Evi, Ekim 2000, s.7

⁵² http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=6169 (07.05.2009).

⁵³ Peter Cappeli, **The New Deal at Work**, Boston: Harvard Business School Press, 1999, s.45.

⁵⁴ Dani Rodrik, **Küreselleşme Sınırı Aştı mı?**, İzzet Akyol, Fatma Ünsal (çev.) İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 1997, s.76.

gelişmelere ek olarak neo-liberal politikaların da yaygın şekilde uygulamaya konulmasıyla harekete geçen yeni küreselleşme dalgası, sermayenin ve üretimin tarihte görülmemiş bir şekilde küreselleşmesine yol açmıştır. Rekabet küresel bir nitelik kazanırken, sermaye hareketliliği ileri düzeyde artmış, mal ve hizmet üretimi küresel ölçekte dikey olarak parçalanmış ve uluslararası ticaretin miktarı, içeriği ve yönü değişmiştir.⁵⁵

1.2.5. Rekabetin Küreselleşmesi

Hiç kuşkusuz rekabet küreselleşmenin en temel unsurlarından biri olarak önümüze çıkmaktadır. Rekabet ve rekabet gücü tartışmaları çok sayıda ekonomik faktörü gündeme getirmektedir. Rekabet gücünü oluşturan faktörler; yeni teknolojilerdeki gelişmeler, yurtiçi ve uluslararası fiyatların düşme eğiliminde olması, yerel paranın yabancı paralar karşısındaki değer kaybı, emek verimliliğindeki artış ve reel ücretlerdeki artış ve azalmalardır.

“Bir ülkenin rekabet gücü, o ülkenin ürettiği malların ister iç tüketim, ister ihracat için olsun, diğer ülkelerin mallarıyla kalite ve fiyat bakımından yarışabilecek düzeyde olmasını ifade eder. Rekabet gücü, üretim ve verimliliğin artması, yaşam standartlarının iyileşmesi ve istihdamın gerçekleştirilmesinin ön koşuludur”.⁵⁶

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde hızlı gelişmelerin kolaylaştırıldığı dünya ekonomisinde küreselleşme ve serbestleşme, işletmelerin gelişimi açısından yeni dinamikler ile birlikte yeni rekabet şartları dayatmaktadır.⁵⁷ Küreselleşme öncesi dönemde rekabet anlayışı, ulusal sınırlar içinde en uygun fiyatla en uygun ürünün piyasaya sunulması şeklinde iken küreselleşme sürecinde ise; işletmeler arası bütünleşmeler ve diğer işletmeler arası rekabet eğilimi ortaya çıkmaktadır. Çünkü küreselleşen rekabetin yol açtığı maliyet, performans ve işletme bünyesinde geliştirilen yeniliğin zamanlaması, kısa sürede yenilik geliştirme ile bu yenilikleri uygulamaya yönelik baskılar ve belirsizlikler, bu yeni şartlara uygun stratejilerin geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Bu stratejilerden biri de, bahsi geçtiği üzere rakip işletmeler arasında kurulan stratejik ittifaklardır. Rakip işletmelerin belli konularda işbirliğine gitmelerini ve güçlerin birleştirmelerini gerektiren

⁵⁵ Mustafa Aykaç, Zeki Parlak, Süleyman Özdemir, “Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Arttırılması ve Türkiye’de Kobiler”, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Mayıs 2009, s.285.

⁵⁶ TİSK, “Türkiye’nin Rekabet Gücü (AB Ülkeleri, Japonya ve ABD Karşılaştırmalı)”, **İşveren Dergisi**, C. XXXIV, Sayı. 4, Ocak 1996, s.21.

⁵⁷ UNCTAD, **Transnational Corporations and Competitiveness**, New York: United Nations Publ., 1995.

bu strateji, bazen farklı ülkelerden iki veya daha çok işletmeyi bir araya getirmektedir. Kimi yazarlara göre stratejik ittifak ve işbirliği çokuluslu şirketler ve diğer büyük işletmeler arasında en önemli rekabet biçimi hâline gelmiştir.⁵⁸

Aşırı yoğunlaşmış ve bütünleşmiş bir dünya pazarında düzenleyici role uluslarüstü işletmeler hâkim olurken; küreselleşme yeni tip "çok yönlü bağımlılık" kavramını ortaya koymaktadır. Bunun sonucu uluslararasılaşmadan globalleşmeye geçiş, yoğunlaşan bir sanayi dokusunu yaratmıştır. Ancak, artan oranda sanayi ve hizmet sektörlerindeki bu globalleşme, beraberinde dünya talebi ve arzının yapısında önlenemez bir oligopol sistemi de yaratmaktadır. Burada uluslar üstü kartelleşmeden söz etmek ve bunu gözlemek mümkündür. Ancak globalleşme süreci önlenemez bir olgudur. Buna karşı çıkmak bir ulusun kendini uluslar topluluğunun dışında bulmasıyla eş anlamlıdır.

1.2.6. Ulus Devletin Zayıflaması

Küreselleşme ile birlikte günümüzde ulusal politika ve politik tercihler, en güçlü devletlerden bile daha zorlu dünya piyasa güçleri tarafından etkisiz hâle getirilmektedir. Sermaye hareketlidir ve hiçbir ulusal bağıllığı yoktur. Ekonomik avantajlar nereye yönelirse oraya yerleşmektedir. Ama emek hem ulusal düzeyde yerleşmiştir, hem de nispeten durağandır ve politik beklentilerine uluslararası rekabetin yarattığı yeni baskıların kaldırabileceği şekilde ayarlamak zorunda bırakılmıştır. Küresel piyasaların ve ulus ötesi şirketlerin beklentilerine ters düşen parasal ve mali politikalar artık geçmişte kalmıştır. Ulus devletin etkin ekonomik yönetici rolü kısıtlanmıştır. Ulus devlet, ancak mümkün olan en az masrafı yaparak uluslararası sermayenin gerekli bulduğu sosyal ve kamusal hizmetleri sağlayabilmektedir. Ulus devletlerin artık kendi sınırları dâhilindeki ekonomik faaliyetleri ve istihdam düzeylerini bağımsız olarak etkileyemezler. Bunlar, uluslararası hareketliliğe sahip sermayenin tercihleriyle belirlenmek zorunluluğu ile karşı karşıya gelmiştir.⁵⁹

Şurası açıktır ki, küreselleşme olgusu, ulus-devletin var ettiği bütünsel yapının parçalanmasına yönelik bir tutumu beraberinde getirmektedir. Ulus-devletin dayandığı ve kendisine meşruiyet sağladığı topluluğun yapısını değiştirmek eğiliminde olan

⁵⁸ Aykaç, Parlak, Özdemir, **a.g.m.**, s.34.

⁵⁹ Hirst ve Thompson, **a.g.e.**, s.209-210.

küreselleşme, böylece bu topluluğun varlığının temelini oluşturan en önemli dayanağı yani siyasi egemenliğin sorgulanmasını sağlamakta ve onu yok etmeye çalışmaktadır. Günümüzdeki bu yenedünya düzeni yeni bir yapılanma istemektedir. Yeniden yapılanmaya çalışan yenedünya düzeni olarak düşünülen “küreselleşme” süreci, üstlendiği fonksiyonlar gereği hem ekonomik hem siyasi bir içerik taşımaktadır. Küresel boyuttaki bu yeniden yapılanmada amaç bellidir: Mal, hizmet, her biçimiyle sermaye için dünya pazarı serbestleşme, özelleştirme yoluyla kurulurken, yerel yönetimler doğrudan küresel pazarla ilişki kuracak; ulusal pazar, ulusal sermaye ve emeğe ilişkin ekonomi düzlemindeki işlevleri, yetkileri ve sorumlulukları açısından ulus-devlet erki en aza indirilmiş bir örgüte dönüşecektir.

Geçmişte ulus-devletin ulusal pazarı ve emeği koruma, yerel girişimciye öncelik verme, ekonomiyi yerel ihtiyaçları karşılama yolunda güçlendirme gibi işlevleri sona erdirilecektir. Uluslararası sermaye, ulus-devletten kaynaklanan hiçbir dirençle karşılaşmadan, küresel bir pazara ulaşacak ve istediği gibi at oynatabilmektedir. Cüce boyuttaki ölçeği oldukça küçük kalan yerel şirketlerin, uluslararası sermayenin taleplerine ya da baskılarına direnme gücüne sahip olmaları düşünülemez. Ayrıca, iktisat teorisi göstermektedir ki, ekonomik birim(firma/işletme) ne kadar küçükse, onun uluslararası pazarlarda serbest ticaret şartlarında ilişki kurmasında yarar ve korumacılık (gümrük vergisi koyma, ithal yasakları getirme, ihracata teşvik verme gibi) yapmada uğrayacağı zarar o kadar büyüktür. Böylece uluslararası şirketler devleşirken küçük ölçekli yerel şirketler bunlara tam tabi olmaktadır.⁶⁰ Böylece ulus-devlet işlevlerinden birini daha gerçekleştirememektedir.

Bununla birlikte, yeni bilgi teknolojilerinin, tüketici zevklerinin, ürün standartlarının, üretim metotlarının küreselleşmesi ve süratle homojenleşmesine paralel olarak şirket devralmaları ve birleşmelerinin büyük şirketleri tek bir ulusa daha az bağımlı hâle getirmesi, dünya çapında ekonomik bir yeniden yapılanmaya yol açmaktadır. Bu eylem, ulus devletlerin kendi egemenlik alanlarında önemli aktörlerin ekonomik davranışlarını kontrol etme gücünü daha fazla zayıflatmakta ve politik sınırlarını ulusal ekonomilerin ötesinde küresel alana doğru sürüklemektedir.⁶¹ Ulus devletlerin ekonomik,

⁶⁰ Kazgan, a.g.e., s.34-36.

⁶¹ OECD, “Meeting of the Council at Ministerial Level in June 1993”, **The Annual Report 1993**, s.26.

politik ve siyasi güçlerinin zayıflaması ile ortaya çıkan yeni aktörlerden biri küresel firmalardır.

Kısaca özetlemek gerekirse, küreselleşen dünyada devletin klasik kamu hizmetlerini sağlaması zor olmaktadır. Ekonomik değişimle birlikte devletin işleri ile kesişen güç odakları ortaya çıkmış, devletin kontrolü dışında ulus ötesi ve çokuluslu şirketler ve kuruluşlar, politik ve ekonomik yapıda söz sahibi olmaya başlamıştır. Devletin otoritesi ve etkinliği, işten ve dıştan gelen baskılarla sarsılmaktadır. Örneğin endüstri veya mal taklidi gibi uluslararası sorunlar vardır, kurlar ve faizler devlet kontrolü dışında sürekli değişmektedir, kıyı bankacılığı ve serbest bölgeler devletin kontrolü dışında sermayenin kaçmasına yol açmaktadır. Transfer fiyatlaması ile vergiden kaçan sermaye oluşmaktadır. Ulus ötesi şirketler devletin kontrolü dışında kalmaktadır. Kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi sonucu devlet stratejik endüstrileri kontrol edememektedir. Ayrıca ekonomiler yurt dışındaki fiyat değişikliklerinden daha fazla etkilenmektedir. Görüldüğü gibi, küreselleşme ile birlikte ulus devletin serbestliği ve etkinliği azalmaktadır.⁶²

⁶² Nilüfer Bozkurt, “Globalleşme ve Devlet”, **İktisat Dergisi**, İstanbul: İ.Ü.İ.F. Mezunları Cemiyeti Yayınları, 1998, s.s.55-56.

2. KÜRESELLEŞME VE ULUSLARARASI TİCARET

Küreselleşme insan hayatının her yönünü etkilediği gibi, uluslararası mal ve hizmet ticareti ile bunların nedeni, bileşimi ve sonuçlarını modelleme çabalarını da yakından etkilemiştir. Bilgi toplumu kavramının gelişimiyle eşzamanlı olarak 1960'lardan itibaren ilgili literatürde yoğunluk kazanan ve nitelikli işgücü, teknoloji açığı, ürün devreleri, ölçek ekonomileri vb. kavramlara dayanan yeni teoriler ve özellikle, "yeni ekonomi" betimlemesi ile bilgiye dayalı içsel büyüme modellerinin popüler olduğu 1980'lerde şekillenen "yeni teori", araştırma-geliştirme faaliyetleri, yaparak öğrenme ve teknolojik gelişmeyi esas almaktadır.⁶³

Sanayileşmiş piyasalarda ve gelişmekte olan ülkelerde çokuluslu şirketler faaliyetlerinin önem kazanması 1960'dan beri gelişen uluslararası ticaret ve üretim özelliklerine bağlıdır.⁶⁴ Uluslararası ticaret, sadece birim üretim başına emek maliyetlerine dayanıyor olsaydı, enflasyonist olmayan bir ekonomi politikası ekonominin rekabetçi pozisyonunu sürdürmesini sağlardı. Buna karşılık, rekabetçi pozisyon nitelikli işgücü, araştırma-geliştirme vb. unsurlara bağlı olduğunda, rekabetçiliği artıracak diğer politikalar zorunlu olmaktadır.⁶⁵

Küreselleşme ile birlikte şekillenen yeni uluslararası ticaret, klasiklerin incelediği mübadeleye benzememektedir. Geleneksel teoriler, ülkelerarası ticareti, ülkelerin, farklılıklardan yarar elde etmesi biçiminde algılamak yaklaşık yarım yüzyıldır uluslararası ticaret, ar-ge için de önemli olan ölçek ekonomileri ve yakın teknoloji yarışındaki liderlik kaymalarını yansıtmaktadır. Uluslararası uzmanlaşmayı belirleyen güçlerin başında artık teknoloji gelmektedir. Birçok endüstride karşılaştırmalı üstünlüğün kaynağı, araştırma-geliştirme ve deneyim yoluyla sağlanan bilgidir. Bilgi üretimini içeren teknolojik gelişmeler, yayılma yoluyla dışsal ekonomiler de üretmekte; stratejik ticaret politikası argümanını teyit etmektedir.

Bütün bunlara ilave olarak, küreselleşme ile birlikte serbestliği artan piyasada taleplerin değişmesi, değişen endüstri ilişkileri politikaları, artan tüketici bilinci ve

⁶³ Paul R. Krugman, "Technology, Trade And Factor Prices", *Journal of International Economics*, Vol. 50, 2000, s.51, www.elsevier.nl/locate/econbase:20/11/2005.

⁶⁴ Nurgün Parlak Kul, *Uluslararası İnsan Kaynakları Yönetiminin Gelişimi*, İstanbul: Bilgi Basım, 2000, s.95.

⁶⁵ Krugman, *a.g.e.*, s.52-53-55.

esnekleşen üretim süreci organizasyonları stratejilerini yeniden yapılanmaya yönlendirmektedir.⁶⁶

A. Smith'in "*Milletlerin Zenginliği*" (1776) ve D. Ricardo'nun "*Ekonomik ve Politik Vergilendirmenin İlkeleri*"nde (1817) temellerini inşa ettiği dış ticaret teorileri, aradan geçen iki yüz yılı aşkın zaman diliminde süregelen bir evrimle bilginin artan rol ve önemine şahitlik etmektedir.⁶⁷ Klasik dış ticaret teorileri, üretim faktörü olarak sadece emek unsuruna dayanmakta ve üretim maliyetini homojen olduğu varsayılan emek miktarına bağlamaktadır. 1960'lardan itibaren gelişen yeni dış ticaret teorilerinin emeğin niteliği ve teknolojinin geliştirilmesi ve üretim sürecinde kullanımının etkilediği bir uluslararası ticaret modeli ortaya koydukları görülmektedir. 1960'lar, "bilgi toplumu" ve türev kavramların ortaya çıktığı, bilginin artan bir biçimde üretim süreci ve uluslararası ticareti etkilemeye başladığı yıllardır.⁶⁸ Günümüz uluslararası ticaretin anlaşılması ancak küreselleşmenin uluslararası ticareti şekillendiren etkilerinin ortaya konulması ile mümkün olacaktır.

2.1. Uluslararası Ticaretin Serbestleşmesi

Küreselleşme ile birlikte ticaret yüz değiştirmiş, geleneksel ticaretten küresel ticaret dönemine geçilmiştir. Bu beraberinde işletmecilik anlayışlarını da değiştirmiş, böylece küresel işletmecilik modelleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Küreselleşme kavramının temelinde yeni bir ekonomik düzen fikri yatmaktadır. Küreselleşme ile birlikte sermaye, mal ve hizmetler hiçbir engelle karşılaşmadan hareket eder olmuş, pazarlar global hâle gelmiştir. Böylece uluslararası ticaret hızla gelişmiştir.

Küreselleşme ile birlikte uluslararası ticaretin artması, şirketlerin küresel stratejiler geliştirmesine yol açmıştır. Aynı zamanda küreselleşme girişimciler için de ulusal ve bölgesel sınırları ortadan kaldırmış dolayısıyla girişimciler küresel bazda düşünmeye başlamışlardır.

1990'lı yıllar küresel ekonomik rekabetin ve küresel bağlılığın arttığı yılları oluşturmuştur. Bu sürece demir perde ülkeleri dahi karşı koyamamışlardır. Örneğin Çin aşama aşama liberal politikalara geçmiş ve en sonunda da 2001 yılında DTÖ' ye üyeliğe

⁶⁶ Mustafa Aykaç, "Globalleşen Dünyada İşgücü Piyasası," *Çerçeve*, Sayı. 14 Mayıs-Temmuz 1995, s.32.

⁶⁷ Krugman, *a.g.e.*, s.58-65.

⁶⁸ Krugman, *a.g.e.*, s.71.

kabul edilmiştir. Öte yanda komünist Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağılmış, yeni oluşan cumhuriyetler liberal politikalar uygulamaya başlamışlardır.⁶⁹

Günümüzde uluslararası ticaretten giderek daha fazla pay alan hizmetler ticaretinin de serbestleştirilmesi söz konusu olmaktadır. GATS hizmetler sektöründe küresel anlamda bir serbestleşmeyi hedeflerken, serbest ticaret anlaşmaları, ikili anlaşmalar ve bazı uluslararası ekonomik kuruluşlar bölgesel serbestleşme için çalışmaktadır. AB, CARICOM ve diğer bölgesel ve küresel ekonomik bütünleşmeler (entegrasyonlar) hizmetlerin serbest dolaşımını ve buna bağlı olarak uluslararası hizmetler ticaretinin serbestleştirilmesini belli ölçülerde gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesinin amacı; hem dünya kaynaklarının daha etkin dağılımını sağlama hem de üreticiler, tüketiciler ve devlet açısından maksimum fayda sağlamaktır.

2.1.1. Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO)

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde dünya ticaretini serbestleştirmek için, 1947- 48 yılları arasında Havana'da (Küba) toplanan 50 kadar ülke temsilcisi bir araya gelerek Uluslararası Ticaret Örgütü'nü kurmaya karar vermişlerdir. 1930'larda dünya ticaretinde yoğun koruyuculuk ve iktisadi milliyetçilik egemen olmuş ancak ülkeler bu kısıtlamaları kaldırıp dünya ticaretinin serbestleşmesini istemişlerdir. 1944'de Bretton Woods Konferansları sonucu IMF ve Dünya Bankası'nın kurulmasına karar verilmesiyle mali alanda işbirliği gerçekleşmiş ve belirli bir düzen kurulmuştur.

ITO'nun kuruluş yasasında amaçları, uluslararası ticarete gümrük tarifelerinin, kotaların ve öteki kısıtlamaların kaldırılarak dünya ticaretinin liberalleştirilmesi yolunda çalışmalar yapmaktır. Ancak fonksiyonları açısından ülkelerin iç işlerine müdahale niteliği taşıdığı gerekçesi ile ABD başta olmak üzere Kanada, İngiltere, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika, Japonya ve Danimarka gibi bazı sanayileşmiş ülkelerin yasama organları tarafından onaylanmamıştır. Gerçekte asıl nedenin, ticaretin serbestleşmesinden zarara uğrayacak endüstri temsilcilerinin baskıları olduğu

⁶⁹ David N. Balaam ve Michael Veseth, **Introduction to International Political Economy**. 4. Baskı, ABD-New Jersey: Pearson Education, Pearson Prentice Hall, Inc., 2008, s.320.

söylenbilir. Kısacası ITO, kuruluşu gerçekleştirilip faaliyete geçirilememiştir. Ancak ITO'nun yerine hemen hemen benzer amaçlı GATT kurulmuştur.⁷⁰

2.1.2. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)

1929 Dünya Ekonomik Krizi ile ortaya çıkan sorunlar, artık devletin ekonomiye müdahalesini kabul etmeyen Klasik görüşün bir kenara bırakılarak yerine yüksek tarifeler, ithalat kısıtlamaları ve yasakları, yüksek oranlı devalüasyonlar ve ihracat teşvikleri ile iç ve dış dengeyi sağlamayı amaçlayan müdahaleci bir iktisat politikasına başvurulmasını zorunlu hâle getirmiştir. Bu da, dünya ticaretinin azalmasına ve krizin tüm dünyaya yayılmasına sebep olmuştur.⁷¹

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya ticaretini serbestleştirmek amacıyla başlatılan girişimler ağırlık kazanmış ve savaşta yıkılan ekonomilerin düzelmesini hızlandırmak, uluslararası ekonomik ve mali sistemi kurmak için daha savaş bitmeden 1944 yılında Amerika'da Bretton Woods konferansları yapılmıştır.

Uluslararası bir para sistemi yaratmak için, biri İngiltere diğeri de Amerika tarafından hazırlanan iki plan sonucunda sistem şekillenmiştir. Konferanslara Sovyet Rusya ve Doğu Avrupa Ülkeleri de dâhil olmak üzere 44 ülke temsilcisi katılmıştır. Bu konferanslar sonucunda 1 Temmuz 1944'de uluslararası para sisteminin işleyişinden sorumlu olacak olan IMF ve Avrupa'nın imar ve kalkınma çabalarına katkıda bulunacak olan IBRD- Dünya Bankası (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası) kuruluş yasaları kabul edilmiştir.⁷²

Uluslararası para sistemi konusunda sağlanan işbirliğinin yanısıra uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi yönünde de kurulan ilk ticari organ, öncülüğünü ABD'nin yaptığı, İngiltere ve Kanada'nın da destek verdiği ITO olmuştur.

Bu kuruluşun amacı, uluslararası ticarete gümrük tarifeleri ve diğer kısıtlamaların kaldırılarak dünya ticaretinin serbestleştirilmesi için çalışmalar yapmak olarak belirlenmiştir. Fakat bu amacı gerçekleştirme yolunda ülkelerin iç ekonomi politikalarına müdahale ettiği gerekçesiyle ITO sözleşmesi başta ABD olmak üzere bazı

⁷⁰ http://www.ekodialog.com/ekonomi_kurumlari/uluslararasi_ticaret_orgutu.html. (25.05.2009)

⁷¹ Ahmet İncekara, **Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri**, İstanbul: İTO Yayınları, 1995, s.34-35.

⁷² Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, İstanbul, Güzem Yayınları, 2001 s.634-635.

Gelişmiş Ülkelerin yasama organları tarafından onaylanmamıştır. ITO'nun kuruluş görüşmeleri sürerken, ülkeler dünya ticaretinin serbestleştirilmesi yönündeki çalışmalarını hızlandırarak “belirli mallar üzerinde tarife indirimlerinde bulunmak için birbirleriyle anlaşmaya varmışlardır”. Bu şekilde geçici bir anlaşma olarak ortaya çıkan ve 30 Ekim 1947’de imzalanan GATT, ITO’nun onaylanmaması üzerine devamlı bir kuruluş hâline gelmiştir.⁷³

Dünya ticaretini geliştirmeyi hedefleyen ve 4 ana bölümden oluşan bu anlaşmanın kısaca temel ilkelerine bakılırsa:

En Çok Kayırılan Ülke Kuralı: Bu kurala göre “üye ülkelerden birinin başka bir ülkeye gümrük kolaylıkları sağlaması hâlinde diğer ülkeler herhangi bir yükümlülük altına girmeksizin aynı kolaylıktan yararlanabilirler”. Bu kuralın temel amacı ihracatçı ülkelerin çıkarlarını korumaktır.

Fiyat Mekanizmasına Sadakat Kuralı: Bu kural dış ticarete her zaman piyasa mekanizmasını, koruyuculuğun önünde tutmuş ve dış ticarete uygulanan gümrük tarifeleri, kotalar gibi katı koruma araçlarına destek vermemiş, makul şartlarda hem korumayı hem de rekabetin sağladığı dinamikleri canlı tutmayı ilke hâline getirmiştir.

Ticaret Savaşına Muhalefet Kuralı: Uluslararası ticarete ülkelerin uyguladığı koruma, bazen koruma savaşı hâline gelerek ticaret hacminde daralmalara neden olmakta bu da dünya refahını etkilemektedir.⁷⁴ GATT’ın bu konudaki prensibi, üye ülkeler arasındaki anlaşmazlık durumunda sert ticari önlemlere başvurulmadan arabuluculuk yolu ile dünya ticaretini serbestleştirmek ve refahı arttırmak olmaktadır.⁷⁵

Ticaret Kısıtlamalarını Tedricen Azaltma Kuralı: Dünya ticaretini serbestleştirme hareketleri iki koldan yürütülmektedir. Bunlardan biri GATT çerçevesinde üye ülkelerin tamamını kapsayan ve tarife oranlarını aşağı çekmeyi hedefleyen görüşmeler, diğeri ise bölgesel entegrasyonlar yoluyla söz konusu bölgedeki ülkeler arasındaki kısıtlamaların kalkması ancak üçüncü ülkelere yeni kısıtlamaların getirilmesi şeklindedir. Eğer GATT üyesi ülkeler dış ekonomik ilişkilerde krize

⁷³ Seyidoğlu, a.g.e., s.439.

⁷⁴ Emin Ertürk, **Uluslararası İktisat**, 1. Baskı, İstanbul: Ekin Kitabevi, 1996, s.217.

⁷⁵ Seyidoğlu, a.g.e., s. 410.

girmişlerse, kota uygulamasına başvurabilirler. Ancak “bu uygulama geçici olmak zorundadır ve amacına ulaştığı-nda da bırakılmalıdır” ibaresi yer almaktadır.⁷⁶

Uluslararası ticarete tekelleşme yoluyla piyasanın bozulması, damping ve yurt içi sübvansiyonlar nedeniyle gerçekleşen haksız rekabete karşı GATT; anlaşmanın 6. maddesinde anti-damping ve telafi edici vergiler düzenlemekte ve haksız rekabete maruz kalan ihracatçı ülkeler tarafından uygulanabileceği kuralını kabul etmektedir.⁷⁷

GATT’ın amaçlarına bakıldığında; ticari ve ekonomik alandaki ilişkilerin arttırılması, üye ülkelerin yaşam standartlarının yükseltilmesi, tam istihdamın gerçekleştirilmesi, dünyadaki üretim kaynaklarının etkin kullanımı gibi hedefleri vardır. Ancak anlaşmada belirtilmemiş olan temel düşünce ise; uluslararası rekabet sistemini kurabilmek için üye ülkeleri, korumacı politikalardan uzaklaştırarak uluslararası ticareti serbestleştirme, yani dış ticarete liberalizmi teşvik etme olarak belirlenmiştir.⁷⁸

Bu doğrultuda, başta gümrük tarife oranlarındaki indirim olmak üzere dış ticareti engelleyici kısıtlamaları ortadan kaldırmak için; 1947 Cenevre, 1949 Annency, 1951 Torguay, 1956 Cenevre, 1960- 61 Dilon, 1964-67 Kennedy, 1978-79 Tokyo, 1986-94 Uruguay ve nihai olarak da 1995 MAI görüşmeleri yapılmıştır. Bu görüşmelerden en önemlisi Uruguay Round’u olup, söz konusu müzakereler sonucunda GATT’ın temelinde birtakım değişiklikler yapılmıştır.⁷⁹ Uruguay’ın başkenti Punta del Este’de 1986 yılının Eylül ayında başlayan çok taraflı ticaret müzakereleri 15 Nisan 1994 tarihinde Fas’ın Marakeş kentinde Türkiye’nin de dâhil olduğu üye ülkeler tarafından DTÖ Anlaşmasının imzalanmasıyla sona ermiş ve anlaşma 01.01.1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁸⁰

Dünya ticaretinin geliştirilmesi kapsamındaki bu atılımlar, üye ülkelerin birbirleri ile yaptıkları ticarete engellerin ortadan kalkmasına, yüksek maliyetle üretilen malların yerine anlaşmaya imza atan diğer ülkelere daha ucuzlarının ikame edilerek

⁷⁶ Ertürk, a.g.e., s.181.

⁷⁷ Rıdvan Karlık, **Avrupa Para Sisteminin Kuruluşu İşleyişi ve Sistem Karşısında Türkiye’nin Durumu: Genel Bir Değerlendirme**, Ankara: DPT Yayınları, AET ile İlişkiler Başkanlığı, DPT Yay. No. DPT:1952 AETB:13, 1984, s.271 ve Ertürk, a.g.e., s.219-220.

⁷⁸ “GATT Dosyası”, **Gümrük Dergisi**, Yıl. 5, Sayı. 13, Ankara: Haziran 1995, s.56.

⁷⁹ Türkel Minibaş, “Küreselleşen Sermayenin Anayasası: MAI”, **İktisat Dergisi**, Sayı. 381, İstanbul: IFMC Yayını, Ağustos 1998, s.28.

⁸⁰ François Vellas-Lionel Becherel, “Tourism Organizations and Tourism Policies”, **International Tourism-An Economic Perspective**, London: Macmillan Press Ltd., 1995, s.265.

fiyatların düşmesine, bu sayede sağlanan kaynak tasarrufunun da dış ticarete yönlendirilmesine yardımcı olurken, entegrasyon sonucu pazarların genişlemesine ve rekabetin de artmasına katkıda bulunmaktadır.⁸¹

Ancak meseleye Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler açısından bakılırsa; Gelişmiş Ülkeler bakımından GATT fonksiyonlarını yerine getirmektedir. Söz konusu ülkeler arasında ticarete konan tarife ya da tarife dışı engeller yavaş yavaş kaldırılmakta ve üretilen mallar birbirleriyle rekabet edebilecek düzeyde olduğu için ticaret hacmi genişlemektedir. Ancak olaya Gelişmekte Olan Ülkeler açısından bakılacak olursa; GATT bu ülkelere fazla yükümlülük getirmezken, tarifelerin yavaş yavaş kaldırılması, Gelişmiş Ülkelerle aynı güçte olmayan Gelişmekte Olan Ülkeleri zarara uğratmaktadır. Çünkü bu ülkelerin ihraç ettikleri tarım ürünleri, bütün ülkelerde korunmaya tabi olduğundan, Gelişmekte Olan Ülkeler mallarını dünya piyasalarına ancak ek bir ihtiyaç durumunda sunabilmekte, hammadde ihracatı konusunda da dünya piyasalarından gerekli tavizleri elde edememektedirler.⁸²

2.1.3. Bretton Woods Sisteminin Çöküşü: 1970 Sonrası

Dünya ekonomi tarihinde 1929- 1933 yılları büyük depresyon dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde işsizlik artmış ve büyük sefalet yaşanmıştır.⁸³ Büyük Depresyon, eleştiri oklarının Klasik Okul'a yönelmesine neden olmuştur. Klasik Okul'un bırakınız yapsınlar (Laissez-faire) felsefesinin bu buhrana sebebiyet verdiği savunulmuştur.⁸⁴ Klasik okul'un kurucusu olan Adam Smith'in "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" ilkesi devletin serbest piyasa mekanizmasına mümkün olduğunca az müdahale etmesini, böylece rekabet unsurundan mümkün olduğunca fazla istifade edilmesini içeriyordu. Klasik Okul, ekonominin her zaman dengede olacağını, dışarıdan herhangi bir müdahalenin yapılmasına gerek olmadığını, bu nedenle devletin ekonomik politikalarının lüzumsuz olduğunu savunmaktaydı. Fakat gelişmeler söylenenlerden farklı olmuş, ABD ekonomisi Büyük Depresyondan büyük bir yara almıştır.⁸⁵

⁸¹ Tuna, a.g.m., s.22.

⁸² Ertürk, a.g.e.,s. 227.

⁸³ Arzu İmren ve Vedat Akman, **Türkiye'de ve Dünyada Enflasyon-Enflasyon Olgusuna Genel Bir Bakış**, 1. Baskı, İstanbul: Era Yayıncılık, Doğan Ofset, Haziran 1994, s.116.

⁸⁴ İmren ve Akman, a.g.e., s.116-117.

⁸⁵ Cihan Bulut, **Kamu Açıkları -Enflasyon, Faiz Oranı ve Döviz Kuru İlişkileri**, İstanbul: Der Yayınları, Kardeşler Matbaası, 2002, s.8.

Klasik Okul'un Büyük Depresyonla yara alması, yeni iktisat okullarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1936 yılında böylesi yeni bir ekonomik politika John Maynard Keynes tarafından ortaya konmuştur. Keynes'in 'İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi' (The General Theory of Employment, Interest, and Money) isimli eseri kendisinin ekonomi politikasına temel oluşturmuştur.⁸⁶ Keynes'e göre harcamaları arttırmak yolu ile efektif talep yaratmak ve böylece işsizliğe son vermek mümkündür. Böylece Klasik Okul'un bırakınız yapsınlar felsefesi yerini yaptırma yani "Le faire-aller" felsefesine bırakacaktı. Bu felsefeye göre devletin harcamaları arttırarak, yatırımları desteklemesi ile işsizliğin giderilmesi mümkündür.⁸⁷ Yani Keynes, Klasik Okul'un aksine devleti işe koşuyor, ona sorumluluklar yüklüyordu.⁸⁸ Böylece Keynes makroekonomik döngüde devletin uygun rolüne çağdaş bir tanım getirmekteydi.⁸⁹ Keynes, Klasiklerin aksine ekonominin otomatik olarak dengeye gelmeyebileceğini, ekonomiye devletin müdahalesinin gerekli olduğunu ileri sürmekteydi.⁹⁰

20. yüzyıl boyunca büyük ekonomik buhranlar yaşanmıştır. Örneğin 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı dünya ülkelerinin ekonomilerine büyük yükler yüklemiştir. Savaşın etkileri uzun yıllar hissedilmiştir. Daha savaşın yaraları sarılmadan 1929'da Büyük Depresyon yaşanmış, üretim azalmış, işsizlik had safhaya ulaşmış, birçok kuruluş kapanmıştır.⁹¹ 20. yüzyılda sadece Büyük Depresyon sancısı yaşanmamış, bundan başka irili ufaklı krizler, iki dünya savaşı, 1956- 1959 Liberal Dönem enflasyonu ve 1971'den sonra da sürekli bir enflasyon gerçeği ile karşı karşıya kalınmıştır.⁹²

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanan Keynesyen İktisat Politikaları ise kamu harcamalarının artmasına neden olmuştur. Bretton Woods sisteminin çöküşüyle birlikte 1973'den beri kamu harcamalarında ve kamu açıklarında önemli artışlar olmaya başlamıştır. Bu dönemde bütçe açıklarının faizlere karşı duyarlılığı önemli ölçüde artmıştır. Pek çok ülke gibi Türkiye de o dönem bunun sancılarını yaşamıştır.⁹³ Bretton

⁸⁶ <http://homepage.newschool.edu/het//profiles/keynes.htm> (12.05.2009).

⁸⁷ İmren ve Akman, **a.g.e.**, s.117.

⁸⁸ Bulut, **a.g.e.**, s.10.

⁸⁹ <http://www.blupete.com/Literature/Biographies/Philosophy/Keynes.htm> (14.05.2009).

⁹⁰ Hamdi Bağcı, **Kamu Borçları Yönetimi ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme**, 1. Baskı, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, TŞOF Plaka Matbaacılık, Haziran 2001, s.25.

⁹¹ Bulut, **a.g.e.**, s.9-10.

⁹² İmren ve Akman, **a.g.e.**, s.116.

⁹³ Hüseyin Şen ve İsa Sağbaş, **Bütçe Açıkları Teori ve Türkiye Uygulaması**, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, Sözkesen Matbaacılık, 2004, s.35.

Wood Sistemi 1973 yılında çökmüştür. 1971-1973 arasında ABD’de oluşan muazzam ödemeler bilançosu açığının baskısıyla Bretton Woods sistemi bozulmuş ve nihayetinde çökmüştür.⁹⁴

Bretton Wood sistemi dört sacayağı üzerinde temellendirilmişti. Birincisi, sabit döviz kuruydu. İkincisi, sabit kur sisteminin korunmasına yardımcı olacak bir ilkeydi. Buna göre, döviz rezervi yeterli olmadığı için döviz kurunu devam ettirmede zorlanan ülkelere, gerekli döviz rezervi yardımında bulunulmaktaydı. Üçüncüsünü, uluslararası döviz işlemlerini düzenleyecek “davranış kuralları”nın (code of behavior) belirlenmesi oluşturmaktaydı. Dördüncü ayağı ise parasal konularda uluslararası bir danışma ve koordinasyon forumunun oluşturulması oluşturmaktaydı.⁹⁵

Bretton Wood sisteminde sabit döviz kuru sistemi uygulanmakta, ülke paraları Amerikan Doları’na ve onun üzerinden altına bağlanmaktaydı. Bretton Woods sisteminde nominal döviz kuru sabitti ancak Merkez Bankası sıkı kurallara bağlı değildi. Bretton Wood sisteminin çökmesiyle birlikte 1976 yılında sabit kur sisteminden, dalgalı döviz kuru sistemine geçildi ve ulusal paralar artık döviz piyasasında belirlenmeye başlandı.

2.2. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve Uluslararası Ticaret Müzakereleri

İkinci Dünya Savaşı sonrası, uluslararası ticaretin kalkınmadaki önemi ülkeler tarafından daha iyi anlaşılmıştır. Böylece uluslararası ticareti çok taraflı kurallara bağlama gereksinimi doğmuştur. DTÖ, bu gereksinimi karşılamak amacıyla kurulmuştur. DTÖ’ye giden yolu GATT anlaşması açmış, bu anlaşmanın yerini zamanla DTÖ almıştır.⁹⁶ DTÖ, 1 Ocak 1995’te kurulmuş ve ülkeler arasındaki ticaretin gelişmesi, serbest ticaret ve serbest pazarın oluşmasına katkı sağlaması hedeflenmiştir.

DTÖ, hükümetlerin iç ticaret yasalarını ve düzenlemelerini nasıl yapacakları hususunda yasal bir çerçeve oluşturulmuş ve böylece ülkeler arası ticari ilişkilerin gelişmesi istenmiştir.

⁹⁴ William H. Branson ve James M. Litvack, **Macroeconomics**, 2. Baskı, New York: Harper & Row Publishers, 1981, s.357.

⁹⁵ Vural Fuat Savaş, **Dünya Ekonomi Sistemi**, Sayı:16, İstanbul: T.C. Yeditepe Üniversitesi Yayınları, 2004, s.67-69.

⁹⁶ Balaam ve Veseth, **a.g.e.**, s.101.

DTÖ, üç temel anlaşmaya dayanmaktadır. Bunlar; Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (GATT 1994), Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması (GATS) ve Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması'dır (TRIPS). Yeni sistemde 1948 yılında kurulan GATT, ayrı bir örgüt olarak kalmamış ve DTÖ sistemine dâhil edilmiştir.⁹⁷ DTÖ, ticareti liberalleştirme amaçlı bir organizasyondur. DTÖ, hükümetler için ticaret antlaşmaları akdedecekleri bir forumdur. DTÖ, hükümetler için ticari anlaşmazlıkları çözecekleri bir mahaldir. DTÖ ticaret kurallarını içeren bir sistemi işletmektedir.⁹⁸

Uygulamada yukarıda sözü edilen üç Anlaşma'nın gözetim sorumluluğu, DTÖ'ye verilmiştir. Örgüt ayrıca, mal ticareti ve hizmet ürünlerinde ticaretin daha ileri seviyede serbestleştirilmesi için ülkeler arasında müzakereler için bir "forum" olma görevini üstlenmiştir. DTÖ, üye ülkeler arasında ticari anlaşmazlıkların giderilmesi açısından bir mekanizma oluşturmaktadır. Diğer bir ülkenin kurallara uymaması sebebiyle ticari faaliyetlerinin olumsuz etkilendiğini savunan herhangi bir üye ülke, ikili görüşmeler aracılığıyla tatminkâr bir çözüm bulunmaması hâlinde konuyu, çözümlenmesi amacıyla DTÖ'ye getirebilmektedir. DTÖ'nün yetkileri kapsamındaki tüm önemli konularda kararlar, Bakanlar Konferansı'nda alınmaktadır.⁹⁹

DTÖ'nün dünya ticareti için önemi büyük olmakla birlikte, yine DTÖ'ye çeşitli çevrelerden yoğun eleştiriler de yapılmaktadır. Örneğin, 1990'ların ortalarında küreselleşme karşıtı görüşler artmaya başlamıştı. Bu dönemde küreselleşme enine boyuna tartışılmaya başlanmış, bununla da kalınmayarak, küreselleşme karşıtı gösteriler düzenlenmiştir. 1990'ların sonlarına doğru birkaç Sivil Toplum Kuruluşu (STK), uluslararası konferans protestocuları ve bazı gruplar Seattle sokaklarını tutarak, ABD ve Avrupa'nın diğer bazı şehirlerinde yapılan gösterilerle birlikte DTÖ, IMF ve Dünya Bankası'nın kılavuzluk ettiği bazı neo-liberal ekonomik politikaları protesto etmişlerdir. Eleştirilerin bazıları da ABD ve endüstrileşmiş ülkeleri hedef almış, şöyle ki bunların gelişmekte olan ülkelerde yeni bir tür emperyalizmi besledikleri dillendirilmiştir.¹⁰⁰

GATT çerçevesinde gerçekleştirilen son müzakere turu olan Uruguay Turu'nda (Uruguay Raund), GATT üyesi olan devletler bu anlaşmayı bir uluslararası örgüte dönüştürmeye karar vermişlerdir. Buradan hareketle, Uruguay Turu neticesinde

⁹⁷ Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika**, 7. Baskı, İstanbul: Beta Yayın, s.319.

⁹⁸ http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact1_e.htm (12.04.2009)

⁹⁹ Karluk, **a.g.e.**, s.319-320.

¹⁰⁰ Balaam ve Veseth, **a.g.e.**, s.6.

imzalanan Nihai Senet'in (Final Act) bir cüzünü teşkil eden DTÖ Kuruluş Anlaşması (md. VIII.1) ile, DTÖ tüzel kişiliğe sahip bir kuruluş olarak kurulmuştur. Dünya Ticaret Örgütü GATT'ın müktesebatını aynen korudu ve yeni koruma alanlarının ortadan kaldırılması için birtakım yeni sözleşmeler yapılmıştır.¹⁰¹

2.2.1. Uruguay Zirvesi

Uruguay Turu'nun ön müzakerelerinde, hizmetler ve onunla ilgili olarak tartışılacak konular arasında yer almakta idi. Gelişme Yolundaki Ülkeler (GYÜ) bu tartışılacak konuların GATT'a dâhil edilmesini, tarım ve tekstil gibi sektörlerde olduğu gibi belli bir süreç izlendikten sonra çözümlenmesini istemişlerdir.¹⁰² Gelişmiş ülkeler ise, özellikle OECD ülkeleri, bu turda yeni konuların çok taraflı ticaret müzakerelerinin eski konuları birlikte ele alınmasından yana tavır almışlardır.¹⁰³ Müzakereler sırasında GYÜ'ler, gelişmiş ülkelerin teklifini kabul etmek durumunda kalmışlardır.

Uruguay Turu'nda, ülkeler hizmetler ticareti ve yatırımlarını etkileyen belirli kural ve süreçler konusunda karşıt görüşlere sahip olmalarına rağmen, zımni bir uzlaşmaya varmışlardır. Müzakereler daha çok temel kurallar ve ilkeler üzerine yoğunlaşmıştır. Bunun nedenle esas gündem olan serbestleşme müzakerelerine kısıtlı zaman kalmıştır.

Uruguay Turu müzakereleri sonucunda, birçok ülke piyasalarına girişin karşılıklılık ilkesine dayanması koşulunu kaldırmışlardır.¹⁰⁴ Bu tur sonunda yayınlanan Nihai Senet'te yer alan Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması (GATS), hizmetler ticaretinin aşamalı olarak uluslararası disiplin altına alınmasına önemli bir adım olmuştur.

2.2.2. Singapur Zirvesi

Singapur görüşmeleri, 1996 yılında DTÖ'nün gerçekleştirdiği bir başka önemli müzakere platformunu oluşturmuştur. Görüşmelerin konusu yine dünya ticaretinin

¹⁰¹ Vural Savaş, "Dünya Ticaret Örgütü Kararları ve 2005'te İşletmelere Yansımaları", **Panel**, İstanbul: İTO Yayınları, Yayın No: 2005-7, s.13.

¹⁰² Marcella Miozzo and Luc Soete, "Internationalization of Services: A Technological Perspective" **Technological Forecasting and Social Change**, 67/2-3, (2001), s.182.

¹⁰³ Bernard Hoekman, "New Issues in the Uruguay Round and Beyond", **Economic Journal**, 103/421, November 1993, s.1530.

¹⁰⁴ Murat İnce, **Elektronik Ticaret: Gelişme Yolundaki Ülkeler İçin İmkanlar Ve Politikalar**, Ankara: DPT Yayını, Mart 1999, s.2.

geliştirilmesi idi. Singapur görüşmelerinde, çokuluslu şirketlerle ilgili bazı kararlar alınacak ancak gelişmekte olan ülkeler buna karşı çıkacaktı. Gelişmekte olan ülkeler Singapur kararlarının kendileri aleyhine olduğunu savunmaktaydılar. Onlara göre Singapur kararları en zengin ülkelerin çıkarlarını korumaktaydı. Böylece gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerde yatırımlarını artıracak, rekabette avantaj sağlayacak ve ticaretlerini daha kolay yapar hâle geleceklerdi.¹⁰⁵ Singapur görüşmelerinin konularını yatırımlar, rekabet ve ticaretin kolaylaştırılması oluşturmuş, bu konularda 3 anlaşma yapılmıştır.¹⁰⁶

2.2.3. Seattle Zirvesi

Seattle görüşmeleri, 19 Kasım - 21 Aralık 1999'da Dünya Ticaret Örgütü Bakanlar toplantısı sırasında gerçekleşmiştir. Görüşmeler boyunca dünya ticaretinin gelişmesi için çeşitli konular tartışılmıştır. Seattle görüşmeleri yoğun protestolarla gecikmeli olarak başlamıştır. Protestoların hedefi neo-liberal bazı politikalarla birlikte bu politikalara kılavuzluk eden DTÖ, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlardı. Protestocular ABD ve endüstrileşmiş ülkelerin dünyada yeni bir tür emperyalizm kurma peşinde olduklarını düşünüyordu.¹⁰⁷ Sendikalar ve çeşitli Sivil Toplum Kuruluşları (STK) Seattle görüşmeleri boyunca gösterilerde bulunacak ve DTÖ'ye tepkilerini dile getireceklerdi.¹⁰⁸

Seattle görüşmelerinin gündemini;

- Tarım ve hizmetler sektöründe ileri müzakerelerin başlatılması,
- Uruguay Round Anlaşmaları, Mutabakat ve Kararlarının uygulanması ve bu konularda üye ülkelerin karşılaştıkları zorluklar,
- “Yeni konular” olarak adlandırılan ticaret ve rekabet, ticaret ve çevre, ticaret ve yatırım, kamu alımlarında şeffaflık ve ticaretin kolaylaştırılması ile bunların dışında elektronik ticaret ve işgücü standartları gibi konular,

¹⁰⁵ <http://www.znet-turkiye.org/ctmbni.htm> (08.06.2009)

¹⁰⁶ <http://www.antimai.org/bn/dto10804bn.htm> (10.06.2009)

¹⁰⁷ Balaam ve Veseth, **a.g.e.**, s.6.

¹⁰⁸ <http://www.evrensel.net/99/12/02/dunya.html> (13.08.2009).

- Acil karar alınması beklenen En Az Gelişmiş Ülkelere (EAGÜ) ilişkin eylem planı ve teknik işbirliği,
- DTÖ faaliyetlerinin şeffaflaştırılması gibi konular,
- “Tarım dışı ürünler” olarak adlandırılan sanayi ürünlerinde ileri müzakereler oluşturmuştur.¹⁰⁹

2.2.4. Doha Zirvesi

Doha görüşmeleri, dünya ticaretinin serbestleştirilmesi amacıyla, DTÖ'nün 2001'de Katar'ın başkenti Doha'da başlattığı görüşmeleri içermektedir. Görüşmeler boyunca serbest ticareti hedefleyen pazarlıklar yapılmıştır. Doha görüşmeleri olarak bilinen bu pazarlıkların hedefini tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerindeki kimi gümrük duvarlarının kaldırılması oluşturmaktaydı. Ancak Doha görüşmeleri sonuç vermeyecek, görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasının en önemli nedenini, ABD ve AB'nin tarım teşvikleri konusunda anlaşamaması oluşturacaktı. ABD ve gelişmekte olan ülkeler, AB'den tarım ve tarım ürünlerine uyguladığı gümrük vergilerinde indirim talep ederken, AB tarafı buna yanaşmayacaktı.¹¹⁰

Yapılan tüm bu zirvelerde küreselleşme karşıtları tepkilerini göstermiş ve bu tepkiler her geçen gün artarak devam etmiştir.

2.2.5. DTÖ Sonrası Uluslararası Ticaret Sistemi: Genel Değerlendirme

Korumacı uygulamaların ve bölgesel anlaşmalar sonucu ticaret sapması ihtimallerinin arttığı bir dönemde, 1986 yılında, GATT çerçevesinde başlayan Uruguay Round Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri 1993 yılı sonunda anlaşmayla sonuçlanmış ve anlaşma sonunda kurulması kabul edilen DTÖ 1995 yılı başından itibaren yürürlüğe girmiştir. DTÖ'nün yürürlüğe girmesi ve aynı zamanda Anlaşmanın uygulanmasını kontrol etmesi, dış ticaretin serbestleşmesinde ve küreselleşmesinde, ileri bir adım olmuştur.¹¹¹

¹⁰⁹ www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/.../dtokonf.doc (14.08.2009).

¹¹⁰ http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/03/070321_g33.shtml (27.08.2009).

¹¹¹ Nil Karaca, “Gat'tan Dünya Ticaret Örgütü'ne”, **Maliye Dergisi**, Sayı: 144, Eylül-Aralık 2003, s. 97.

DTÖ'nün en önemli özelliklerinden birisi ise anlaşmazlıkların halli mekanizmasıdır. Mekanizmaya bakıldığında ve GATT dönemi ile kıyaslandığında burada da önemli bir ilerleme mevcuttur. DTÖ'de anlaşmazlıkların halli için böyle bir mekanizma kurulmasının ardındaki asıl amaç, üyelerin anlaşmazlıkları kendi başlarına daha yıkıcı yöntemler kullanarak çözmelerine engel olmak yoluyla daha düzenli –bir anlamda mahkeme usulüne göre hareket eden– bir sistem yaratmaktır. Bu sistem ülkeler arasındaki uzlaşmazlıkların azaltılmasında yararlı olmuştur. Örneğin, ABD'nin 1980'li yıllarda Japonya ile çeşitli ticari ihtilafları mevcuttu. Bugün ise temel ihtilaf daha ziyade Çin ile olmaktadır. Esasen Çin ile yaşanan sorunun önemli bir bölümü ticaretten ziyade döviz kurları ile ilgilidir. Ancak bugüne kadar ABD Kongresi, Çin'in para birimi renminbiyi aşırı değersiz tutmasına karşı yaptırımlar uygulanmasına direnç göstermiştir ve DTÖ sistemi dışındaki ticaret engellerine pek itibar etmemiştir. ABD anlaşmazlıkların DTÖ içinde halli yoluna gitmeye çalışmıştır. Son yıllarda daha önceki yıllar kadar fazla dava olmaması, ülkelerin DTÖ forumunu terk ettiğini ima eden olumsuz bir gelişmeden ziyade olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Zira DTÖ mekanizmalarının varlığı sayesinde ülkeler aralarındaki anlaşmazlıkları bazen resmî bir başvuruya dönüştürmeden müzakereler yoluyla da halledebilmektedir.¹¹²

Anlaşmanın psikolojik etkisi hemen görülmüş, nitekim 1994 yılında dünya ticaret hacminde %8,7 olan büyüme oranı, 1993 yılı büyümesinin iki katından fazla olmuştur. Buna mukabil, dünya hâsılasındaki artış 1993 de %2,5 iken 1994 de ancak %3,6 olarak gerçekleşmiştir. Benzer artışlar 1995 yılı için de geçerlidir. Dünya ticaret hacmi ile dünya hâsılası arasındaki bu artış farklarının, DTÖ Anlaşmasının dış ticarete olan etkisiyle gerçekleştiği kabul edilmektedir. DTÖ'nün potansiyel üye sayısı 160'lara ve buna paralel olarak DTÖ kurallarına tabi olan ticaret hacmi de yüzde 85-90'lara ulaşmıştır.¹¹³

GATT ve özellikle DTÖ sonrasında ülkeler karşılıklı ödünler vererek ve serbest ticaret uygulamalarına adım adım yaklaşmıştır. Nitekim 1947 yılında ortalama %40 olan sanayi ürünleri gümrük vergisi oranını 1960'lı yılların sonlarına doğru %10'a, 1990 yılında %5'e ve günümüzde %3'e çekmeyi başarmıştır. Savaş sonrası 20 milyar dolar civarında seyreden dünya ticareti, dünya üretim düzeyindeki her bir birimlik yıllık

¹¹² Alan V. Deardorff, “Dünya Ekonomisi ve Dünya Ticaret Sistemi Nereye Gidiyor?”, **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları**, Çeviren ve yayına hazırlayan; M. Sait Akman, 3 (1-2), 2008, s.17.

¹¹³ Nil Karaca, **a.g.m.**, s.98.

büyümeye karşılık, ortalama olarak 1,5 birimden daha fazla artarak yeni yüzyılın başında, 2001 yılında 7,6 trilyon doların üzerine yükselmiştir. Bu yöndeki gelişmeye bağlı olarak dünyada toplam ihracatın toplam gelir içindeki payı %6'dan %30'a çıkmıştır.¹¹⁴

Endüstrileşmiş ülkelerin Uruguay Round anlaşmasına göre gümrük tarifelerini şu an %3'lere çekmiş olmaları ve tarife dışı engelleri büyük ölçüde azaltmaları gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarına hiç şüphesiz yeni bir ivme kazandırabilecektir. Ancak burada temel koşul, söz konusu gelişmekte olan ülkelerin uluslararası rekabete açılacak endüstriyel güce sahip olması, yani dünya "ticaret katarı"nın hızına ayak uydurabilecek nitelikte "vagon"lar üretebilmesidir. Bu koşul sağlanmadığı takdirde, uluslararası ticaret ekonomik büyümeyi özendirmez bir yana, büyümenin dinamiklerini de yok edebilir. 1970 yılında gelişmekte olan ülkelerin %5,5 civarında olan dünya sanayi ürünleri ihracatı içindeki payının dört kat artarak, 1993 yılında %22'ye yaklaşması ancak bu payın 2/3'ünün Uzak Doğu ülkelerinin kontrolünde bulunması, yukarıda açıklamaya çalıştığımız koşula dayalı "dış ticaret-büyüme" ilişkisinin bir göstergesidir.¹¹⁵

Günümüzde uluslararası ticaretin yapısında da birtakım değişiklikler gözlenmektedir. Artık ülkeler GATT'ın kurulmasından bu yana yaptıkları gibi başka ülkelerin piyasalarına mal satabilmek için pazara giriş şartlarını zorlamaktan ziyade (her ne kadar bu durum devam ediyorsa da), ham madde ihtiyaçlarını karşılayacakları pazarlara girme girişimlerine öncelik vermeye başlamıştır. Daha fazla üretmek için ihtiyaç duyulan ham maddelerin nereden alınabileceği sorusuna yanıt aranması önemli bir değişimi ortaya çıkarmıştır. Ülkeler giderek daha yoğun biçimde arz kaynaklarını genişletme çabası içine girdikçe, dünya ekonomisinin güç merkezi ABD gibi dünya ithalatında önemli paya sahip ülkelere (talep kaynaklarından) arz kaynaklarına doğru kaymaya başlamaktadır. Asıl kısıtların arz tarafına kayması ile doğal kaynaklara ve hatta işgücü (emek) gibi girdilere bol miktarda sahip ülkelerin dünya piyasalarında yeni odaklar hâline gelmesi kaçınılmaz olmaktadır.

¹¹⁴ Ahmet Şahinöz, "Dünya Ticaret Örgütü'nün Dönüşümü"
www.zmo.org.tr/resimler/ekler/52a3dbaeb32e769_ek.pdf?tipi (27.08.2009).

¹¹⁵ Ahmet Şahinöz, **a.g.m.**, s.2.

Şimdiye kadar GATT/DTÖ ve dünya ticaret sistemi daha ziyade mal satabilmek için pazara giriş şartları üzerinde odaklanmıştı ve mekanizmalar ülkelerin diğer ulusların pazarlarına girme imkânlarını açmasını kolaylaştırmaya yönelik olarak kurgulanmıştı. İlginin giderek arz piyasalarına kaymasının, geleneksel anlamda pazara girişe endekli DTÖ içindeki müzakerelere olan ilgiyi de azaltmaya başlamış olması mümkündür. Gerçekten de böyle bir durumda, ülkelerin müzakerelerdeki istekliliklerini azaltması ve müzakerelerin çok taraflı sistemden iki taraflı ve bölgesel ticaret anlaşmalarına doğru yöneleceği beklenmektedir.¹¹⁶

Günümüzde özellikle tarımsal ürünlerle ilgili konularda ülkeler arasında ciddi anlaşmazlıklar mevcut olmakla birlikte, DTÖ ve dünya ticaret sistemi konusunda kötümser olmaya gerek yoktur. Doha Turundaki gelişmelerin DTÖ'nün ticareti düzenleme konusunda geçmişteki başarısını gölgelemesine izin verilmemeli ve ülkelerin birbirlerine karşı yıkıcı politika izlemelerinin önüne geçilebilmelidir.¹¹⁷

Uluslararası ticarete, kotaların kaldırılması, tarifeleşmenin sağlanması ve tarifelerde sağlanan yüksek düzeydeki indirimlerden sonra, bu defa uluslararası yatırım ve rekabet politikaları, ticaret ve işgücü standartları ve ihtisaslaşma konuları gündeme gelmeye başlayacaktır. Bu nedenle, yatırım üretim-dış ticaret ve teşvik politikalarında, söz konusu hususların etkisi kaçınılmaz olacaktır. Aynı şekilde, üretim ve dış ticarete uluslararası ölçeklere göre faaliyette bulunulması, ülkelerin önem vermesi gereken hususlardır.¹¹⁸

2.3. Uluslararası Ticarete Yapısal Değişim

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda uluslararası ticareti özendirmek amacı ile kurulan GATT'ın faaliyete geçtiği 1947'de 55 milyar dolar alan toplam dünya ihracatı, 1985 yılında 1.808 milyar dolara, 1989 yılında ise 2891,1 milyar dolara ulaşmıştır. Bu rakamın %74'ü sanayileşmiş ülkelere, %26'sı gelişmekte olan ülkeler tarafından üretilmiştir. Bilgi toplumu kavramının gelişimiyle eşzamanlı olarak 1960'lardan itibaren ilgili literatürde yoğunluk kazanan ve nitelikli işgücü, teknoloji açığı, ürün devreleri, ölçek ekonomileri ve benzeri kavramlara dayanan yeni teoriler ve özellikle, "yeni

¹¹⁶ Alan V. Deardorff, **a.g.m.**, s.22.

¹¹⁷ Alan V. Deardorff, **a.g.m.**, s.19.

¹¹⁸ Nil Karaca, **a.g.m.**, s.15.

ekonomi” betimlemesi ile bilgiye dayalı içsel büyüme modellerinin popüler olduğu 1980’lerde şekillenen “yeni teori”, araştırma-geliştirme faaliyetleri, yaparak öğrenme ve teknolojik gelişmeyi esas almaktadır.¹¹⁹

Sanayileşmiş ülkelerin ihracatı 1980 yılında 1251,6 milyar dolar iken 1989 yılında 2126,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin 1980 yılında 573,5 milyar dolar olan ihracatında, 1987 yılına kadar sürekli bir düşüş kaydedilmiş, 1987, 1988 ve 1989 yıllarında artış sağlanarak 764,9 milyar dolara ulaşmıştır. Dünya ticaretinde ithalat rakamları, 1980 yılında 2062,1 milyar dolardan %45 artış ile 1989’da 2983.1 milyar dolara ulaşmıştır. İhracatta olduğu gibi ithalatta da sanayileşmiş ülkeler söz sahibi durumundalar. OECD tahminlerine göre yedi büyük sanayileşmiş ülkenin (ABD, B.Almanya, Japonya, İngiltere, Fransa, Kanada ve İtalya) gayri safi millî hâsılası 1989 yılında ortalama %3,5 oranında artmıştır. 1988 yılında sanayileşmiş ülkelerin cari açıklarında 1987 yılına göre %47 oranında bir azalma görülmüştür. 1988 yılında petrol fiyatları ABD Doları olarak 1987 yılına göre %16,5 oranında düşmüştür. Bu düşüş OPEC ülkelerinin cari açıklarınının 21 milyar ABD Doları’na yükselmesine sebep olmuştur.¹²⁰ Yapılan açıklamalara göre, gelişmekte olan ülkelerin büyüme oranı 1988 yılında %5’ten 1989’da %4’e düşmüştür.

GATT’a göre dünya ticaretindeki artış ivmesinin giderek hız kazandığı ve 1988 yılında dünya ticaret hacminin son dört yılın en yüksek büyüme hızını kaydetmiştir. 1988 yılında dünya ticaret hacmi değer olarak 1987 yılına göre %14 oranında bir artışla 2 trilyon 840 milyar dolara ulaşmıştır.

Dünya ticaret miktarındaki büyüme 1987’de %5,5 olarak gerçekleşmiş; 1989 yılında uluslararası mal ticareti önceki yıla göre hacim olarak da %7,2 oranında artmıştır.¹²¹ 1989 yılında dünya ihracatında Amerika Birleşik Devletleri’nin payı %12,6 olurken, Federal Almanya %11,8 oranında pay almıştır. Bu ülkeleri %9,5 ile Japonya, %6,2 ile Fransa ve %5,3 ile İngiltere izlemiştir. İthalatta ise ABD toplam dünya ithalatı içerisindeki %16,5’lik payı ile dünyanın en büyük ithalatçısı durumunda bulunmaktadır. ABD’ yi %9 pay ile Almanya, %7 pay ile Japonya, %6,6 ile İngiltere ve %6,5 ile Fransa izlemektedir. 1988 yılında batılı sanayileşmiş ülkeler genelinde ihracat artışı %8 olurken,

¹¹⁹ Krugman, a.g.e, s.71.

¹²⁰ UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) tarafından Cem M. Kozlu, **Uluslararası Pazarlama: İlkeler ve Uygulamalar**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993, s.22-24-25-27.

¹²¹ D. Unilever, “A Multinational’s New Route to Profits”, **Business Week**, 1974, s.36.

bu ülkelerin ithalat artışı %9 oranında gerçekleşmiştir. Toplam dünya ihracatı 1988 yılına göre 1989 yılında %7,7 oranında artış göstermiştir. İhracat rakamlarına bakıldığında sanayileşmiş ülkelerde ihracat %7 artış gösterirken; gelişmekte olan ülkeler %9,6 oranında artış göstermişlerdir. 1989 yılında gelişmekte olan ülkeler olarak petrol ihracatçısı olan ve olmayan ülkeler arasında da ihracat rakamlarındaki artış oranları farklılık göstermektedir. Söz konusu ülkelere petrol ihracatçısı konumunda olan ülkeler %7,2 oranında artış gerçekleştirirken diğerleri %7,3 oranında artış sağlamışlardır. İhraç ürünleri sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında farklılıklar göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ihracat tablolarına bakıldığında; 1989 yılında işlenmiş mal ihracatı %7,7 oranındaki artışla ilk sırayı alırken hizmet ve işgücü ihracı ise %7 oranındaki artışla ikinci sırayı almıştır.¹²²

Diğer taraftan tarımsal ürün ihracatında Dünya Bankası araştırma sonuçlarına göre,1985–1986 yılları arasında Avrupa Birliği ülkelerinin dünya ticaretindeki payı artarken Japonya'nın bu alanda söz sahibi olamadığı, ABD ve diğer sanayileşmiş ülkelerin tarım ürünleri ihracatındaki payının azaldığı görülmüştür. Öte taraftan gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaretindeki payları azalırken dört Güneydoğu Asya ülkesinin (Hongkong, Tayvan, G.Kore, Singapur) tarımsal ürün ihracatındaki paylarının arttığı ortaya çıkmaktadır.¹²³

1985'te ülkemiz ihracatı gayri safi millî hâsılamızın %15'i iken, 1989'da da bu oran %15 olarak gerçekleşmiştir. 1985 yılında dünya ihracatının %0,4'ünü oluşturan ihracatımız 1989 yılında da bu payını korumuştur.¹²⁴

2.3.1.1980 Sonrasında Uluslararası Ticaretin Yapısı: Ara Mal ve Hizmet Ticaretinin Yükselişi

Hizmetlerin iki özelliği hizmetler ticaretini mal ticaretinden net bir şekilde ayırmaktadır. Birincisi hizmetlerin üretim ve tüketiminin genelde eş anlı olmasıdır. İkincisi hizmetlerin fiziksel varlığının olmaması ve ya maddi olmayan yapısıdır. Bu,

¹²² Philip Kotler, **Pazarlama Yönetimi Çözümleme Planlama ve Denetim**, Ankara: Bilimsel Yayınlar Derneği, 1976 s.88-91.

¹²³ Sururi Kocaimamoğlu, **Bankacılık Ansiklopedisi**, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayını, 1977 s.112.

¹²⁴ M. Faik Üstar, **Türkiye'nin Bugünü ve Yarını**, İstanbul, 1978, s.122.

hizmetlerin miktar ve ya metrik olarak ölçülmesini imkânsızlaştırmaktadır.¹²⁵

Mal ve hizmetlerin farklı özelliklere sahip olması, uluslararası işlemlerin şekillerini etkilemektedir. Uluslararası mal ticaretinde, malların sınır ötesi hareketi gerekmektedir. Oysa birçok hizmet işleminde, tüketiciler ve hizmet sağlayıcılarının sınır ötesi hareketi söz konusudur. Hizmetler genel ve spesifik özellikleri nedeniyle uluslararası ticarete yeterli düzeyde yer alamamaktadır.¹²⁶

Ülkeler mal ticaretinde yerli sanayilerini korumak için tarifeler ya da miktar kısıtlamaları ve diğer kısıtlayıcı önlemlere başvurmaktadırlar. Hizmetlerin fiziksel varlıklarının olmaması ve birçok hizmet işleminin sınır ötesi hareketi içermemesinden dolayı, hizmetler sektörü sınır önlemleri ile korunamamaktadır. Sektör doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve yabancı hizmet sağlayıcılarının yurt içine girişine ilişkin çeşitli ulusal düzenlemeler ile korunmaktadır.¹²⁷ Ulusal düzenlemeler ise subjektif ve selektif olabilmektedir. Hizmetler ticareti, mal ticaretine göre daha fazla sayıda ve yüksek oranda önlem ve engellerle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu uluslararası hizmetler ticaretinin gelişip GSYİH'ya daha fazla katkıda bulunmasını ve artan hizmetler ihracatı ile birlikte ekonomik büyümenin artmasını engellemektedir.

2.3.2. Küresel Dış Tedarikin Yükselişi

Üretimin küreselleşmesi, uluslararasılaşmadan farklı olarak bir ürünün üretiminde kullanılan girdilerin (sermaye, emek, teknoloji ve hammadde, ara mallar ve dağıtım) oldukça farklı kaynak ve ülkelerden temin edilmesi anlamına gelmektedir. Bu süreçte, doğrudan dikey yatırımların aksine işletmelerin bağımsızlığı artarken aralarındaki bağlantılar, hangi unsurun nereden geldiğini belirlemeyi adeta imkânsız hâle gelmektedir.

128

Üretimdeki hızlı küreselleşme, imalat sektöründe uçak ve otomotiv firmalarınca başlatılmış, daha sonra bu sürece tüccar işletmeler ve ardından da hizmet sektörü katılmıştır. Üretimdeki bu küreselleşme, çokuluslu şirketlerin üretimlerinin bir başka

¹²⁵ Leo A. Güntfeld and Andreas Moxnes, "The Intangible Globalization: Explaining the Patterns of International Trade in Services", **Norwegian Institute of International Affairs**. No. 657, 2003, s.3.

¹²⁶ UNCTAD and World Bank, **Liberalizing International Transactions In Services: A Handbook**, New York: Geneva: 1994, s.1.

¹²⁷ International Trade Centre (ITC) ve Commonwealth Secretariat, **Dünya Ticaret Sistemi Rehberi**, İkinci Baskı. İstanbul: İKV Yayını, 2002, s.219.

¹²⁸ Aykaç, Parlak, Özdemir, **a.g.m.**, s. 59-61.

ülkeye kendi içinde veya farklı şekillerde dışsallaştırarak kaydırmalarına sebebiyet vermiştir.

Tablo:1 Yerel ve Küresel Üretim Seçenekleri

Üretim Yeri	Firma içinde üretim (In-house)	Firma dışında üretim (Dış-tedarik ve taşeron)
Ülke İçinde	Üretim hem firma içinde hem de ülke içinde gerçekleşiyor	Üretim firma dışından ancak ülke içinde (Yurtiçi dış tedarik)
Yurt Dışında (Offshore)	Üretim yurt dışında firmanın şubesinde yapılmaktadır. (Offshore: In-house production)	Üretim yurt dışında ve firmanın dışında yapılmaktadır. Offshore: Outsourcing/subcontracting

Kaynak: OECD, **Off-shoring and Employment: Trends and Impacts**, Paris: OECD Publ., 2007, s.16.

Bir başka ifadeyle çokuluslu şirketler, üretimlerinin tamamını ve bir kısmını fiziksel olarak farklı bir ülkedeki şubelerine kaydırmakta veya ihtiyaç duydukları mamul veya yarı mamul ürünleri üretmek yerine farklı derecelerde yurtdışından bağımsız işletmelerden dış-tedarik yoluyla temin etmektedir. Daha kapsamlı bir tanım da üretimin küreselleşmesiyle, belli bir ülkede yerleşik bir işletmenin (o ülkenin milliyetinde olan bir şirket olup olmasına bakılmaksızın) üretimini yurtdışında (yabancı ülkenin milliyetinde olması veya olmaması önemli değil) bir şirkete kaydırmasına ifade edilmektedir. Dış tedarik sonucu temin edilen ürünler, genellikle çokuluslu şirketlerin köken ülkesine ithal edilmekte ve çokuluslu şirketlerin kendi markası ile satışa sunulmaktadır.¹²⁹

2.4. Uluslararası Ticareti Sınırlandıran Faktörler

Çeşitli etkenler serbest uluslararası ticareti engellemektedir. Devletler ulusal güvenlik amacıyla ekonomik avantajları olmayan verimsiz alanlara yatırım yapmakta ve ithalatı zorlaştırıcı önlemlerle bu sektörleri korumaktadırlar. Yine ülkenin üstünlüğe

¹²⁹ Aykaç, Parlak, Özdemir, **a.g.m.**, s. 59-61.

sahip olmadığı, devri geçmiş sanayi sektörleri de işsizliğe yol açmamak için devlet bütçesinden yardım yani sübvansiyon yoluyla ayakta tutulmakta, ithalatın rekabetinden gümrük duvarları ile korunmaktadır. Bu çaba günümüzde özellikle gelişmiş ülkelerin dokuma ve demir-çelik sanayilerinde izlenmektedir.¹³⁰

Gelişmekte olan ülkeler ise genellikle yeni kurdukları ama serbest uluslararası ticaret ortamında yaşama şansına sahip olmayan çeşitli sanayi sektörlerini ithalatı önleyerek kuvvetlendirmeye çalışmaktadırlar.¹³¹

Yukarıdaki nedenlerle serbest uluslararası ticareti engellemek isteyen devletlerin kullandıkları en önemli araçları, şöyle özetleyebiliriz:¹³²

a) Gümrükler

Yabancı ülkelere gelen mallardan sınırlarda, istasyonlarda, havaalanlarında alınan vergi ve resimler ithalatı pahalılaştırmak suretiyle dış ticareti engeller. Gümrük vergileri gümrüklenen malın değeri (**ad valorem**) veya ağırlık veya benzeri bir temel üzerinden (**specific**) alınır. Bu iki verginin birlikte uygulandığı ürünlerden ise karma (**compound**) gümrük vergisi alınır.

Uluslararası ticareti yapılan ürünler "Brüksel Nomenclature" adlı katalogta ayrıntılı olarak numaralanmıştır. Ülkeler kendi gümrük vergilerini bu listedeki ayrımlara göre cetvel hâline getirir ve ilan ederler.¹³³

b) Kotalar

İthalata adet veya toplam değer olarak konulan sınırlamalar yani kotalar da çeşitli ülkelere dış rekabeti engelleyici bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Kotaların yönetimi genellikle ithal lisansları ile yapılır.

c) Kambiyo Sınırlamaları

Uluslararası ticaretin esas karşılaştırmalı üstünlük ilkesidir. Her ülke bazı ürün ve hizmetleri diğer ürün ve hizmetlerden daha verimli şekilde üretebilir. Ülkenin

¹³⁰ Memduh Güpgüpoğlu, **Dış Ticaret**, Ankara: Bilgi Yayıncılık, 1999 s.37.

¹³¹ Peter F. Drucker, **Gelecek İçin Yönetim 1990'lar ve Sonrası**, Fikret Üçcan (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995, s.98.

¹³² Drucker, **a.g.e.**, s.98-99.

¹³³ Drucker, **a.g.e.**, s. 99.

teknolojik gücü, nüfusunun eğitim ve kültür düzeyi, doğal kaynakları ona bazı konularda üstünlük sağlar. Örneğin Türkiye hem buğday hem de otomobil üretmektedir: Ancak ikliminin elverişli, tarım alanlarının geniş ve verimli olması, Türkiye'nin buğdayı otomobilden daha verimli üretmesine neden olmaktadır.¹³⁴

Bir ülkenin kaynaklarını en verimli biçimde kullanabilmek için onları avantajlı olduğu sahalara yöneltmesi, bu sahalardan elde edeceği ihraç geliri ile de dezavantajlı olduğu ürün ve hizmetleri ithal etmesi çıkarı gereğidir. Sonuçta uluslararası ticaret doğmakta, bu ticarete katılan ülkelerin kaynakları daha verimli şekilde kullanılmakta, tüketiciler daha ucuza ürün ve hizmet alabilmektedirler.¹³⁵

d) Boykotlar

Boykotlar da uluslararası ticareti engelleyen etkenlerdendir. Boykotlar, Arap ülkelerinin İsrail ve onunla ticaret yapan şirketlerle ticareti yasaklamaları gibi resmî veya Amerikan liman işçisi sendikalarının zaman zaman Rusya'ya mal taşıyan gemileri yüklememeleri gibi gayri resmi olabilir.

e) Diğer Engeller

Uyulması güç standartlar, paketlenme ve etiketleme şartları, sağlık kontrolleri, uzun ve karışık formaliteler ve benzeri idari uygulamalar ile ithalatı güçleştiren piyasa koşulları da diğer engeller arasında sayılabilir. Örneğin Japonya resmî engeller yerine yabancı şirketlerin uyması güç piyasa koşulları ile uzun yıllar ithalatını düşük bir düzeyde tutabilmiştir. Dağıtım kanalının uzunluğu, ufak perakendeci sayısının çokluğu ve bunların finanse edilmesi koşulu mallarını Japonya'da pazarlamak isteyen yabancı firmaları ürkütmektedir.¹³⁶

2.5. Uluslararası Ticaret Blokları

Aralarında ticareti engelleyen koşulları kaldırıp, ticaret hacmini ve dolayısı ile ekonomilerinin boyutlarını ve verimini artırmak isteyen bazı ülkeler bölgesel ticaret blokları oluşturmaktadır. Genellikle bu bloklar ülkelerin tarihî ve coğrafi bağlantıları

¹³⁴ Hayrı Demirci, "Reklâmcılık", *Dünya Dergisi*, 1981, s.46.

¹³⁵ Cem Kozlu, *Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995, s.66.

¹³⁶ Cem M. Kozlu, *Uluslararası Pazarlama (İlkeler ve Uygulamalar)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993, s.27.

çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Tarihteki yakın politik dostluk veya sömürge ilişkileri bazı ülkelerin dış ticaretinde hâlâ ağırlığa sahiptir. Örneğin Fransa'nın dış ticaretinin %10'u eski sömürgeleri olan Afrika ülkeleriyledir.

Ulaştırma maliyetleri nedeniyle bazı ülkelerin dış ticaretlerinin önemli bir kısmını komşuları ile yapmakta olduklarını görmekteyiz. Bu coğrafi bağlar da tarihî ilişkilerin yanında ticaret bloklarına bölgesel nitelik vermektedir. Bu tür ticaret bloklarına örnek olarak Avrupa Topluluğu, COMECON (Council for Mutual Economic Assistance), ASEAN (Association of South East Asian Nations), Kuzey-Güney diyalogunu vermek mümkün olabilir.¹³⁷

¹³⁷ Milletlerarası Ticaret Odası/ESOMAR; “Bir Pazarlama Araştırması Projesi Üzerinde Mutabakata Varılması”, Ankara: Milletlerarası Ticaret Odası Türkiye Milli Komitesi, 1979, s.66.

3. HİZMETLER TİCARETİ VE ULUSLARARASILAŞMASI

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya ticaretinin serbestleştirilmesi amacıyla önemli adımların atılması sonucu iki önemli doğrultuda ilerlenmiştir. Bunlardan biri, kısaca GATT olarak ifade ettiğimiz Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması çerçevesinde yapılan gümrük tarifeleri ve diğer dış ticaret kısıtlamalarının tüm üye ülkelere karşılıklı olarak indirilmesidir. Bunu “evrensel yaklaşım” olarak da ifade etmekteyiz. Diğerisi ise bir grup ülke arasında oluşturulan iktisadi birleşme hareketleridir. Bu hareketler; genellikle bir coğrafi bölgede yer alan ülkeler arasındaki ticaretin serbestleştirilmesi amacıyla yapılmıştır.

Dünya ticaretini serbestleştirme çabaları sanayileşmiş ülkeler arasında ortaya çıkmış ve giderek az gelişmiş ülkeler de bu akıma katılmışlardır. Bu gelişmelerin temelinde 1930'larda dünya ekonomisinde görülen yoğun koruyuculuk ve iktisadi milliyetçilik hareketlerine bir tepki olarak düşünülebilir. Büyük Depresyonu izleyen yıllarda dünya ticaretinde uluslararası işbirliğinden tümüyle uzak bir dönem yaşanmış, ülkeler içinde buldukları dış ödemeler dengesi ve işsizlik sorunlarını çözmek için bireysel hareket etmekte bu da rekabetçi devalüasyonlara ve karşılıklı tarife yükseltmelerine yol açmaktaydı. Böylece, dış ticaret, ikili anlaşmalar kanalıyla yürütülüyor ve uluslararası ticarete en düşük düzeylere inmiş bulunuyordu.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ülkeler uluslararası ticaretin, hem kendi ekonomilerinin hem de dünya ekonomisinin kalkınmasında yadsınamaz önemini fark ederek, uluslararası ticareti çok taraflı kurallara bağlama gereksinimi duymuşlardır. Bu gereksinim 1947 yılında 23 ülkenin katılımıyla GATT'ın imzalanmasına neden olmuş ve söz konusu anlaşma 1948 de yürürlüğe girmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ticaret sisteminin kurumsal yapısı olarak oluşturulmaya çalışılan Uluslararası Ticaret Örgütü hayata geçirilememiş, yerini yeni bir örgütten ziyade bir anlaşma olan ve bir sekreteryasından başka kurumsal yapısı bulunmayan GATT'a bırakmıştır. GATT görüşmeleri ve roundları sonucunda uluslararası ticaret kurallarının kapsamı önemli ölçüde genişletilmiş, Uruguay Round müzakereleri ile birlikte hizmet ticaretinin önemi vurgulanmış, uzun yıllar uluslararası kurallar dışında, ülkelerin çok değişik ve karmaşık millî mevzuatlarına göre yürütüle gelen hizmetler sektörü uluslararası müzakere sürecine dâhil edilmiştir.

DTÖ, Eylül 1986 da başlayan ve 15 Aralık 1993 tarihinde tamamlanan Uruguay Round müzakereleri sonucunda 15 Nisan 1994 de Marakeş’de imzalanan ve 1 Ocak 1995 de yürürlüğe giren Nihai Senet içerisinde yer alan Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Anlaşması ile kurulmuştur. DTÖ Kuruluş Anlaşması, ekleriyle birlikte 29 adet yasal metinden oluşmaktadır. Bunların yanında 25 adet bildirim, karar ve mutabakat metninde DTÖ üyelerinin yükümlülükleri belirtilmektedir. DTÖ, üye ülkelerin hayat standartlarını ve gelirlerini yükseltmeyi, tam istihdama ulaşmayı, üretim ve ticareti yaygınlaştırmayı ve dünya kaynaklarının optimal kullanımını sağlamayı amaçlamaktadır. Örgüt, sürekli bir kalkınma için dünya kaynaklarının optimal kullanımının zorunlu olduğunu belirtmiş ve farklı ekonomik kalkınma düzeyindeki ülkelerin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde çevrenin korunması gerektiğini vurgulamıştır. GYÜ ve en az gelişmiş olanların, artan dünya ticareti içinde ekonomik kalkınma ihtiyaçları ile orantılı bir pay alabilmeleri için gerekli çalışmaların yapılması da DTÖ’nün hedefleri arasında bulunmaktadır.

Dünya Ticaret Örgütünü kuran Anlaşmanın ekinde yer alan Anlaşmalardan biri de Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması (GATS)’dır. Hizmet Ticareti Genel Anlaşmasının gereklerini yerine getirmek amacıyla hizmet sunucusu olan kurumların koordinasyonu, hizmetlerle ilgili sektörel bazda taahhüt listesinin hazırlanması, taahhüt listesinde yer verilen sektörlerle ilgili ikili müzakerelerin organizasyon ve koordinasyonu Hazine Müsteşarlığı Banka ve Kambiyo Genel Müdürlüğüne yürütülmektedir.

15 Nisan 1994 tarihinde Marakeş’de imzalanan Uruguay Round Sonuç Belgesi (Nihai Senet) kapsamında yer alan GATS, uluslararası hizmet ticaretine ilişkin temel kavram, kural ve ilkeleri ortaya koyan ilk çok taraflı anlaşmadır. Türkiye’nin de kurucu üye olarak imza koyduğu ve 1 Ocak 1995 tarihinde yürürlüğe giren Nihai Senet 25 Şubat 1995 tarihinde TBMM’de onanmış ve 26 Mart 1995 itibarıyla ülkemizin DTÖ’ne üyeliği resmî olarak ilan edilmiştir.¹³⁸ Uluslararası hizmetler ticaretini disiplin altına alınması ve serbestleştirilmesini sağlayacak olan GATS’ın çatısı, üç ayak üzerine oturmaktadır. Bunlar;

¹³⁸ DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Raporu**, Ankara: 2000, s.12-13.

- i. Uluslararası hizmetler ticaretini etkileyen önlemlere ilişkin kavram, ilke ve kurallar,
- ii. Uluslararası hizmetler ticaretinin serbestleştirilmesi için üye ülkelerin sektör ve alt sektörlerle ilişkin spesifik taahhüt listeleri,
- iii. Belirli sektörlerle ilişkin anlaşma ekleridir.

GATS uluslararası hizmetler ticaretine ilişkin temel kavram, kural ve ilkeleri ortaya koyan ilk çok taraflı anlaşmadır. Anlaşma ile DTÖ uluslararası hizmetler ticaretinin serbestleştirilmesinin sürdürülmesi gibi önemli bir görev verilmiştir.¹³⁹

GATS Anlaşması gelecekte yapılacak hizmet ticaretinin liberalizasyonuna ilişkin müzakereler açısından esnek bir temel oluşturmakta, gelişmekte olan ülkeleri liberalizasyonun kapsam ve derecesini seçmede bir ölçüde serbest bırakması yönüyle nispeten dengeli bir anlaşma olarak değerlendirilmektedir. Ancak, uluslararası hizmet ticaretinin liberalizasyonunun nasıl bir seyir izleyeceğini, önce ülkelerin ilgili mevzuat durumlarını yansıtan taahhüt listeleri, daha sonra da çeşitli hizmet sektörlerine ilişkin olarak sürdürülen ve bir kısmı tamamlanan müzakerelerin sonuçları belirleyecektir. Gelişmiş ülkelerin hizmet ticareti alanındaki üstünlüğü kabul edilmekle beraber, ucuz ve kaliteli girdi kullanımı ve pazara giriş serbestisi sonucunda gelişmekte olan ülkelerde de ihracat potansiyeli artabilecektir.¹⁴⁰

Kısaca özetlemek gerekirse GATS'ın asıl amacı uluslararası hizmet ticaretinin tamamen serbestleştirilmesidir. GATS kapsamında serbestleştirme, her şeyden önce uluslararası hizmetler ticareti önündeki engellerin kaldırılmasını öngörmektedir. Bu serbestleştirme ve etkileri, özellikle de gelişmekte olan ülkelerin dünya hizmet ticaretindeki payı açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Zira bu konu hizmetler ile kalkınma ve gelişme arasındaki ilişkiyi de gündeme getirmektedir. Bugün üretime yönelik hizmetlerdeki gelişmelerin yalnızca kalkınmanın bir sonucu olmadığı, aynı zamanda onun ön koşullarından birisi olduğu da anlaşılmıştır.

Ayrıca, söz konusu serbestleştirme girişimlerinin ve sonuçlarının ulusal iktisat politikalarındaki etkileri de önemle üzerinde durulan konular arasına girmiştir. Zira son

¹³⁹ Nazım Çatalbaş, "Uluslararası Hizmetler Ticaretinin Serbestleştirilmesi ve Gelişme Yolundaki Ükelere Etkileri: Türkiye Uygulaması", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 2005), s.93.

¹⁴⁰ DPT, s.11.

yillardaki çalışmalar dünyada hizmetlerin ticaretinde büyük bir artış gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Sektördeki ihracat artış hızı mal ticareti artış hızını da geçmiştir. Hizmet ihracatındaki bu hızlı artışın önde gelen nedenlerinden biri, teknolojik gelişmelerin yeni hizmetlerin dünya ticaretine konu olmasına yol açmasıdır.

Uluslararası hizmetler ticaretinin artan önemine paralel olarak, bu ticaretin serbestleştirilmesi gündeme gelmiştir. GYÜ'lerin tüm itirazlarına rağmen, GATT Uruguay Turu'nda uluslararası hizmetler ticaretinin serbestleştirilmesi ele alınmıştır. Tur sonunda, GATS imzalanmış ve be anlaşma ile uluslararası hizmetler ticaretinin serbestleştirilmesi amaçlanmıştır.

GATS'tan kaynaklanan bazı eksiklik ve yetersizlikler ile ülkelerin ekonomik, siyasal ve sosyal kaygılarla hizmetler ticaretinin serbestleşmesine soğuk bakmaları, serbestleşme sürecini aksatmaktadır. Uluslararası hizmetler ticaretinin serbestleşmesi sürecinde gelişmiş ülkelerin öncü ve belirleyici olmaları ve serbestleşmenin muhtemel sonuçları, GYÜ'lerin bu sürece kuşkuyla bakmalarına neden olmuştur. Uluslararası hizmetler ticaretinin serbestleştirilmesi ulusal ekonomileri pek çok yönden etkilemesinin yanı sıra, çevresel olarak bazı olumsuz etkiler yaratması da olasıdır.

GATS'a Yönelik Eleştiriler Ve Çözüm Önerileri:

DTÖ ticaret sisteminin esasında karşılıklılık ve karşılıklı yarar ilkelerinin genellikle tek taraflı, çoğunlukla da gelişmiş ülkelerin lehine işleyen bir ödünler sistemi olduğunu savunanların örnek gösterdiği alanların başında hizmetlere yönelik uluslararası düzenlemeleri içeren GATS ve TRIPS gelmektedir.

Gerçekten, “gelişmiş ülkeler-gelişmekte olan ülkeler” ayrımı temelinde en fazla dengesizlik içeren anlaşmalardan biri de GATS'tır. DTÖ serbestleştirme çalışmaları içine alınan hizmetlerde arz kapasitesi çoğunlukla gelişmiş ülkelere yayılmıştır. Bu nedenle hizmetlerde serbestleştirme ile ilgili taahhütlerin esas itibarıyla gelişmişlerin yararına olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Gerçi bir ülkenin ithal hizmetlerin kullanımında üretimi ve ticaret sürecini geliştirmesi gibi bazı durumlarda sağladığı yararlar olduğu da ileri sürülmekte ise de bu tür yararlar DTÖ serbestleştirme sürecinde yapılan taahhütler yapılmaksızın, gelişmekte

olan ülkelere uygun ithalat rejimleri aracılığıyla da sağlanabilir. Zira, GATS’da bir taahhüdün verildiği andan itibaren uygun bir telafi ödün sağlanmadığı sürece değiştirilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla, bu tür taahhütler net bir şekilde gelişmiş ülkelere verilmiş sözler olup karşılığında hemen hemen hiçbir şey elde edememektedirler. Zira gelişmekte olan ülkeler bu tür hizmet sektörlerinde gelişmiş ülkelere sağlanan serbestleştirmeden arz kapasiteleri sınırlı olduğundan yararlanamamaktadırlar.

Oysa gelişmekte olan ülkelerin anlamlı bir biçimde yararlanabileceği durumlar gelişmiş ülkelerin işgücününün serbest dolaşımını içeren hizmet sunum biçimlerinde serbestleşme sağlamaları hâlinde gerçekleşecektir. Bu şekilde gelişmekte olan ülkeler, bazı hizmet sektörlerinde gelişmiş ülkelere hizmet sunma fırsatını ancak böyle yakalayabilirler. Ancak, gelişmiş ülkelerin hiç yavaşmadıkları bir alan da işgücününün serbest dolaşımını sağlayacak bir göç politikası değişikliğidir. Ülke taahhüt listeleri incelendiğinde DTÖ görüşmelerinde genellikle gelişmişlerin arz kapasitesi yüksek alanlar, serbestleştirme kapsamına alınmış iken gelişmekte olan ülkelerin bazı yararlar sağlayacağı sektör ve sunum şekilleri üzerinde yeterli ölçüde durulmamaktadır.

Gerçi son zamanlarda dünya kamuoyunda DTÖ karşıtı gelişme ve hareketlerin artmasıyla DTÖ’nün de, gelişmekte olan ülkelerin serbestleştirme sürecine daha yoğun bir biçimde katılmalarını sağlayacak “kalkınma ve işbirliğine yardım ve teknik destek” başlığı altında 1995 yılından buyana yürüttüğü çalışmaların finansmanını güçlendirme çabası başlattığı görülmektedir. Fakat bu faaliyetler genellikle gelişmekte olan ülkelerin DTÖ serbestleştirme sürecine katılımını kolaylaştırma ve hızlandırmaya yöneliktir. Gelişmekte olan ülkelerin mal ve hizmet ticaretini arttırmaya yönelik altyapının desteklenmesi ve sektörlerdeki arz kapasitelerinin artırılmasına ilişkin değildir.

Özellikle 9-14 Kasım 2001 tarihleri arasında Katar’ın başkenti Doha’da yapılan DTÖ Bakanlar Konferansı çerçevesinde alınan nihai kararlarda DTÖ’ye üye ülkelerin çoğunluğunun gelişmekte olan ülkeler olduğu belirtilerek, bu ülkelere yönelik olarak bir “Çalışma Programı” kabul edilmiştir. Bu programın ana konularını, piyasaya giriş koşullarının iyileştirilmesi, daha dengeli hükümler getirilmesi ve sürekli bir finansman sağlayan kapasitelerin güçlendirilmesi ve teknik yardım programlarının rolü oluşturmaktadır. Nihai karar hükümlerinden 15. maddede hizmetler ile ilgili

müzakerelerin gelişmekte olan ve az gelişmiş ũlkelerin kalkınmasına ve tũm ũlkelerin iktisadi bũyũmesine katkı sağlamayı hedefleyeceği belirtilmektedir¹⁴¹

Sonuç olarak, Doha'da da kalkınma ile ilgili somut ũnlemler yine ortaya konulmamış, gelişmekte olan ũlkelerin kalkınmaya yardım fonu oluşturulması ũnerisi tamamen gŕrmezden gelinmiştir. Japonya ve ABD ũrneklerinde gŕrdũęũmũz gibi, GATS'daki serbestleştirme modelinden sonuçta asıl kazançlı çıkanlar "ticari varlık" şeklindeki hizmet arzı yoluyla piyasaya girişleri kolaylaşan sanayileşmiş ũlkelerdeki firmalar olmuş ve bu şekilde sermaye ve yatırım kanalıyla hizmetlerin arzı gerçekleştirilmiştir.

Gelişmekte olan ũlkelerin hizmet arz kapasiteleri ile gelişmiş ũlkelerin arz kapasitesi arasındaki bũyũk fark açısından bakıldığında ve çoğu gelişmekte olan ũlkenin hizmet sektŕrlerinde gelişmiş ũlkelere ihraç edebileceği çok az arz kapasitesine sahip olduğu ya da hiç olmadığı dikkate alındığında GATS'in sunduğu fırsatların gerçekten gelişmiş ũlkelere yaradığı sŕylenebilir. O hâlda, gelişmiş ũlkelerin hizmet sektŕrlerinde sağlanan serbestleşme anlamında gelişmekte olan ũlkeler için eşit ya da orantılı bir yarardan sŕz etmek kolay değildir. Bu dengesizlik zaten mali hizmetler ile telekomũnikasyon sektŕrlerinde hızlandırılan gŕrüşmelerde gelişmekte olan ũkelerce de vurgulanmıştır.¹⁴²

Ayrıca, literatũrde çok sayıda araştırmada gelişmekte olan ũlkeleri zaman zaman sarsmakta olan mali krizlerin arkasında da mali sektŕrlerinin zamansız serbestleştirilmesi olduğu genel olarak kabul edilmekte ve hem Uluslararası Para Fonu hũkũmleri hem de GATS'in mali hizmetleri serbestleştirme hũkũmleri çerçevesinde sermaye hesabı açtırırken dikkatli olmaları tavsiye edilmektedir.¹⁴³

Ayrıca, unutmamak gerekir ki gũnũmũzde gelişmekte olan dũnyaya yũksek standartları empoze eden gelişmiş ũlkeler sanayileşmeyi gerçekleştirirken ya da gelişme sũrelerini tamamlarken bŕylesine yũksek standartlara da maruz kalmamışlardır.¹⁴⁴

¹⁴¹ **Déclaration ministérielle du**, 20 Novembre 2001, de l'OMC, s.1-20.

¹⁴² Third World Network, **A Development Assessment of the Global Trading System**, UNDP, May 2001, NY, s.62-65.

¹⁴³ Cecilia Oh, **Developing world advised to retain national autonomy**, SUNS, 4607, 16 February 2000, s.1-2.

¹⁴⁴ Third World Network, **a.g.e.**, s.55.

DTÖ ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlara mensup iktisatçılar genellikle hizmetlerde serbestleşmenin gelişmekte olan ülkelere girdi sağlanması bakımından yararlı olduğunu savunmaktadır. Eğer böyle ise, gelişmekte olan ülkeler bu serbestleşmeyi kendi iradeleriyle DTÖ'nün taahhütleri altına girmeksizin pekâlâ yapabilirler. Bunun yararı da diyelim ki serbestleşme olumsuz etkilere neden oldu, o zaman hiç değilse herhangi bir tazminat ödemeksizin bu politikadan vazgeçebilmeleri olurdu.

Bu arada belirtelim ki, DTÖ'nün 9-14 Kasım 2001'de Doha'da yapılan Bakanlar Konferansı'nın nihai belgesinin 7. maddesinde üye ülkelerin hizmet ticaretinde GATS çerçevesinde yeni düzenlemeler getirilmesi yolundaki isteklerinin haklı olduğu kabul edilmiş olmasına karşın, bu konuda neler yapılabileceği somut bir biçimde kesinlikle belirtilmemiştir.

Ayrıca Anlaşmadaki bazı ilke ve hedefler gelişmekte olan ülkelerin yararlanıymış gibi görünmekte ancak bunlar taahhüt sürecine entegre edilmediği için de soyut kalmıştır. Dolayısıyla hepsi iyi niyet göstergesi olup yükümlülükler şekline dönüşmemiştir. Yükümlülükler konusunda da, Anlaşmada gelişmekte olan ülkelerin yalnızca birkaç sektör ve mübadelede serbestleştirmeye gideceğine dair özel bir taahhüt vardır. Ancak bunun, ne şekilde gerçekleştirileceği somut bir şekilde belirlenmemiştir. Nitekim, mali hizmetlerin serbestleştirilmesine ilişkin görüşmelerde gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelerin yüksek düzeyde taahhütlerde bulunmaları konusunda da çok ısrarlı olduklarını belirtmiştik. Dolayısıyla iyi niyetli hükümlerin az gelişmişleri koruyamadığı da açıkça görülmüştür.

DTÖ çevrelerine göre, GATS'ın getirdiği kolaylıklardan yalnızca hizmet ticareti bakımından değil aynı zamanda hizmet sunucularının serbest dolaşımı anlamında da yararlanmak söz konusudur. Ancak bu da gelişmiş ülkelerin taahhüt listelerine bağlı olarak gelişebilecektir. Zira Anlaşmanın 1. maddesinde kişilerin serbest dolaşımı, “üyelerin Anlaşmadaki yükümlülük ve taahhütlerini yerine getirirken gerekli ise” koşuluna bağlanmaktadır. Dolayısıyla ne anılan maddede ne de Anlaşma eklerinde gerçek kişilerin serbestçe dolaşımını içeren bir hüküm söz konusu değildir.

Son yıllarda gelişmiş ülkelerdeki sendikalar, çevreci gruplar gibi bazı çevreler de dâhil olmak üzere dünya kamuoyunda DTÖ ve GATS karşıtı gelişmeler

yoğunlaşmıştır. Başlangıçta geleneksel olarak İsviçre'nin Davos kentinde düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu toplantılarına karşı gerçekleştirilen ve küreselleşme karşıtı olarak nitelendirilen bu gösteriler özellikle DTÖ'nün 30 Kasım-3 Aralık 1999 tarihleri arasında ABD'nin Seattle kentinde yapılan 3. Bakanlar Konferansı sırasında hedefini DTÖ anlaşmalarına karşı çevirmiştir. Bu tarihte yoğun protesto gösterileri olmuş ve konferans gecikmeli olarak açılabilmiş ve sonuçlanmadan dağılmıştır.

Davos'a karşı alternatif forum oluşturmak amacıyla kurulan Dünya Sosyal Forumu tüm dünyadan çok sayıda temsilci kuruluş ve örgütleri kapsamaktadır. 25-30 Ocak 2001 tarihleri arasında Brezilya'nın Porto Alegre kentinde ilk toplantılarını yapan Forum 31 Ocak-5 Şubat 2002 tarihleri arasında ikinci toplantısını yapmıştır. Birincide 4700 delege katılmışken ikincide bu sayı on bine ulaşmıştır. Bu rakamlar küreselleşme karşıtı hareketin giderek kazandığı önemi göstermektedir. Türkiye'den "Türkiye Küreselleşme ve MAI Karşıtı Çalışma Grubu" bu toplantılara katılmaktadır.¹⁴⁵

Bu karşıt gösterilerde esas olarak dünya ekonomisinde çokuluslu şirketlerin özellikle gelişmekte olan ülkelerde doğal kaynakları, çok önceden kazanılmış sosyal hakları ve doğal çevreyi hızla tahrip ettiği yolundaki etkilerine karşı tavır alındığı görülmektedir.

Bu gösterilerde daha önceleri gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaret sistemi (GATT/DTÖ ticaret sistemi) hakkında üzerinde durdukları ve gelişmiş ülkelerin kalkınma ve gelişme sorunlarını yeterince dikkate almadığı yolundaki görüşlerine ek olarak çokuluslu şirketlerin hükümetler üzerindeki etkilerinin giderek artmasının getirdiği olumsuzluklara dikkat çekilmektedir.

Ayrıca, dünya ticaret sisteminde sermayenin bu egemenliği bizzat Batılı politikacıların bir kısmı tarafından da vurgulanmaktadır. Buna göre, "DTÖ ticaret sisteminde oluşturulan politikalar üzerinde Batılı hükümetler ve iş çevrelerinin görüşleri özdeşleşmektedir. DTÖ'deki kararların oluşmasının tamamen iş çevrelerinin kontrolüne geçtiği, insanların günlük hayatına müdahale eden bu karar ve uygulamalar karşısında vatandaşların bunları etkileme gücünden yoksun, yani çaresiz oldukları anlayışı

¹⁴⁵ <http://www.antimai.org.tr> (01.09.2009).

yaygınlaştı. Gönüllü kuruluşların DTÖ'ye karşı oluşturdukları tepkinin ardında haklı olarak bu algılama yatıyor".¹⁴⁶

Aslında GATS karşıtı görüşler açısından önde gelen bir konu, sermaye hareketlerinin tamamen serbestleştirilmesi karşısında işgücünün dolaşımına getirilen engellerin kaldırılmasına yönelik isteksiz tutumdur. Nitekim, göç kuralları GATS kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu GATS'daki önemli bir eksikliklerdir.¹⁴⁷

3.1. Hizmetler Ticaretinin Tanımı

Dünyamızda ekonomi alanında gün geçtikçe önemi artan hizmetler sektörünün tanımını yapmadan önce temel bir konuyu açıklamak gerekmektedir. Hizmetleri mallardan ayıran iki ana unsur bulunmaktadır. Bunlardan birincisi saklanamazlık ikincisi ise fiziksel varlığın söz konusu olmamasıdır.

Hizmetin saklanamaz (non-storable) olması durumunda söz konusu malın (commodity) tüketim ve üretimi aynı anda ve aynı yerde gerçekleşmek durumundadır. Bu da hizmeti sunanlar ile hizmetten yararlananların aynı yerde bulunmasını gerektirmektedir. Saklanamazlık özelliği nedeniyle hizmetler genelde üç kategoriye ayrılabilir: sınır ötesi ticaret, üretim faktörlerinin kısa süreler için uluslar arasında serbestçe dolaştığı durumlardaki hizmet ticareti, son olarak da üretim faktörlerinin uzun süreler için uluslar arasında serbestçe dolaştığı durumlardaki hizmet ticareti. Sınır ötesi hizmet ticareti mal (goods) ticaretine benzemektedir bu ticarete örnek olarak telekomünikasyon kanalları ile gerçekleştirilen finansal hizmetler gösterilebilir. Hizmet kullanıcılarının diğer bir ülkede hizmeti kısa süre için tükettiği hizmetlere örnek olarak turizm, eğitim, sağlık hizmetleri ve gemi tamirati, hizmet sunucularının diğer bir ülkede hizmeti kısa süre için sunduğu hizmetlere örnek olarak ise mühendislik hizmetleri gösterilebilir. Hizmet kullanıcılarının diğer bir ülkeden sunulan bir hizmeti uzun zaman içinde tükettiği hizmetlere örnek olarak işgücü göçü, hizmet sunucularının diğer ülkede hizmeti uzun zaman içinde sunduğu hizmetlere örnek olarak da dolaysız yabancı sermaye yatırımları gösterilebilir.¹⁴⁸

¹⁴⁶ K. Boratav, **Yeni Dünya Düzeni Nereye**, İstanbul: İmge Yayınevi, 2000, s.125-126.

¹⁴⁷ Nihal Yıldırım Mızrak, "Uluslararası Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi ve GATS", **İktisat Politikası Sorunları Ve Çözüm Önerileri**, s.7-10. http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=248, (07.04.2009).

¹⁴⁸ DPT, a.g.e., s.1.

Hizmetlerin fiziksel varlıklarının olmaması (intangible) asimetrik enformasyon sorunlarını ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Hizmeti sunan hizmetin kalitesi hakkında bilgiye sahipken hizmeti tüketen bu bilgiye erişmekte güçlük çekmektedir. Tüketici hizmetin kalitesini genellikle hizmeti satın aldıktan sonra belirleyebilmektedir. Aynı durum mal (goods) ticaretinde çoğu zaman ortaya çıkmamaktadır. Hizmet ticaretinde enformasyon temel bir sorun niteliğindedir. Bu durumda hem hizmet üreticisi hem de kamu sektörü hizmet sektörüne müdahale etmeyi görev kabul etmektedir. Hizmet üreticisi piyasada saygınlık kazanmaya önem verirken kamu sektörü tüketiciyi korumak için sektöre düzenlemeler getirmektedir.¹⁴⁹

Hizmetler sektörünün çağdaş ekonomilerde giderek daha fazla ağırlık kazanmasına paralel olarak bu sektörün tanımı ve kapsamı hakkında farklı yaklaşım ve görüşler ortaya çıkmıştır. Farklı yaklaşım ve görüşlerde temel neden hizmetler sektörünün birbirinden çok farklı (heterojen) alt sektörlerden oluşmasıdır.¹⁵⁰

Roma Antlaşması'nın 60. maddesi (Amsterdam Antlaşması'na göre 50. md.) hizmetleri "*normal olarak bir ücret karşılığı yapılan ve malların, sermayenin ve kişilerin serbest dolaşımı kapsamına girmeyen işler*" olarak tanımlamaktadır. Bu madde hükmüne göre, hizmetler tanımının kapsadığı faaliyetler şunlardır:

- snai nitelikteki faaliyetler;
- ticari nitelikteki faaliyetler;
- esnaf ve sanatkar faaliyetleri;
- mesleki faaliyetler.

Antlaşmanın 61. maddesi de ulaştırma, bankacılık ve sigortacılık alanlarındaki hizmet ticareti düzenlemelerinin Antlaşmanın ulaştırma ve sermayenin serbest dolaşımı bölümlerinde ele alınmakta olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle bu sektörler de Topluluğun kurucu Antlaşması gereği hizmet tanımı kapsamında sayılmaktadırlar. Bütün bunlara ek olarak Avrupa Komisyonunun Türkiye ile başlaması olası "hizmetlerin serbest dolaşımı müzakereleri" ine ilişkin olarak hazırladığı bir taslak raporda hizmet sektörleri şu şekilde sıralanmıştır:

- Mesleki Hizmetler

¹⁴⁹ DPT, a.g.e., s.1.

¹⁵⁰ Çatalbaş, a.g.e., s.4.

- Sağlık Hizmetleri (doktorlar, eczacılar, hemşireler, veterinerler, ilaç üreten fabrikaların direktörleri, özel hastanelerin direktörleri, dişçiler, gözlükçüler, laboratuvar hizmetleri ile uğraşan eczacılar ve veterinerler)
- Hukuk Hizmetleri (noterler, Türk mahkemelerinde görev yapan avukatlar, mali müşavirler ve yeminli mali müşavirler)
- Turizm Hizmetleri (rehberler, seyahat acentelerinin direktörleri)
- Diğer Meslekler (yöneticiler ve diğer kaliteli personel dışında serbest bölgelerde çalışan personel, kıyı ticareti ve bağlantılı faaliyetlerde bulunan personel, gazetelerin direktörleri)
- Posta ve Kurye Hizmetleri
- Telekomünikasyon Hizmetleri
- Görsel-İşitsel Hizmetler
- İnşaat Hizmetleri
- Dağıtım Hizmetleri
- Çevre Hizmetleri
- Sigorta Hizmetleri
- Bankacılık Hizmetleri
- Turizm Hizmetleri
- Ulaştırma Hizmetleri¹⁵¹

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) hizmetleri, “malların üretimine, madencilğe veya tarıma doğrudan bağlı olmayan çeşitli ekonomik faaliyetler grubu” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁵²

Literatür’de ise hizmetler farklı yazarlar tarafından tanımlanmaya çalışılmıştır. T. P. Hill’e (1977) göre; hizmetler, bir kişi veya herhangi bir ekonomik birime bağlı olan malın durumundaki değişimdir. Bu değişim, sözü edilen ilk kişi veya ekonomik birimin diğer ekonomik birimle önceden belirlenmiş sözleşme çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetlerin sonucu olarak meydana gelmektedir. Hill, hizmetlerin fiziksel varlığının olmadığını ifade etmekten kaçınmaktadır. O, hizmetlerin depolanamaması ve fiziksel olarak görünmemesi özelliği yerine, fiziksel varlığına önem vermektedir. Hill’in tanımına çeşitli eleştiriler yapılmıştır. Bu eleştiriler, yapılan tanım ve hizmetler ile açılımların tüm hizmet sektörlerini kapsamadığı noktasında

¹⁵¹ DPT, s.2.

¹⁵² Çatalbaş, a.g.e., s.5.

toplanmaktadır. Philip Kotler ve Gary Armstong hizmetleri, “bir tarafın diğere sunduğu, temel olarak dokunulamayan ve herhangi bir şeyin sahipliği ile sonuçlanmayan bir faaliyet ya da fayda” şeklinde tanımlamaktadırlar. Onlara göre hizmetlerin üretilmesi ise fiziksel bir ürüne bağlı olabilir ya da olmayabilir.¹⁵³

3.2. Hizmetler Ticaretinin Uluslararasılaşma Süreci

Ticaretin ulusal ve uluslararası bir boyut kazanmasında, XVIII. yüzyılın ortaları itibarıyla kaydedilen Sanayi Devrimi safhasının çok önemli bir payı vardır. Nitekim, İngiltere başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinin uluslararası ticarete katılmasında söz konusu devrimin etkisinin olduğu açıktır. Özellikle su gücü ile çalışan makinelerin, daha sonra buhar makinesinin icadı ve bunların üretim sürecinde kullanılmasıyla, ticarî faaliyetler hız kazanmıştır. Seri üretime paralel olarak, ticaretin uluslararası niteliği ön plana çıkmaya başlamıştır.

XVII. yüzyılın ortalarından, XX. yüzyılın ilk yarısına kadarki devrede, ticarî hayatta yaşanan gelişmeler, liberal mantığa nispeten uygun bir çerçevede gerçekleşmiştir. Bu süreçte, ülkelerce kimi muhafazakâr politikalar izlenmekle beraber, neticede liberal bir uluslararası ticarî sisteme doğru gidişat vardır. Söz konusu süreç, 1945 yılı itibarıyla yerini farklı tarzda bir liberalizasyon sürecine terk etmiştir. Bu seferki ise, kurumsal bir liberalizasyon sürecidir. GATT ile başlayan bu süreç, hâlihazırda DTÖ bünyesinde devam etmektedir. Örgüt önderliğinde, muhtelif zirvelerin tertibiyle çok taraflı müzakereler gerçekleştirilmekte ve uluslararası ticaret ortamındaki engeller ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır.

XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra dünya mal ticaretinde belirgin artışlar yaşanmıştır. Mesela, 1960 sonrası dönemde, 1975, 1982 ve 1993 yılları hariç, artışlar kaydedilmiştir. Bu dönemdeki reel artış oranı yıllık olarak ortalama %6,2 civarındadır. 1960-70 dönemi yıllık ticaret hacmi artışı %8,5 civarındadır. Bu oran 1970’lerde %6,4; 1985-92 döneminde ise %5 civarındadır.¹⁵⁴

¹⁵³ Çatalbaş, a.g.e., s.4.

¹⁵⁴ Mehmet Behzat Ekinci, “Gelişmekte Olan Ülkelerin Hizmet Ticaretindeki Yeri ve Türkiye; Hizmet Ticaretinde Türkiye’nin Stratejik Sektörlerine İlişkin Değerlendirmeler”, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/gelismekte1.doc>, (04.05.2009), s.2.

Uluslararası ekonominin gelişim süreci incelendiğinde, imalat sanayinin gelişimi ile ortaya çıkan refah artışı ve yüksek gelir düzeyine erişilmesi sonucunda zamanla hizmet sektörünün öneminin arttığı ve hizmet sektörü içinde yer alan bankacılık, pazarlama, dağıtım, iletişim, turizm gibi pek çok faaliyetin kendi başına ekonomik gelişme sürecini etkileyen yaşamsal önemde girdiler olduğunun anlaşıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, hizmet sektörünün gelişimini genel ekonomik gelişme ve refahın sonucu olarak değil de, daha çok ön koşullarından biri olarak değerlendirmek gerektiği yönündeki görüşler de son dönemde ağırlık kazanmaktadır.¹⁵⁵

Hizmetler sektörü, tarihsel gelişim içinde imalat sanayinden daha az öneme sahip olmuştur. Sektörün gelişmesi, sanayi devriminden sonra hız kazanmıştır. Dünya Bankası verilerine göre; dünya hizmet üretimi ve ticaretinde gerçekleşen gelişmeler sonucunda özellikle 1965 yılından itibaren hizmetler sektörünün birçok ülkenin Gayrisafi Yurtiçi Hasılasındaki (GSYİH) payı giderek artmakta ve hizmetler çoğu ülkenin GSYİH'sinin %50'sini oluşturmaktadır. Ayrıca, anılan sektör hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde en çok istihdam sağlayan sektörlerin başında gelmektedir. IMF'nin Ödemeler Dengesi İstatistiklerine göre; dünya hizmet ticareti, tüm uluslararası ticaretin beşte birini teşkil etmekte, hizmetlerin ticarete katkısı Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da Latin Amerika, Asya ve Afrika'ya göre daha yüksek oranda gerçekleşmektedir. Bu da, hizmetlerin ekonomik faaliyetlerdeki payının artmasının gelişmişlik düzeyi ile doğru orantılı olduğunu göstermektedir. Hizmetler sektörünün 1970'li yıllardan sonra önemi daha da artmıştır. 1984 yılında, GATT tarafından yayınlanan verilerde hizmetler sektörü Amerika Birleşik Devletleri (ABD) GSYİH'nın %66'sını, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) GSYH'nın ise %58'ini oluşturmaktadır.¹⁵⁶

Öte yandan, yine IMF istatistiklerine göre, ticari hizmetlerin uluslararası ihracatı 1990-1997 döneminde yılda ortalama %8 artış kaydetmiş, Asya'nın başını çektiği hizmet ihracı konusunda Kuzey ve Latin Amerika ikinci sırada yer almış, arkasından Afrika ve Batı Avrupa'nın geldiği anlaşılmıştır. Hizmet ithalinde ise, Latin Amerika ve Asya önde gelmektedir.¹⁵⁷ Hizmetler sektörü modern ekonomilerde

¹⁵⁵ DPT, s.8.

¹⁵⁶ Christian Grönroos, **Service Management and Marketing: Managing the Moments of Truth in Service Competition**, Massachusetts: Lexington Books, 1990, s.1.

¹⁵⁷ DPT, s.9

GSYİH'lerden giderek daha fazla pay almaktadır. 2000'li yıllarda hizmetler sektörünün GSYİH'lar içindeki ortalama payı, gelişmiş ülkelerde %70, Gelişme Yolundaki Ülkelerde (GYÜ'lerde) ise %60'tır.¹⁵⁸

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki büyük gelişmeler ile hızlı enformasyon akışı dünya çapında ekonomilerin yeniden yapılanmasına ve özellikle gelişmiş batı toplumlarının ekonomik ve sosyal yapılarında köklü değişimlere yol açmıştır. Bu dönüşüm sürecinde tarım ve sanayi sektörlerinin ekonomideki ağırlığı azalırken, hizmetler sektörü hızla büyüyüp gelişmektedir. Yukarıdaki gelişmelerin sonucu olarak küreselleşme ve teknolojiye hızlı değişim ekonomilerin yapısını ve işleyişini radikal bir biçimde etkilemektedir.¹⁵⁹

Uluslararası seviyede gerçekleştirilen kurumsal liberalizasyon sürecinin, gerek mal ve gerekse hizmet ticaretinde meydana gelen artışta önemli ölçüde katkı sahibi olduğu açıktır. Nitekim ülkeler ticaret paylarını arttırdıkça ve liberalizasyon derecelerini yükselttikçe, beklenen tahmini gelir seviyelerinin de yükseldiği ifade edilmektedir. Gerek statik ve gerekse dinamik şartlar dikkate alınarak yapılan bazı çalışmalarda, hedeflenen liberalizasyon sürecine uygun hareket edilmesi hâlinde önemli ölçüde gelir artışları yaşanacağı ortaya konmaktadır. Mesela Uruguay Turu'nda, mal ticareti açısından sağlanan liberalizasyon sayesinde, dinamik şartların dikkate alınmasıyla; bir tahmine göre 2005 yılı itibarıyla (1990 yılı fiyatlarıyla) 184 milyar dolarlık, diğer bir tahmine göre ise 218 milyar dolarlık gelir artışı meydana geleceği belirtilmektedir.

Kurumsal liberalizasyon süreci, esasen, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlamıştır. Bu çerçevede oluşturulan GATT'in ve GATT kapsamındaki liberalizasyon sürecinin dünya ticaretine olumlu etkisi olmuştur, olmaktadır. Tarihî seyri itibarıyla incelendiğinde, GATT müzakere turlarının giderek daha geniş bir kapsamla gerçekleştirildiği görülmektedir.¹⁶⁰

Hizmetlerin uzun süre uluslararası ticaretin konusu olmalarını geciktiren etkenler; hizmetler için ulaşım ve haberleşme maliyetlerinin yüksek olması, telekomünikasyon ve ulaşım gibi temel hizmetlerde yasal ve kurumsal nedenlerden

¹⁵⁸ Çatalbaş, a.g.e., s.1.

¹⁵⁹ Çatalbaş, a.g.e., s.1.

¹⁶⁰ Ekinci, a.g.m., s.3.

ötürü kamunun tekel konumunda olması, rekabeti önleyen çeşitli idari kısıtlamaların bulunması, ayrıca hizmet sunucusu ve tüketicisinin bir arada bulunmaları önündeki ekonomik ve teknik engeller olmuştur. Ancak, özellikle 1970’li yıllardan itibaren malların üretim, muhafaza, işletme ve dağıtımında önemi giderek artan enformasyon ve iletişim, hızlı kentleşme, ulaşım ve haberleşme sektörlerinde sağlanan gelişmeler ile azalan maliyetler, telekomünikasyon ve bilgisayar teknolojisinde ortaya çıkan ilerlemelerle birlikte uluslararası hizmet ticaretinin önemi daha da artmış ve yukarıda belirtilen engeller ortadan kalkmaya başlamıştır.¹⁶¹

Günümüz ekonomilerinde hizmetler sektörünün önemi büyük oranda artmaktadır. OECD’nin 1998 yılı verilerine göre, çoğu ülkede toplam iktisadi faaliyetlerin %60’ından fazlasını hizmetler oluşturmaktadır. Gerçekten, Hizmetler sektörünün yarattığı katma değer GSYİH’deki payı 1998’de ABD, Fransa, İngiltere, Almanya ve Japonya’da sırasıyla %72,5; %70,8; %69,8; %66,1 ve %62,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran Yunanistan, Portekiz ve Türkiye’de ise sırasıyla %68,5; 60,2 ve 50,7’dir. 1987 ile 1997 arasındaki on yıllık dönemde hizmetlerdeki artış hızı tüm ekonomi itibarıyla gerçekleşen artış hızını geçmiştir. Hizmetler sektörünün GSYİH içindeki payı artarken diğer sektörlerin payı azalmıştır. Gerek gelişmekte olan gerekse gelişmiş ülkeler de bu gelişme hep artış yönünde olmuştur. Nitekim, gelişmekte olan ülkelerin genelinde hizmetler sektörünün GSYİH içindeki payı 1965’te %40 iken 1990’da %47’ye; OECD’ye üye üst-gelir grubuna dâhil ülkelerde ise %54’den %61’e yükselmiştir.¹⁶²

Ayrıca, hizmetlerin istatistiklere kolayca yansımayan bir ara rol oynadığı da unutulmamalıdır. Örneğin, mali hizmetler, ulaştırma ve dağıtım sistemleri, hemen hemen tüm faaliyet dallarında önemlidir. Uluslararası ticarete de imalat sanayi malları kadar olmasa da her ihracat ve ithalat işleminde ya doğrudan ya da destek hizmet şeklinde mübadele edilmektedirler. Bu tür hizmetler olmadığı takdirde uluslararası mal ticareti sekteye uğramakta hatta durmaktadır. Hizmetler sektöründeki bu performansta kuşkusuz bilgi teknolojisindeki gelişmenin etkisi oldukça önemlidir. Bilgi teknolojisindeki bu hızlı gelişmeler gerek ulusal gerekse uluslararası ticarete sektörün önemini de hızla artırmıştır.

¹⁶¹ DPT, s.8.

¹⁶² OECD, *International Trade and Core Labour Standards*, Paris: 2000, s.22.

Gerçekten, uluslararası hizmet ticareti artış hızı 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren mal ticareti artış hızını geçmiştir. Zaten 1990’lı yıllarda yapılan çalışmalar da dünyada hizmet ticaretinde gerçekleşen bu artışın önemine dikkat çekmektedir. Dünyanın çeşitli bölgeleri itibarıyla bakıldığında da, dünya mal ve hizmet ticaretindeki artışın tüm bölgelerde toplam üretim artışından daha hızlı gerçekleştiği görülmektedir. Örneğin, Kuzey Amerika’da 1990-2000 döneminde yıllık ortalama GSYİH artışı %3,2 iken hizmet ihracatı %7,5; ithalatı da %6,5 oranında artmıştır. AB’nde ise bu oranlar sırasıyla %2,0; %4,5 ve %5,0’dır.¹⁶³

Hizmet sektörünün önemi tüm ülkelerce anlaşılmıştır. Bu anlayış değişikliği ve bazı gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaretine dâhil olması sonrasında, hizmetler alanında liberalizasyon büyük bir anlam kazanmıştır. Böylece ülkeler, mecburen uyulmak durumunda olunan bir süreç yerine, gerekli olduğu için gerçekleştirilen bir süreç olarak nitelendirmiş ve liberalizasyon faaliyetlerine katkı sağlamaya çalışmıştır. Bu sürece ilişkin ülke örnekleri de verilebilir. Mesela, temel ticari reformlar açısından Latin Amerika ülkelerinde liberalizasyon süreci, 80’li yılların ortalarından başlayıp 90’lı yılların ortalarına doğru tamamlanmıştır. Başta hizmet ticareti olmak üzere diğer alanlardaki liberalizasyon süreci ise aşama aşama devam etmektedir.¹⁶⁴

Elektronik ticaretin bazı hizmet sektörlerinde daha etkili olduğu görülmektedir. Gerçekten, E-ticarete ilişkin yeterli ve sağlıklı istatistiksel veri azlığı nedeniyle her ülke için ve her sektöre ait net bilgi verilemiyor ise de, E-ticaretin genel olarak bilgi transfer eden (posta servisi, haberleşme, radyo-televizyon gibi) ve bu bilgileri üreten sektörler (finans, eğlence, seyahat acenteleri ve borsa simsarları gibi) üzerinde etkisinin önemli olduğu bilinmektedir. Yazılım, seyahat hizmetleri, eğlence ve mali hizmetler gibi elektronik olarak sunulan hizmetler işletmeden-işletmeye (business-to-business) ve işletmeden-tüketiciye (business-to-consumer) piyasaları oluşturmaktadır.¹⁶⁵

1994 yılında tüm dünyada internete bağlı 2 milyon bilgisayar (bunun 700 bini ABD dışındaki ülkelerde) bulunuyor iken interneti kullanan şirket sayısı 1990’da

¹⁶³ Nihal Yıldırım Mızrak, “Uluslararası Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi ve GATS”, **İktisat Politikası Sorunları Ve Çözüm Önerileri**, http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=248, (07.04.2009), s.4.

¹⁶⁴ İkinci, **a.g.m.**, s.6.

¹⁶⁵ Nihal Yıldırım Mızrak, “Uluslararası Hizmet Ticaretinin Gelişmesinde İnternet İle Elektronik Ticaretin Rolü Ve Türkiye” http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=235, (12.06.2009), s.6.

100'den 1994'te 20.000'e çıkmıştır.¹⁶⁶ 1999 yılı itibarıyla dünyada internete erişen nüfus 179 milyona ulaşmıştır. Örneğin, 1999 itibarıyla ABD'nde nüfusun %37'si, Türkiye'de ise %1,3'ü internet kullanmaktadır. Bu rakamlar Kanada'da %31, İsveç'te %41, Norveç'te %36, Finlandiya'da %35, İngiltere'de %18, Almanya'da %10 ve Fransa'da %7'dir.¹⁶⁷ Şüphesiz bu hızlı gelişmenin hizmet ticaretinin özellikle uluslararası düzeyde artmasında önemi büyüktür.

Nitekim yazılım, mali hizmetler, eğlence, turizm ve seyahat ile ilgili hizmetler, gerek işletmeden-işletmeye gerekse işletmeden-tüketicieye elektronik ticaretin başlıca ürünlerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu hizmetlerin ticaretinin artmasında elektronik ticaretin rolü çoktur.¹⁶⁸

3.3. Uluslararası Hizmetler Ticaretinin Sınıflandırılması

Hizmetler, ekonomik fonksiyonları ya da onların tüketiciler ve/veya hizmet sağlayıcıları açısından kendilerine özgü değerleri göz önüne alınarak sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmada çeşitli ortak noktalar bulunmasına karşılık, farklılıklar da vardır. Hizmetler sektörü sınıflandırmasında kesin bir sınır çizmek oldukça zordur.

Harley L. Browning ve Joachim Singelmann hizmetleri kullanımlarına göre “ara” ve “nihai hizmetler” olarak ikiye ayırmaktadır. **Ara hizmetler**, *dağıtıcı hizmetler* (toptan ve perakende ticaret, taşıma, depolama ve ambarlama ile iletişim) ve *üretici hizmetler* (finansal, iş ve mesleki hizmetler) olarak iki alt bölümü kapsar. **Nihai hizmetler**, *sosyal hizmetler* (sağlık, eğitim ve sağlıkla ilgili diğer hizmetler) ve *kişisel (bireysel) hizmetlerden* (ev-aile, eğlence ve kültürel hizmetler ile otel ve restoran hizmetleri) oluşur.

Üretici ve dağıtıcı hizmetler, birincil sektör ve imalat sektörü ile ilişkisi nedeniyle “mal orijinli”, sosyal ve bireysel hizmetler ise “tüketim orijinli” hizmetlerdir. Dağıtıcı ve üretici hizmetler, ekonomik kalkınma sürecinde önemlidir.¹⁶⁹ Bu hizmetler, ekonomik kalkınmada ara girdi olarak önemli bir işleve sahiptir. Hizmetler ekonomide

¹⁶⁶ World Bank, “Workers in an Integrating World”, **World Development Report**, 1995, <http://www.worldbank.org/transitionnewsletter/ja95/aug-ar6.htm>, (10.10.2003).

¹⁶⁷ DPT, s.20.

¹⁶⁸ Mızrak, **a.g.e.**, s.3.

¹⁶⁹ UNCTAD and World Bank, **a.g.e.**, s.3.

verimliliği desteklerken, üretici hizmetlerde ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır.

Tüketim orijinli hizmetler, nispi olarak düşük nitelikli (kalifiye olmayan) iş gücü gerektirmektedir. Bu hizmetler büyük oranda emek yoğun olmasına karşılık emeğin verimliliği düşüktür. Üretici hizmetler yüksek oranda sermaye yoğun olmanın yanı sıra yüksek emek verimliliğine sahiptir. Toplumsal/ sosyal hizmetler, yüksek kalifiye ve emek verimliliği gerektirmektedir. Ayrıca bu hizmetler, yüksek gelir esnekliği yanı sıra nispi olarak sermaye yoğundur. Gelirdeki artış veya azalış üretici hizmetlere olan talebi çok fazla etkilememektedir.

Hizmetlerin farklı faaliyetlerden oluşması, esnekliğinde her hizmet faaliyeti içinde farklı olmasını sağlamaktadır. Summers toplamda hizmetlerin gelir esnekliğinin büyük ölçüde birim esnek olduğunu bulurken, Bergstrand ile Falvey ve Gemmell, toplamda hizmetlerin gelir esnekliğinin istatistiksel olarak birim esneklikten büyük fakat sayısal olarak birim esnekliğe yakın olabileceğini bulmuşlardır.¹⁷⁰

M. A. Katouzian hizmetleri, homojen gruplara ayırarak sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre; hizmetler, **yeni hizmetler** (eğlence, eğitim ve sağlık hizmetleri), **tamamlayıcı hizmetler** (bankacılık, finans, ulaşım (taşıma) ile toptan ve perakende ticaret hizmetleri) ve **eski hizmetler** (yerel ve ev hizmetleri) diye üç gruba ayrılmaktadır. Hizmetler, **Fisher-Clark Modeli**'nde ise üç sektöre ayrılan ekonominin üçüncül sektörüdür. Klasik İngiliz iktisatçı Colin Clark ve Fisher'e göre, ekonomi, **birincil sektör** (tarım ve balıkçılık), **ikincil sektör** (madencilik ve imalat sanayi) ve **üçüncül sektör** (maddi olmayan) olmak üzere üç sektöre ayrılmaktadır.¹⁷¹ Bu sınıflandırmada; iş gücü dağılımı, gelir esnekliği ve tüketici talebinin yapısı, teknolojik süreçler gibi ekonomik değişkenler göz önüne alınmıştır. Bilimsel çalışmaların çoğunda, Fisher-Clark Modeli'nin üçüncül sektörle ilgili sınıflandırması kullanılmaktadır. Uluslararası hizmetler ticareti ile ilgili ulusal ve uluslararası sınıflandırmada ise, daha çok uluslararası örgütlerin ve hizmetler ticaretinde büyük paya

¹⁷⁰ Rodney E. Falley and Norman Gemmell, "Are Services Income-Elastic? Some New Evidence", **Review of Income and Wealth**, 42/3, (1996), s.258.; Rodney E. Falley and Norman Gemmell, "Explaining Service Price Differences in International Comparisons", **American Economic Review**, 81/5, (1991), s.1302-1307.

¹⁷¹ Birgitte Andersen and Marva Corley, "The Theoretical, Conceptual and Empirical Impact of the Service Economy: A Critical Review", **Paper presented at European Association for Evolutionary Political Economy Conference on Comparing Institutions**, Siena: November 2001, s.7.

sahip ülkelerin sınıflandırmalarına önem verilmektedir.

Hizmetler ticaretinde en büyük paya sahip olan Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD'nin) **Teknoloji Değerlendirme Ofisi**, hizmetleri içeriklerine göre ikiye ayırmaktadır. Bunlar, bilgi temelli (tabanlı) hizmetler ile üçüncül hizmetlerdir. **Bilgi temelli hizmetler**, sigortacılık, mesleki ve teknik hizmetler, belirli bankacılık hizmetleri, bilgi teknolojisi hizmetleri, reklamcılık, sağlık, eğitim ve bazı kamu hizmetlerinden oluşmaktadır.¹⁷² **Üçüncül hizmetler**, kiralama, gemi ile taşımacılık (navlun), dağıtım, franchising, perakende ticaret, seyahat, bazı sosyal hizmetler, eğlence hizmetlerinin büyük bir kısmı ile bireysel hizmetleri kapsamaktadır.

Bilgi temelli hizmetler, nispi olarak yüksek beşeri sermaye içerir. Üçüncül hizmetlerde ise, daha çok klasik hizmet faaliyetleri (çoğunlukla tüketim orijinli hizmetler) yer alır. Ayrıca, bu hizmetlerde beşeri sermaye düşüktür.

OECD, Uluslararası Sınıflandırma Sistemi'nin (International Standart Industrial Classification: ISIC 6000-9000)¹⁷³ gözden geçirilmiş ikinci versiyonunda hizmetleri dört gruba ayırmaktadır. Bunlar;

- Toptan ve perakende ticaret, otel ve restoranlar,
- Taşıma, depolama, iletişim,
- Finans, sigorta, emlak ve firmalara sunulan hizmetler,
- Kolektif, sosyal ve bireysel hizmetlerdir.

OECD ve EUROSTAT tarafından kullanılan Uluslararası Sanayi Sınıflandırma Standartı'nda (ISIC Rev.3)¹⁷⁴ hizmetler sektörü aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır. Bunlar;

- ISIC G: Toptan ve perakende ticaret, motorlu araçlar, motosiklet, kişisel ve hane halkı mallarının tamiri,
- ISIC H: Otel ve restoran,
- ISIC I: Taşıma, depolama ve haberleşme
- ISIC J: Finansal (mali) aracılık,
- ISIC K: Gayrimenkul, kiralama ve iş hizmetleri,

¹⁷² U.S. Congress Office of Technology Assessment (OTA), **International Competition in Services** Washington: Government Printing Office, July 1987, s.36-41.

¹⁷³ <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp?Cl=8&Lg=1> (18.05.2008)

¹⁷⁴ <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp?Cl=8&Lg=1> (18.05.2008)

- ISIC L: Kamu yönetimi ve güvenlik, zorunlu sosyal güvenlik,
- ISIC M: Eğitim,
- ISIC N: Sağlık ve sosyal güvenlik,
- ISIC O: Topluluk, sosyal ve kişisel hizmetlerdir.

Dünya Bankası düzenli olarak uluslararası verilerin yer aldığı World Development Indicators (WDI) adlı yayınında uluslararası hizmetler ticaretinin yaklaşık %95'inden fazlasını oluşturan ticari hizmetler ticaretini seyahat hizmetleri, sigorta ve finansal hizmetler, taşımacılık hizmetleri ile bilgisayar, iletişim ve diğer hizmetler olmak üzere dört gruba ayırarak sınıflandırmaktadır. Dünya Bankası OECD/Eurostat'ın sınıflandırmasından farklı olarak hizmetleri daha genel ele almaktadır. Bu sınıflandırmalar arasındaki ilişki Tablo:1'de gösterilmektedir. WDI'nın hizmetler ticaretine ilişkin sınıflandırması ISIC (1 veya 2) ve OECD/Eurostat (ISIC Rev.3)'a göre daha geneldir. Bu Çalışma'nın dördüncü bölümündeki uygulamada Dünya Bankası'nın sınıflandırması temel alınmaktadır.

Tablo: 2 Hizmetlerle İlgili Çeşitli Sınıflandırmaların Karşılaştırılması

ISIC 1 veya 2	OECD/Eurostat (ISIC Rev. 3)	WDI
Kara, deniz (su) ve hava taşımacılığı	Taşımacılık (Nakliyat)	Taşımacılık Hizmetleri
Eğitim, Pansiyon ve Eğlence	Seyahat	Seyahat Hizmetleri
Finansal ve Sigorta Hizmetleri	Finansal Hizmetler	Sigorta ve Finansal Hiz.
	Sigorta Hizmetleri	
Haberleşme	İletişim Hizmetleri	Diğer Hizmetler (Bilgisayar, İletişim ve Diğer Hizmetler)
İnşaat (Müteahhitlik)	İnşaat Hizmetleri	
Bilgisayar Hizmetleri	Bilgisayar ve Enformasyon	
İş Hizmetleri	Patent ve Lisans Ücretleri	
Sosyal, Kişisel ve Eğlence Hizmetleri	Kişisel, Kültürel ve Eğlence Hizmetleri	

Kaynak: Gert-Jan Linders, *Theory, Methodology and Descriptive Statistics on Services and Services Trade* (Den Haag: CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis Publications, 2001), s.150.

Türkiye'de ise Devlet İstatistik Enstitüsü 1998 yılında yayınladığı Hizmet İstatistikleri'nde söz konusu sektörün kapsamını ISIC Rev.3'e göre değerlendirmektedir. Buna göre hizmetler sektörü;

- K: Gayrimenkul, kiralama ve iş hizmetleri,
M: Eğitim,
N: Sağlık işleri ve sosyal hizmetler,
O: Diğer toplumsal, sosyal ve kişisel hizmetleri kapsamaktadır.

Hizmet ticaretine konu olan sektörler; Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen sektörel sınıflandırma kitabı esas alınarak DTÖ Sekretaryası tarafından hazırlanan MTN.GNS/W/120 sayılı belge ile üye ülkelerin bilgilerine sunulmuştur. Söz konusu belgede yer alan sektörler/alt sektörler şunlardır;¹⁷⁵

3.3.1. Sektörler ve Alt Sektörler

1. Mesleki Hizmetler

A. Uzmanlık Gerektiren Hizmetler

- a. Hukuk hizmetleri
- b. Muhasebecilik, danışmanlık ve defter tutma hizmetleri
- c. Vergi ile ilgili hizmetler
- d. Mimarlık hizmetleri
- e. Mühendislik hizmetleri
- f. Entegre mühendislik hizmetleri
- g. Şehir planlama ve peyzaj mimarlığı hizmetleri
- h. Tıbbi ve diş hekimliği hizmetleri
- i. Veterinerlik Hizmetleri
- j. Ebeler, hemşireler, fizyoterapistler sağlık görevlileri tarafından sunulan hizmetler
- k. Diğer hizmetler

B. Bilgisayar ve ilgili hizmetler

- a. Bilgisayar donanımının yerleştirilmesiyle ilgili danışmanlık hizmetleri
- b. Yazılım hizmetler
- c. Veri işleme hizmetleri
- d. Veri tabanı hizmetleri

¹⁷⁵ DPT, s. 8.

e. Diğer hizmetler

C. Araştırma Ve Geliştirme Hizmetleri

- a. Tabii bilimlerle ilgili AR-GE hizmetleri
- b. Sosyal ve beşeri bilimlerle ilgili AR-GE hizmetleri
- c. Disiplinler arası AR-GE hizmetleri

D. Emlak Komisyonculuğu Hizmetleri

- a. Sahip olmaya ve kiralamaya konu olan mülkler,
- b. Ücret veya sözleşme karşılığı gayrimenkul hizmetleri

E. Kiralama Ve Leasing Hizmetleri

- a. Gemilerle ilgili
- b. Hava taşıtları ile ilgili
- c. Diğer taşımacılık ekipmanına ilişkin
- d. Diğer makine ve ekipmanla ilgili
- e. Diğerleri

F. Diğer Mesleki Hizmetler

- a. Reklam hizmetleri
- b. Piyasa araştırması ve kamuoyu yoklaması hizmetleri
- c. Yönetim danışmanlığı hizmetleri
- d. Yönetim danışmanlığına bağlı hizmetler
- e. Teknik deneme ve analiz hizmetleri
- f. Tarım, orman ve avcılığa ilişkin arazi hizmetler
- g. Balıkçılığa ilişkin arazi hizmetler
- h. Madencilğe ilişkin arazi hizmetler
- i. İmalat sektörüne ilişkin arazi hizmetler
- j. Enerji dağıtımına yönelik arazi hizmetler
- k. Personel yönetimi hizmetleri
- l. Soruşturma ve güvenlik hizmetleri
- m. Bilimsel ve teknik müşavirlik hizmetleri
- n. Ekipmanların bakım ve onarımı

- o. Bina temizlik hizmetleri
- p. Fotoğrafçılık hizmetleri
- q. Paketleme hizmetleri
- r. Basın, yayın hizmetleri
- s. Tören ve sergi hizmetleri
- t. Diğer hizmetler

2. Haberleşme Hizmetleri

A. Posta Hizmetleri

B. Kurye Hizmetleri

C. Telekomünikasyon Hizmetleri

- a. Telefon Hizmetleri
- b. Paket anahtarlamalı veri iletişim hizmetleri
- c. Devre anahtarlamalı veri iletişim hizmetleri
- d. Teleks hizmetleri
- e. Telgraf hizmetleri
- f. Faksimile hizmetleri
- g. Özel kiralık devre hizmetleri
- h. Elektronik posta
- i. Sesli posta
- j. On-line enformasyon ve veri tabanı yeniden temini
- k. Elektronik veri değişimi (EDI)
- l. Katma değeri bulunan faksimile hizmetleri
- m. Kod ve protokol dönüşümü
- n. On-line bilgi ve/veya veri işleme
- o. Diğerleri

D. Audiovisual Hizmetler

- a. Hareketli görüntü, videotıyp üretimi ve dağıtım hizmetleri
- b. Hareketli görüntü projeksiyon hizmeti
- c. Radyo ve televizyon hizmetleri
- d. Radyo ve televizyon yayınları aktarım hizmetleri
- e. Ses Kayıt

f. Diğerleri

E. Diğer

3. Müteahhitlik Ve Mühendislik Hizmetleri

- A. Binalar için genel müteahhitlik işleri
- B. İnşaat mühendisliği için genel müteahhitlik işleri
- C. Tesisat ve montaj işleri
- D. Bina tamamlama işleri
- E. Diğer

4. Dağıtım Hizmetleri

- A. Komisyonculuk hizmetleri
- B. Toptan ticaret hizmetleri
- C. Perakende ticaret hizmetleri
- D. Franchising
- E. Diğer

5. Eğitim Hizmetleri

- A. İlköğretim hizmetleri
- B. Orta öğretim hizmetleri
- C. Yüksek öğretim hizmetleri
- D. Yetişkin eğitimi
- E. Diğer eğitim hizmetleri

6. Çevre Hizmetleri

- A. Kanalizasyon hizmetleri
- B. Çöplerin kaldırılması hizmetleri
- C. Sağlıkla ilgili benzeri hizmetler
- D. Diğer

7. Mali Hizmetler

- A. Tüm sigortacılık ve sigortacılığa bağlı hizmetler

- a. Hayat, Kaza ve Sağlık Sigortası hizmetleri
- b. Hayat dışı sigortacılık hizmetleri
- c. Reasürans ve Restorasyon hizmetleri
- d. Sigortacılığa yardımcı hizmetler

B. Bankacılık ve Diğer Mali Hizmetler

- a. Mevduat kabulü,
- b. Her çeşit kredilendirme
- c. Finansal kiralama
- d. Bütün ödeme ve para transfer hizmetleri
- e. Garanti ve Taahhütler
- f. Para piyasası araçları
 - Kambiyo
 - Türev ürünler
 - Döviz kuru ve faiz araçları
 - Devredilebilir menkul kıymetler
 - Altın dâhil diğer ciro edilebilir araçlar ve finansal kıymetler
- g. Satın alma taahhüdü ve plasman
- h. Bankerlik
- i. Aktif ve portföy işletmeciliği
 - Kolektif yatırım yöneticiliği
 - Emeklilik fonu işletmeciliği
 - Emanet ve saklama hizmetleri
- j. Merkezi saklama ve takas hizmetleri
- k. Danışmanlık, aracılık ve diğer yan hizmetler
- l. Mali bilgilerin elde edilmesi ve transferi

C. Diğerleri

8. Sağlıkla İlgili Ve Sosyal Hizmetler

- A. Hastane Hizmetleri
- B. Diğer İnsan Sağlığı Hizmetleri
- C. Sosyal Hizmetler

D. Diğer

9. Turizm Ve Seyahat İle İlgili Hizmetler

- A. Otel ve lokantalar
- B. Seyahat acenteleri ve tur operatörlüğü hizmetleri
- C. Turist rehberliği hizmetleri
- D. Diğer

10. Eğlence, Kültür Ve Spor Hizmetleri

- A. Eğlence hizmetleri (tiyatro, müzik konserleri ve sirk hizmetleri dâhil)
- B. Haber Ajansı hizmetleri
- C. Kütüphane, arşiv, müze ve diğer kültürel hizmetler
- D. Sportif ve rekreasyonel hizmetler
- E. Diğer

11. Ulaştırma Hizmetleri

- A. Deniz Taşımacılığı Hizmetleri
 - a. Yolcu taşımacılığı
 - b. Yük taşımacılığı
 - c. Gemilerin mürettebatıyla birlikte kiralanması
 - d. Gemilerin bakım ve onarımı
 - e. Çekme ve kurtarma hizmetleri
 - f. Deniz taşımacılığı için destek hizmetleri
- B. İç Suyolları Taşımacılığı Hizmetleri
 - a. Yolcu taşımacılığı
 - b. Yük taşımacılığı
 - c. Gemilerin mürettebatıyla birlikte kiralanması
 - d. Gemilerin bakım ve onarımı
 - e. Çekme ve kurtarma hizmetleri
 - f. İç Suyollarındaki taşımacılığa yönelik destek hizmetleri
- C. Havayolu Taşımacılığı Hizmetleri

- a. Yolcu Taşımacılığı
- b. Yük Taşımacılığı
- c. Hava taşıtlarının mürettebatıyla birlikte kiralanması
- d. Hava taşıtlarının bakım ve onarımı
- e. Hava taşımacılığına yönelik destek hizmetleri

D. Uzay Taşımacılığı Hizmetleri

E. Demiryolu Taşımacılığı Hizmetleri

- a. Yolcu taşımacılığı
- b. Yük taşımacılığı
- c. Çekme ve kurtarma hizmetleri
- d. Demiryolu taşıtlarının bakım ve onarımı
- e. Demiryolu taşımacılığı destek hizmetleri

F. Karayolu Taşımacılığı Hizmetleri

- a. Yolcu taşımacılığı
- b. Yük taşımacılığı
- c. Ticari araçların kullanıcısıyla birlikte kiralanması
- d. Karayolu ekipmanlarının bakım ve onarımı
- e. Karayolu taşımacılığı destek hizmetleri

G. Boru Hattı Taşımacılığı

- a. Yakıt taşımacılığı
- b. Diğer malların taşınması

H. Tüm Taşımacılık Sektörlerine Yönelik Yardımcı Hizmetler

- a. Kargo teslim hizmetleri
- b. Ambar hizmetleri
- c. Yük taşımacılığındaki komisyon hizmetleri
- d. Diğer

I. Diğer Taşımacılık Hizmetleri

3.3.2. Başka Yere Dâhil Edilmemiş Diğer Hizmetler

Hizmetler sektörü, teknolojik gelişme ve sosyal hayattaki değişiklikler nedeniyle kapsam olarak genişlemektedir. Dolayısıyla, sınıflandırmanın devamlı bir şekilde güncellenmesi ve gözden geçirilmesi önemlidir. Hizmetler sektörü ve uluslararası hizmetler ticaretinin tanım ve sınıflandırmasında bir uzlaşmanın sağlanması, uluslararası hizmetler ticaretinin önündeki engellerin azalmasına ve ticaretin büyümesine yol açacaktır. Bu, DTÖ'nün yürüttüğü çok taraflı ticaretin serbestleştirilmesinin başarısı açısından da çok önemlidir.¹⁷⁶

3.4. Uluslararası Hizmetler Ticaretinin Temel Özellikleri

Uluslararası hizmetler ticareti, yerli bir ekonomik birim ile yerli olmayan başka bir ekonomik birim arasında yapılmaktadır. Bir hizmet ürünü (işlemi) aynı anda üretilip tüketilen ortak üretim sürecinden oluşmaktadır.¹⁷⁷ Bu nedenle çoğu hizmetin ortak üretim sürecinde karşılıklı etkileşim için hizmet sağlayıcıları ile tüketiciler arasında karşılıklı iletişim gerekmektedir. Üretim ve tüketimin aynı anda olması, hizmetlerin depolanabilirliğinin olmamasından kaynaklanmaktadır.

Karşılıklı etkileşim, hizmet sağlayıcıları ve hizmet objesinin (konusunun) fiziksel yakınlığını gerektirmektedir. Bütün hizmetlerde ortak üretim gereklidir. Fakat, karşılıklı etkileşim şekli farklı olabilmektedir. Hizmetlerde karşılıklı etkileşimde iletişim gerekmesine rağmen, yüz yüze gelmek şart değildir. Ortak üretim süreçlerinin bazı aşamaları fiziksel varlığı gerektirirken, haberleşmenin gerekli olduğu aşamalarda hizmet sağlayıcılarının ve hizmet objesinin bulunmaması herhangi bir sakınca yaratmamaktadır. Taşımacılık, inşaat (müteahhitlik), cerrahi hizmetler, saç kesimi, turizm gibi hizmetlerde ortak üretim için fiziksel yakınlık gerekirken, haberleşme hizmetleri, danışmanlık, data (veri) yönetimi hizmetleri, finansal (mali) hizmetler ve diğer koordinasyon hizmetlerinde ortak üretim için fiziksel yakınlık gerekli değildir.

Hizmetlerin heterojen yapıda olması, onların küreselleşmesinin farklı şekillerde gerçekleşmesine neden olmaktadır.¹⁷⁸ Hizmetleri oluşturan alt sektörlerin her birinin

¹⁷⁶ Çatalbaş, a.g.e., s.13.

¹⁷⁷ Gert-Jan Linders, **Theory, Methodology and Descriptive Statistics on Services and Services Trade** (Den Haag: CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis Publications, 2001), s.41.

¹⁷⁸ Luis Rubalcaba Bermejo and Juan Ramon Cuadrado Roura, **Internationalization of Service Industries: A Comparative Approach**, Documento de Trabajo, No. 4, 2001, s.23.

farklı özellik taşıması nedeniyle, uluslararası hizmetler ticareti dört temel şekilde sınıflandırılmaktadır. Uluslararası hizmetler ticaretinin tipleri (şekilleri) ve işlemlerin nasıl gerçekleştiği Şekil:1’de gösterilmektedir. Uluslararası hizmetler ticaretinin şekilleri Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması’nda belirtilmektedir. Uluslararası hizmetler ticareti sınır ötesi arz, yurt dışında tüketim, ticari varlık ve gerçek kişilerin varlığı olmak üzere dört şekilde yapılmaktadır.

a) Sınır Ötesi Arz: (Cross Border Supply) Hem tüketicilerin ve hem de hizmet sağlayıcılarının hareket etmeksizin yaptığı işlemlerdir. Bu tür hizmetler, ticarete konu olan mallara benzemektedir. Hizmet objesi ulusal sınırları aşarak tüketiciye ulaşmaktadır. Uluslararası hizmetler ticaretinde en ekonomik ticaret şekli, sınır ötesi arzdir. Bilgi yoğun hizmet faaliyetleri ve bilgi temelli hizmetler (lisans, AR+GE, veri yönetimi, danışmanlık, finans, haberleşme ve e-ticaret) bu gruba girmektedir. Bu şekilde ticareti yapılan hizmetler, ayrılmış hizmetler ticareti veya uzun mesafeli (uzak) hizmetler ticareti şeklinde de tanımlanmaktadır¹⁷⁹.

b) Yurtdışında Tüketim: (Consumption Abroad) Uluslararası hizmetler ticaretinin bu şeklinde, tüketiciler ulusal sınırlardan karşıya geçmekte, hizmet sağlayıcıları ise hareketsiz kalmaktadır. Turizm, eğitim, sağlık, tamir ve havacılık gibi hizmetler bu gruba girmektedir. Uluslararası hizmetler ticaretinin yaklaşık %20’si yurt dışı tüketim şeklinde yapılmaktadır.¹⁸⁰

c) Ticari Varlık: (Commercial Presence) Üretim faktörlerinin hizmet işlemini yerine getirmek için geçici olarak sınırdan geçtiği ve tüketicilerin hareketsiz olduğu hizmetlerdir. Bu gruba giren hizmetlerde sıklıkla karşılıklı etkileşim olmamakta, fakat belli zamanlarda yüz yüze iletişim görülmektedir. Herhangi bir ülkedeki bir şirkete danışmanlık yapan bir danışmanlık şirketinin personelinin belli bir iş için sözü konusu ülkeye göndermesi, yurt dışında ihale alan bir müteahhitlik firmasının belli sayıda bilgi, beceri ve deneyim sahibi iş gücünü belli süreyle başka bir ülkeye götürmesi, uluslararası taşımacılık gibi hizmetler, bu grupta yer almaktadır.

¹⁷⁹ A. Sapir and C. Winter, **Services Trade**, D. Greenaway, L. Winters and eds., **Surveys in International Trade**, Oxford: Blackwell Publishers, 1994, s.275. Gert-Jan Linders, **Theory, Methodology and Descriptive Statistics on Services and Services Trade**, Den Haag: CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis Publications, 2001, s.41’deki alıntı.

¹⁸⁰ Gary Hafbauer and Tony Warren, “The Globalization of Services: What Has Happened? What Are the Implications?”, **Institute for International Economics Working Papers**, October 1999, s.3.

d) Gerçek Kişilerin Varlığı (Presence of Natural Persons): Bir firmanın kendi ülkesinden farklı ülkede sürekli yerleşik bir tesis kurmak için yaptığı hizmet işlemleridir. Uluslararası hizmetler ticaretinde, bu tür hizmet işlemleri rekabet üstünlüğü kazanmak amacıyla kullanılır. Bir bankanın başka bir ülkede banka satın alması ve/veya ortak bir banka kurması ya da şube açması, danışmanlık şirketinin yabancı bir ülkede şube açması gibi faaliyetler, bu gruba girmektedir.

Uluslararası hizmetler ticareti doğası gereği yukarıda ifade edildiği gibi dört farklı şekilde yapılmaktadır. Bu ise uluslararası hizmetler ticaretini mal ticaretinden önemli ölçüde ayırmaktadır.

3.5. Uluslararası Hizmetler Ticaretinin Serbestleştirilmesini Aksatan Nedenler

Uluslararası hizmetler ticaretinin serbestleşmesinin aksamasına yol açan pek çok neden vardır. Bunlar ekonomik, idari, sosyal, güvenlik, sağlık ve kültürel unsurlar şeklinde sıralanabilir. Hizmetlerin günümüzde ekonomik kalkınma çabalarında önemli bir sektör olduğu göz önüne alındığında, uluslararası rekabete açılmasında sektörün rekabet edebilirliğine dikkat edilmelidir. Bu sektörün daha rekabet edebilecek bir yapıya kavuşmadan yapılacak bir serbestleşme, gelişmekte olan bebek sanayinin yok olmasına neden olacaktır. Dolayısıyla bu tercih edilecek bir yol olmamalıdır. Ülkeler gelişmekte olan sektörlerini uluslararası alanda rekabet edebilir bir seviyeye gelene kadar mümkün olduğunca dış rekabet ortamından korumaktadır. Bunun arkasındaki en önemli güdü, söz konusu sektör ve/veya ekonominin yabancıların kontrolüne girerek ulusal egemenliği tehdit edecek olmasıdır. Ekonominin kısmen veya tamamen yabancıların kontrolüne geçmesi, stratejik açıdan ülkeler için tehdit oluşturacak potansiyele sahiptir. Bu sorunu ortadan kaldırmak için yabancı hizmet sağlayıcılarına karşı çeşitli firmaların kendi yapılarında ve piyasada çeşitli sınırlandırmalar uygulanmaktadır.

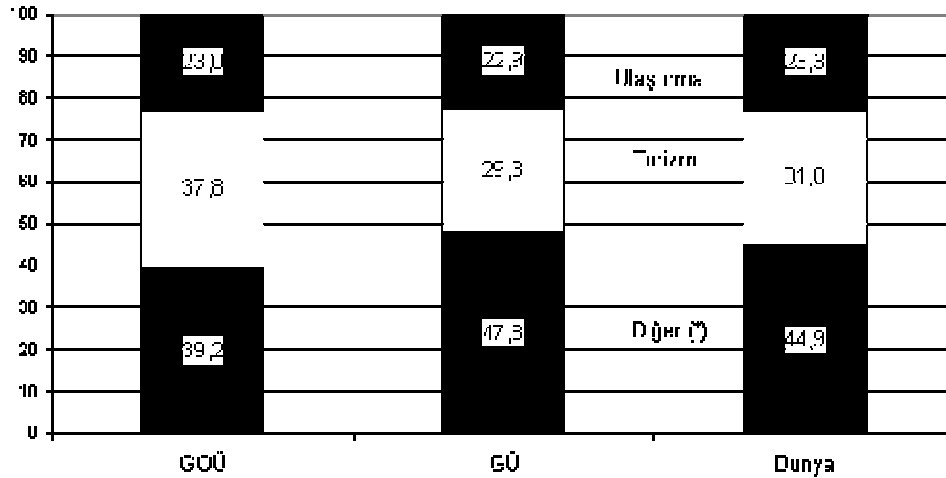
Hizmetler, doğası gereği genelde fiziki olarak görülemediği için uluslararası ticarete tarifeler yerine daha çok tarife dışı engellerle karşılaşmaktadır. Tarife dışı engellerin kaldırılması ise tarifeye göre daha zordur. Bunun nedeni ise, tarife dışı engellerin nesnel olmamasıdır. Ülkelerin yabancı hizmet sağlayıcılarına karşı çeşitli işlem, süreç ve standartlar ileri sürerek uluslararası ticareti engellemelerinin arkasında bir diğer neden ise tüketici tatminidir. Hizmetlere getirilen çeşitli standart ve kalite

belgeleriyle hizmet objelerinde homojenlik sağlanmaya çalışılmaktadır. Buna karşılık hizmetlerde homojenliğin sağlanması, bazı sektörlerde imkânsızdır. Bu sektörlerde homojenlik şartı aramak, bilinçli olarak yaratılan ve yurt içi piyasaya yabancıların girmemesine yönelik tedbirlerdir. İstenilen şartnameye uygun işlemler ve belgelerin alınması, zaman darlığı, ek maliyetler ve fiziki uzaklık nedeniyle gecikmekte, bu ise piyasaya girişi zorlaştırmaktadır.¹⁸¹

3.6. Gelişmekte Olan Ülkelerin Uluslararası Hizmet Ticaretindeki Yeri Ve Alternatif İmkânları

Ülkeler, uluslararası ticaretten pay elde edebilmek amacıyla, kendi piyasa yapılarına uygun sektörler ağırlık vermektedir. Gelişen Ülkeler, sigortacılık ve finansal hizmetlere ağırlık verirken, Gelişmekte Olan Ülkeler, ise taşımacılık ve mühendislik hizmetlerinde yoğunlaşmaktadır. Kimi ülkeler ise bu konuya istisna teşkil etmekte olup, sektörlerini rekabete açma taraftarı değildir. Ülkelerin dâhilî sektörlerini koruma altına alma ve bunları geliştirme-güçlendirme güdüsü, bu tür engellerin temelinde yatan asıl faktördür. Dolayısıyla ülkeler, stratejik nitelikteki sektörlerini dış rekabete açmamaktadır. Bu durum ya sürekli bir hâl almakta ya da yüksek rekabet gücü elde edilene kadar devam etmektedir.

Tablo:3 ÜLke Gruplarının Ticarî Hizmetlerdeki Payları (2001) (%)

(*)Diğer Ticari Hizmetler; Telekomünikasyon, inşaat, sigorta, bilgi-işlem ve diğer mesleki hizmetleri kapsamaktadır.

¹⁸¹ Çatalbaş, a.g.e., s.118.

Kaynak: WTO, “Doha Development Agenda: Services Negotiations”, Press Release, Press/300, <http://www.wto.org>, (22.04.2008), (02-3693), s.7.

Uluslararası hizmetler ticaretinin günümüzdeki yapısı incelendiğinde, köklü bazı gelişmeler meydana geldiği anlaşılmaktadır. Dünya hizmet ticaretindeki sektörel paylara bakıldığında; ağırlığın diğer ticarî hizmetler başlığı altında yer alan telekomünikasyon, inşaat, sigorta, bilgi-işlem ve diğer meslekî hizmetlere ait olduğu görülmektedir. 2001 itibarıyla toplam hizmet ticaretinin yarısına yakın kısmını oluşturan bu hizmetlerin yanında, turizm sektörünün payı %31,8 ve ulaştırma sektörünün payı %23,3’tür. Ülke grupları açısından bakıldığında, GÜ’lerin paylarında GOÜ’ler lehine değişimler olduğu görülmektedir. En fazla paya sahip oldukları sektörler; %47,8 ile diğer ticarî hizmetler, %29,3 ile turizm ve %22,9 ile ulaştırma hizmetleridir. GOÜ’lere gelince, 1990’lı yılların başlarına kadar ki negatif performanslarıyla kıyaslandığında, önemli ölçüde ilerleme kaydettikleri ortaya çıkmaktadır. Sırasıyla diğer ticarî hizmetlerdeki payları %39,2 olan GOÜ’lerin, turizm ve ulaştırma sektörlerindeki payları %37,8 ve %23’tür. GÜ’lerle karşılaştırıldığında, diğer ticari hizmetlerde daha düşük payı olan GOÜ’ler, turizm ve ulaştırma sektörlerinde daha fazla paya sahiptir.

Hizmet ihracat ve ithalat paylarındaki gelişmeler incelendiğinde, ülkelerin 2001 yılı hizmet ticaretindeki payları açısından ağırlıklı olarak negatif gelişim sergiledikleri görülmektedir. Bunun sebepleri, temelde iki faktöre dayandırılabilir:

1. Dünya ekonomisinde meydana gelen genel duraklama, mal ticaretine olduğu gibi hizmet ticaretine de yansımıştır.
2. 2001, 11 Eylül’ünde ABD’nin çeşitli bölgelerine gerçekleştirilen birtakım saldırılar, hizmet ticareti üzerinde olumsuz etkiye sebep olmuştur.

Hizmet sektörünün önemi tüm ülkelere anlaşılmıştır. GOÜ’lerin uluslararası hizmet ticaretinde aktif hâle gelebilmesi için sahip olduğu mukayeseli üstünlüklerinin farkında olması ve bunlardan faydalanması lazımdır. Aksini iddia edenler olmakla beraber, genel kanaat, GOÜ’lerin söz konusu üstünlüklerini dikkate alması halinde ticari payını artırabileceği yönündedir.

Sahip olunan mukayeseli üstünlükler açısından GÜ'ler ve GOÜ'ler arasında birtakım farklılıklar söz konusudur. Hizmet sektöründeki mukayeseli üstünlükler konusunda farklı yaklaşımlar sergilenmektedir. Mukayeseli üstünlükleri “faktörel” ve “kurumsal” olmak üzere iki kategoride ele alan bir sınıflandırmada şunlara yer verilmektedir:

Faktörel Üstünlükler; know-how ve kabiliyet donanımı; yüksek teknoloji de dâhil olmak üzere sabit sermaye vb. fiziki altyapı hacmi; bilgi sermayesi, yani işlenmiş ve işlenmemiş bilgi stoku ile teknolojik yenilikleri uygulayabilme kabiliyetidir.

Kurumsal Üstünlükler; üretimde ölçek ekonomileri ve know-how oluşturulabilmesi için geniş bir iç piyasanın varlığı; ölçek ekonomilerine bağlı olarak ihtisas ekonomileri; özel know-how ve bilgi birikimi; bu tür ölçek ekonomilerini önleme veya daha da geliştirmeye yönelik kamu düzenlemeleridir.

GOÜ'lerin, hizmet ticaretindeki rekabetçiliklerinin bu faktörlerle ilgili gelişimlerini sağladıkları dereceye kadar devam edeceği üzerinde durulmaktadır. Belirtilmelidir ki aynı durum, GÜ'ler için de geçerlidir.

GOÜ'ler, hizmet ticaretindeki paylarını artırma amaçlı faaliyetlerde bulunurken bazı sorunlarla da iç içedir. Yani tamamen steril bir ortamda değildirler. Zaten, liberalizasyon sürecinin amacı da söz konusu steril ortamı hazırlamaktır. Bu ortamın hazırlanmasına yönelik çalışmalar bir yandan sürerken, yani liberalizasyon süreci devam ederken, öte yandan ticarî faaliyetlerin bazı engellerle karşılaştığı görülmektedir. Bunlardan bir kısmı GÜ'lerden kaynaklanırken, bir kısmı bizzat GOÜ'lerde mevcut olan olumsuzluklardan kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda, GOÜ'lerin hizmet ticaretindeki yeri açısından önem taşıyan sorunlardan biri de fikrî mülkiyet hakları ile ilgilidir. O hâlde GOÜ'lerin, fikrî mülkiyet hakları ile ilgili olumsuzlukları, birtakım düzenlemelerle gidermeleri gerekmektedir. Esasında, “hak” kavramı çerçevesinde düşünüldüğünde fikrî mülkiyet hakları, sadece bazı ülkelere ve işletmelere lazım olan bir uygulama değildir. Fakat aynı zamanda gerekli düzenlemeyi yapmayan ülkelere ve işletmelere de lazımdır. Çünkü bunlara uyulmadığı takdirde, dolaylı biçimde bizzat olumsuz şartlara sahip olan ülkenin mal ve hizmetleri de zarar görmektedir.

GOÜ'ler, sahip oldukları mukayeseli üstünlüklerden hareketle, bu hizmet alt sektörlerinde uzmanlaşabilir ve uluslararası hizmet ticaretindeki payını artırabilir.¹⁸²

3.7. Hizmet Ticaretinin Serbestleşmesinin Emek Piyasalarına Etkisi

Hizmet ticaretinin GATS'ta da kabul edilen temel biçimleri aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır.¹⁸³

Mod 1: Sınır ötesi ticaret: Sınır ötesi akımlar vasıtasıyla; ne hizmeti temin edenin, ne de üreticinin fiziksel olarak hareket etmediği, telekomünikasyon (radyo, telefon), altyapı (ulaşım hizmetleri) ve iletişim (email, faks) gibi ara bir hizmetle ticaretin gerçekleştirilmesi.

Mod 2: Yurtdışında tüketim: Tüketicinin hizmet sağlayıcısının bulunduğu ülkeye hareketi vasıtasıyla (turizm örneğinde olduğu gibi) ticaretin gerçekleştirilmesi. Örneğin bir otelin müşterisine başka bir ülkede hotel hizmetini sağlaması veya Yeni Zelanda da bir üniversitenin başka bir ülkede ikamet eden insanlara eğitim hizmeti sağlaması gibi.

Mod 3: Ticari varlık: Ticari kuruluşun tüketicinin bulunduğu başka bir ülkede kendi şubesini kurarak hizmet vermesi gibi. Bu tür hizmetlere Siemens veya Microsoft gibi çok uluslu şirketler örnek gösterilebilir.

Mod 4: Gerçek kişilerin varlığı: Bireysel bir hizmet sunucusunun tüketicinin bulunduğu ülkeye hareketi vasıtasıyla ticaretin gerçekleştirilmesi (örneğin, bir doktorun geçici olarak yurtdışında sağlık hizmetinde bulunması veya bir inşaat firmasının geçici süre başka bir ülkede iş alıp o işi bitirdikten sonra başka bir ülkeye gitmesi örnek gösterilebilir).

Bu işlem türlerinin hepsi mal ticaretinde olduğu gibi, ülkelerin emek piyasalarını da etkileyecektir. Fakat Mod 4 olarak sınıflandırılan hizmet arz eden gerçek kişilerin hareketi yoluyla yapılan ticaret, diğer türlerden niteliği itibariyle daha farklı etkilere sahip olacaktır.

Gerçek kişilerin geçici hareketliliği, önemli bir konu olmasına rağmen, WTO'ya üye olan ülkeler arasında, ticaret politikasının en az müzakere edilen konularından birisi

¹⁸² The New Zealand Trade Consortium. **International Trade in Services, A Scoping Study of Services Trade and Estimates of Benefits From Services Trade Liberalisation.** Working Paper no 37. July 2005 s.2-3

¹⁸³ Gönül Dinçer – Umut Çakmak , “GATS Çerçevesinde Gerçek Kişilerin Geçici Hareketliliğinin Liberalizasyonu”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 63-4, s. 141.

olagelmıştır. Son dönemlerde, gerçek kişilerin geçici hareketliliği konusu GATS ile yeniden gündeme gelmesine rağmen, sabit dönemli iş sözleşmeleri ve yurt dışına geçici hareketliliğin üzerindeki sınırlandırmaların kaldırılması ile ilgili olan konuya, GATS'ta kapsamlı açıklama ve hükümler getirilmemiş; konuya WTO'nun Seattle (1999) ve Doha (2001) görüşmelerinde de çok az yer verilmiştir.¹⁸⁴

GATS Kapsamında Hizmet Arz Eden Gerçek Kişilerin Hareketliliği Hakkında Ek'in 2. maddesine göre, anlaşma, bir üye ülkenin işgücü piyasasına girmek isteyen gerçek kişilere ve vatandaşlık, ikamet ya da kalıcı temelde istihdama yönelik önlemlere uygulanmamaktadır. Bunun anlamı anlaşmanın geçici süreli ikamet ve istihdamları kapsadığı kalıcı istihdam türlerinin ise Gatts'ın kapsamının dışında olduğudur.¹⁸⁵

Uluslararası hizmetler ticaretinin serbestleştirilmesinin GYÜ'lerdeki istihdam etkileri farklı olabilmekte ve uluslararası mal ticaretinin etkilerine benzemektedir. Hizmetler ticaretindeki serbestleşme, tüm ülkelerde hizmetler sektöründe ve/veya alt sektörlerinde istihdamın kimi durumda artmasına, kimi durumda ise azalmasına neden olacaktır. Ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunmadığı sektörlerde bazı yerli hizmet sağlayıcı firmalar ve/veya çalışanların üretimden çekilmesi istihdamda daralmaya neden olacaktır. Buna karşılık, karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu alt sektörlerde pazarın genişlemesi ile birlikte üretim artışı ve buna bağlı olarak istihdam artışı gerçekleşebilir. Sonuçta, toplam istihdamdaki artış ve azalışla ilgili gerekli ayarlamaları karşılaştırmalı üstünlükler belirleyecektir. Yapılan bir çalışmada Karayip ülkelerinde, ticaretin serbestleşmesi hâlinde bazı firma ve çalışanların işlerini kaybedebileceği sonucu elde edilmiştir.¹⁸⁶

Gelişen ülkelere gelişmiş ülkelere yönelen geçici işgücü hareketlerinde; genel anlamda, gelişmekte olan ülkeler vasıfsız işgücündeki kotaların yükseltilmesinden (yani ülkeye daha yüksek sayıda işçi kabul edilmesinden), vasıflı işgücüne göre daha fazla kazanç sağlamaktadırlar. Vasıfsız işgücünde kotaların yükseltilmesi, üretim ve reel GSYİH üzerinde yaygın pozitif etkisinin bulunması ve de vasıflı işgücü hareketlerine

¹⁸⁴ Dinçer ve Çakmak, agm., s. 142.

¹⁸⁵ Dinçer ve Çakmak, agm., s. 143.

¹⁸⁶ Sıdyá Ould El-Hadj, **Trade Liberalization and Its Implication for Labour Markets in the Caribbean**, s.6. http://www.caribbeing.com/Caribbean/Globalization/el_hadj_paper.pdf (23.10.2009)

esas olarak spesifik hizmet faaliyetlerinde gereksinim duyulması nedeniyle, gelişmiş ülkelerde de işgücünün geçici hareketliliği konusunda daha önemli bileşen olma özelliğindedir.¹⁸⁷

Geçici işgücü hareketlerinin, hareketin başladığı ülkeler ve hareketin yöneldiği ülkeler bakımından bir takım fayda ve maliyetleri bulunmaktadır. İşgücünün geçici dolaşımının, başlangıç ülkesi üzerinde; fazla işgücü arzının dengelenmesi, eğitim ve insan sermayesine yatırım imkânlarının artması, geçici işgücü hareketlerinin kalıcı göçlere göre daha fazla işçi dövizinin gönderilmesine yol açması ve işçilerin gittikleri ülkelerde bilgi, vasıf ve tecrübe kazanarak geri döndüklerinde bu birikimlerini ve yetkinliklerini uygulayabilecek duruma ulaşmalarının olumlu etkileri olmaktadır.¹⁸⁸

Göç alan ülkede ise Mod 4 ticareti, işgücü darboğazının aşılmasına ve genel olarak ekonomik büyümenin hızlanmasına yol açmaktadır. Fakat gelişmiş ülkelerde işçi sendikaları, işgücünün hareketliliği üzerindeki kuralların gevşetilmesinin, bu ülkelerde ücretlerde önemli bir düşüşe yol açacağını, bundan özellikle yurt içindeki vasıfsız işçilerin olumsuz etkileneceğini belirtmektedirler. Bu bağlamda ileri sürülen argümanlardan biri de; işgücü arzının yüksek olduğu ülkeler ile işgücü açığı olan ülkeler arasındaki emek yoğun malların ticaretinin, ikinci grup ülkelerdeki işçi ücretlerinde durgunluğa ya da düşüşe yol açtığı; hizmetler sektöründe işçilerin hareketliliğinin serbestleştirilmesi durumunda aynı etkinin çok daha yoğun biçimde ortaya çıkacağı yönündedir. Bu yaklaşımda; gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere ithal ettiği işlenmiş ürünlerin yüksek ölçüde emek yoğun olduğu ve bu ürünlerin yurt içinde üretilmesine kıyasla ithal edilmesinin nispi maliyet avantajı bulunduğu, fakat bu ticaret sonucunda birçok işçinin işini kaybettiği ve ücretlerin gerilediği belirtilmektedir. Böylece istihdam yapısındaki değişimler, kısmen ticaretteki uzmanlaşma ile açıklanabilecektir. Öte yandan; bir diğer yaklaşıma göre, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki bu nitelikteki ticaret, ücret gelirleri arasındaki farkın açılmasında çok önemli bir sebep değildir; çünkü bu ticaretle ithal edilen işlenmiş ürünlerin oranı gelişmiş ülkelerin GSYİH'lerinin çok küçük bir kısmına tekabül etmektedir. Ücretlerde artan eşitsizliğin ana nedeni, bilgiye dayalı teknolojik

¹⁸⁷ Dinçer ve Çakmak, agm., s. 150.

¹⁸⁸ Dinçer ve Çakmak, agm., s. 150.

gelişmelerdir. Teknolojik gelişme ve özellikle bilgi ve iletişim teknolojisindeki hızlı ilerleme, işgücünün verimliliğini arttırmakta ve ücretlerin düşüş yönünde baskı altına alınmasında en önemli sebep olmaktadır.

Hizmetlerin Mod 4 ticaretinde de, işgücünün geçici hareketliliği söz konusu olduğu için, hizmetler sektörünün belirli bir alt sektöründe belirli bir proje için gelen işçiler geçici olarak istihdam edilecek ve ücretlerdeki muhtemel düşüş de geçici olacaktır. Ayrıca, işçilerin ücretleri projenin bütçesinden karşılanırsa, bunun etkisi daha da az olacaktır. İşgücünün belirli projeler için değil de, genel işgücü açığı sebebiyle istihdam edildiği ve geçici hareketlilikle gelen işgücü akımının sürekli bir istihdam artışına yol açtığı durumda ise, ücretlerdeki düşüş yönünde baskı daha uzun sürebilecektir. Bu durumda ise, yarı vasıflı yerli işgücünün üst pozisyonlara (ustabaşı ve şeflik) terfi etmesi ile kayıpları büyük ölçüde telafi edilmiş olacaktır. İşgücü akımını karşılayan gelişmiş ülkelerde yurtiçindeki işçilerin ücretlerindeki düşüşün tam olarak telafi edilmediği durumda bile, ekonominin genelinde işgücü yetersizliği bir ölçüde aşıldığı ve toplam üretim arttığı için, net etki pozitif olacaktır. Ayrıca işçilerin kaybını tazmin edici transfer ödemeleri yapmak da, politika alternatifleri arasında yer alabilecektir.¹⁸⁹

Ekonomistlerin bir kısmı mal ve hizmetlerde serbestleşmenin toplam olarak istihdamda bir olumsuzluğa yol açmayacağını belirtmektedirler. Konan ve Maskus ise uluslararası hizmetler ticaretinin serbestleştirilmesi hâlinde çok az çalışanın sahip olduğu konumda değişiklik olacağını belirtmektedir. Bu serbestleşmenin istihdam üzerindeki friksiyonel (geçici) işsizlik etkisinin az olacağını göstermektedir.¹⁹⁰

Ayrıca, incelediğimizde alım-satımı yapılabilen hizmet sektörleri ile alım-satımı yapılamayan hizmet sektörlerinin istihdama etkileri de farklı olmaktadır. İstihdam artış oranlarını incelediğimizde alım-satımı yapılabilen aktiviteler yapılamayan aktivitelere göre öncelikle imalattaki istihdam kaybından dolayı daha düşük büyüme oranına sahiptir. Hizmetler içinde alım-satımı yapılabilen ve yapılamayan aktiviteler paralel büyüme oranı gösterir (en düşük beceri dağılımının sonundaki haricinde). Düşük vasıflı

¹⁸⁹ Dinçer ve Çakmak, agm., s. 151-153.

¹⁹⁰ Denise Eby Konan and Keith E. Maskus "Quantifying the Impact of Services Liberalization in a Developing Countries", **Universite Libre de Bruxelles International Conference on Policy Modelling**, Bruxelles: July 4-6, 2002, s.18.

alım-satım yapabilen endüstriler ve meslekler negatif ortalama istihdam büyüme gösterirken; alım-satım yapamayanlar pozitif bir istihdam artışıyla dikkat çekmektedir. Alım-satım yapılabilen ve yapılamayan aktivitelerde işçi çıkarma oranları da incelenmektedir. Ticaret yapılabilen hizmet endüstrilerinde ticaret yapılamayan endüstrilere göre işçi çıkarma oranlarının daha yüksek olduğunun kanıtlandığı görülmektedir. Bununla birlikte, ticareti yapılabilen ofis işleri, ticareti yapılamayan ofis işlerine göre daha yüksek işçi çıkarma oranına sahiptir. İşe alınan işçilerin özellikleriyle tutarlı olarak; ticareti yapılabilen hizmet aktivitelerinde ticareti yapılamayan hizmet aktivitelerine göre işten çıkarılan işçiler daha tahsilli ve daha yüksek gelirli olduğu gözlenmektedir. Ticareti yapılabilen ve yapılamayan hizmet aktivitelerinde meslek kaybı (iş kaybı) işçilere pahalıya mal olmaktadır¹⁹¹.

Daha güçlü ve dinamik bir hizmet sektörü için ekonomideki hizmet hacminin büyütülmesi gerekir. Örneğin OECD ülkelerindeki gibi siyasi karar vericiler işgücünden faydalanmak ve verimliliği arttırmak için hizmet sektörüne büyük destekler sağlamışlardır. Avustralya, Kanada, Lüksemburg, Slovak Cumhuriyeti ve ABD gibi bazı OECD ülkeleri geçmiş yıllarda hizmet sektöründe istihdam ve verimliliğin artmasına büyük katkılar sağlayarak bunun uygulanabilir olduğunu göstermişlerdir. Bu uygulamaların neticesinde özellikle iyi vasıflı işçilerin katılımı ile finans, iş hizmetleri, eğitim ve sağlık alanlarında iş istihdamı oluşturulmuştur. Buna rağmen İtalya, Kore, Polonya ve İspanya gibi OECD ülkelerinde ise istihdam oranlarının hizmetler sektörüne olan katkısı sınırlı olduğu görülmekteyken Fransa, İtalya, Hollanda ve İspanya gibi ülkelerde ise hizmet sektörünün verimliliğinin büyümeye olan katkısının oldukça az olduğu görülmüştür.¹⁹²

Sonuçta uluslararası hizmetler ticaretinin serbestleşmesi sonucunda özellikle GYÜ'lerde ve EAGÜ'lerdeki niteliksiz işgücü için önemli oranda işsizlik kaçınılmaz olacaktır. Bu ülkelerde tarım sektöründen ayrılan işgücününün sanayi sektöründe istihdam edilme olanakları sınırlıdır. Bu işgücü nitelik açısından oldukça düşük düzeyde olup,

¹⁹¹ J. Bradford jensen and Lori G. Kletzer. **Tradable Services: Understanding the Scope and Impact of Services Outsourcing**. The Institute for International Economics. Working Paper. September 2005. s.3-4

¹⁹² OECD. **Growth in Services, Fostering Employment, Productivity and Innovation**. Meeting of the Council at Ministerial Level, 2005. s.5

daha çok informel sektörlerde istihdam edilmektedir. Tarım sektöründeki gizli işsizliği azaltmak için işgücünü diğer sektörlerle düzenli olarak dağıtamayan GYÜ'ler ve diğer ülkeler için bu yeni işsizlik önemli bir toplumsal huzursuzluklar yaratacak potansiyele sahiptir. Ayrıca Türkiye ve daha birçok GYÜ' de vasıflı ve vasıfsız işgücünün işsiz kalması, kaynakların israfının ötesinde, bireysel olarak bakıldığında, kişiler için gelir yetersizliği, geçim sıkıntısı, sosyal hayatında huzursuzluk ve tükenmişlik duygularının doğması anlamına gelmektedir. Böyle bireylerin arttığı sosyal yapıda, orta ve uzun vadede toplumsal huzursuzlukların dışa vurması, sosyal sorunların yoğunlaşması ve sosyal barışın bozulması beklenen sonuçlar olarak sıralanabilir.¹⁹³

¹⁹³ Pınelopı K. Goldberg and Nina Pavenik, "The Response of the Informal Sector to Trade Liberalization", **NBER Working Paper**, No. 9443, January 2003, s.30-31.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ekonomideki üç temel sektör olan tarım, sanayi ve hizmet içinde, bugünkü gelişmeler çerçevesinde en dikkat çekici gelişmeyi sergileyen, hizmetler sektörüdür. Hizmetler sektörü, gerek ulusal gerekse uluslararası temelde önemi giderek artan bir konuma yerleşmiştir. Ülkeler de bunun farkında varmış olup, bu sektöre yönelik özel bazı stratejiler geliştirme yönünde çaba sarf etmektedir.

Hizmetler sektörünün çok farklı alt sektörlerden oluşması bu sektörün tanımı, kapsamı ve sınıflandırmasındaki uzlaşmayı engellemektedir. Bu durum, hizmetler sektörü ve hizmetler ticaretine ilişkin düzenli ve tutarlı verilerin toplanmasını zorlaştırmaktadır. Bu farklılıklar, hizmetler ticaretinin önündeki önemli engeller arasındadır. Ayrıca hızla değişen teknolojik yeniliklere ve bireylerin artan ihtiyaçlarına paralel olarak yeni hizmet sektörleri doğmakta ve hizmetler sektörünün kapsamı da genişlemektedir.

Uluslararası hizmetler ticareti, doğası gereği genelde üretim ve tüketimi eş anlı olmaya zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle uluslararası hizmetler ticareti, sınır ötesi arz, yurtdışında tüketim, ticari varlık ve gerçek kişilerin varlığı olmak üzere dört farklı şekilde yapılmaktadır. Bu ve diğer nedenlere bağlı olarak uluslararası hizmetler ticareti sınır önlemleri ile kontrol altına alınamamaktadır. Uluslararası hizmetler ticaretinde daha çok tarife dışı engeller kullanılmaktadır.

İletişim ve teknolojiye sağlanan gelişmelerle birlikte bazı hizmet sektörlerinin ticareti de daha kolay yapılabilir hâle gelmiştir. Ayrıca bazı hizmetlerin ticaretinde fiziksel yakınlık sorunu ortadan kalkmıştır. Ancak taşımacılık ve inşaat hizmetleri gibi bazı sektörler için fiziksel yakınlık önemini korumaya devam etmektedir.

Hizmetlerin hem ulusal hem de uluslararası arenada önem kazanması sonrasında, ticarete ilişkin liberalizasyon müzakerelerine bu faaliyetlerin de dâhil edildiği görülmektedir. Uluslararası ticaretteki kurumsal liberalizasyon süreci, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1947 yılında GATT ile başlamıştır. Yürürlüğe giriş tarihi itibarıyla GATT giderek artan bir katılıma sahne olmuştur. Nitekim bu durum gerek katılımcı sayısı gerekse müzakere konuları dikkate alındığında daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Liberalleşme süreci, devam etmekte olup günümüzde müzakerelere DTÖ bünyesinde devam edilmektedir. Dünya ticaretinin liberalleşmesi süreci GATT ile mal piyasalarında başlamış bugün ise bu süreç DTÖ ve ekindeki GATTS anlaşmasıyla hizmetler sektörlerinin de uluslararasılaşmasıyla devam etmektedir. GATTS ile girilen bu yeni süreçte nihai hedef uluslararası hizmetler ticaretinin tam liberalleşmesidir. Önceki dönemlerde olduğu gibi, her ne kadar ülke grupları (GOÜ ve GÜ) arasında menfaat mücadeleleri yaşanıyorsa da liberalleşmeye ilişkin sahip olunan niyet dolayısıyla orta ve uzun vadede başarı elde edileceğini belirtmek mümkündür.

Görelî rekabet gücü göz önüne alındığında kalifiye işgücü gerektiren hizmet alanlarında yine gelişmiş ülkelerin gelişmekte olanlara göre daha avantajlı oldukları görülmektedir. GYÜ'lerin hizmet ticaretinin serbestleştirilmesinde bazı hizmet sektörlerinde ciddi olumsuzluklara sahip oldukları bir gerçektir. Örneğin Türkiye OECD ülkeleri içinde mühendislik hizmetleri alanında olumsuz bir rekabet gücüne sahiptir.¹⁹⁴ Bununla birlikte ülkemizde içinde olmak üzere GYÜ'ler için yakın gelecekteki kalkınma ve refah fırsatının hizmetler sektöründen geleceği görülmektedir. En azından hizmetler sektörü mal piyasasından daha kolay biçimde GYÜ için fırsatlara dönüştürülebilir gözükmektedir. Fakat bunun için öncelikle insanların ülkeler arasındaki geçişkenliğinin önündeki engellerinin kaldırılması ve bu ülkelerin belirlenen alanlara yönelik beşeri sermaye yatırımlarına odaklanmaları gerekmektedir.

Ayrıca Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin hizmetler ticaretinin serbestleştirilmesinin kendi ekonomilerine veya belirli sektörlere yapacağı katkının boyutları üzerinde detaylı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu çalışmaların yapılması, ülkemizin uluslararası hizmetler ticaretinin serbestleştirilmesi sürecinde fırsat yaratmak ve var olan fırsatları değerlendirebilmek açısından çok önemli olarak görülmektedir. Yapılacak çalışmalar ile her bir sektörün rekabet durumu ve rekabet gücü için gerekli beşeri sermaye niteliği belirlenmesi ve bu alanlara yönelik beşeri sermaye birikimi oluşturulması sürecine bir an önce başlanması gerekmektedir.

¹⁹⁴ Dursun Yıldız, "Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi ve Mühendislik ve Mimarlık Hizmetlerinin Geleceği", **TMH Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi**, Sayı 410, 2000-6, s. 35. <http://www.e-kutuphane.imo.org.tr/pdf/435.pdf>

KAYNAKÇA

- Andersen, Birgitte and Marva Corley. "The Theoretical, Conceptual and Empirical Impact of the Service Economy: A Critical Review", **Paper presented at European Association for Evolutionary Political Economy Conference on Comparing Institutions**. Siena: November 2001.
- Artner, Annamaria. "Anti-Globalization Movements: The Developments In Asia", **Contemporary Politics**. Vol. 10, No. 3-4, 2004.
- Ataman, Göksel. **İşletme Yönetimi Temel Kavramlar ve Yeni Yaklaşımlar**. İstanbul: Türkmen Kitapevi, 2002.
- Ateş, Davut. "Küreselleşme: Ne Kadar Tek Boyutlu", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**. Cilt 7, Sayı 1, İstanbul, 2006.
- Aykaç, Mustafa. "Globalleşen Dünyada İşgücü Piyasası", **Çerçeve**. Sayı. 14. Mayıs-Temmuz 1995, İstanbul.
- Aykaç, Mustafa, Zeki Parlak, Süleyman Özdemir. **Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Arttırılması ve Türkiye'de Kobiler**. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Mayıs 2009.
- Bağcı, Hamdi. **Kamu Borçları Yönetimi ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme**. 1.Baskı. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, 2001.
- Balam, David N. ve Michael Veseth. **Introduction to International Political Economy**. 4. Baskı, Pearson Prentice Hall, New Jersey: Pearson Education, Inc., ABD 2008.
- Bermejo, Luis Rubalcaba and Juan Cuadrado Roura Ramon. **Internationalization of Service Industries: A Comparative Approach**. Documento de Trabajo. No: 4, 2001.
- Boratav, Korkut. **Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?**, E. Ahmet Tonak, Korkut Boratav, Oktar Türel, Cem Somel, Tarık Şengül ve Hakan Arslan, **Küreselleşme Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı**. Ankara: İmge Yayınevi,

Nisan 2000.

Bozkurt, Nilüfer. “Globalleşme ve Devlet”, **İktisat Dergisi**. İstanbul: İ.Ü.İ.F. Mezunları Cemiyeti Yayınları, 1998.

Bozkurt, Veysel. **Küreselleşme Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar**, www.isguc.org/vbozkurt1.htm, (22 Aralık 2008)

Branson, William H. ve James M. Litvack. **Macroeconomics**. 2. Baskı, New York: Harper & Row Publishers, 1981.

Beck, Ulrich. **What Is Globalization?**. Cambridge: Polity, 2000.

Bulut, Cihan. **Kamu Açıkları-Enflasyon, Faiz Oranı ve Döviz Kuru İlişkileri**. İstanbul: Der Yayınları, 2002.

Cappeli, Peter. **The New Deal at Work**. Boston: Harvard Business School Press, 1999.

Chase-Dunn, Christopher. “Globalization: A World-System Perspective”, **Journal of World-Systems Research**. V. 5-2. Summer 1999.

Chomsky, Noam. **Halkın Sirtından Kazanç**. İstanbul: Om Yayım Evi, Ekim 2000.

Çatalbaş, Nazım. “Uluslararası Hizmetler Ticaretinin Serbestleştirilmesi ve Gelişme Yolundaki Ülkelere Etkileri: Türkiye Uygulaması”, (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Eskişehir) 2005.

Deardorff, Alan V. “Dünya Ekonomisi ve Dünya Ticaret Sistemi Nereye Gidiyor?”, **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları**. 3 (1-2), Çeviren ve yayına hazırlayan; M. Sait Akman, 2008.

Déclaration ministérielle du. 20 Novembre 2001, de l’OMC.

Demirci, Hayri, “Reklâmcılık”, **Dünya Dergisi**, 1981.

Dicle, Atilla. “Küreselleşme; Nedenler, Sonuçlar, Tepkiler (1),” **Ekonomik Forum**. Mart 2000, s.3.

Dış Ticaret Dergisi. Temmuz sayısı, “Globalleşme Nedir?”, Ersan Öz (çev.), 2001,

<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/tem2001/ersan.htm>, (15 Aralık 2008)

DPT. “Bilişim teknolojileri ve politikaları”, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu**. Yayın no. 576, Ankara: 2001.

DPT. “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı”, **Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Raporu**. Ankara: 2000.

Drucker, Peter F. **Gelecek İçin Yönetim 1990’lar ve Sonrası**. Fikret Üçcan (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 1995.

Dunning, John. **Multinational Enterprises and the Global Economy**. London: Addison Wesley Publ. (Aktaran Mustafa Aykaç, Zeki Parlak, Süleyman Özdemir, **Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Arttırılması ve Türkiye’de Kobiler**. İstanbul: Ticaret Odası Yayınları, 2009.)

Dünya Ticaretinin Serbestleştirilmesi. <http://www.frmtr.com/ekonomi-iktisat-isletme/1112506-dunya-ticaretinin-serbestlestirilmesi.html>, (25.02.2009.)

Ekin, Nusret. **Küreselleşme ve Gümrük Birliği**. No: 1999-47, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayın, 1999.

Ekinci, Mehmet Behzat. **Gelişmekte Olan Ülkelerin Hizmet Ticaretindeki Yeri ve Türkiye; Hizmet Ticaretinde Türkiye’nin Stratejik Sektörlerine İlişkin Değerlendirmeler**.

<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/gelismekte1.doc>, (04.05.2009)

El-Hadj, Sinya Ould. **Trade Liberalization and Its Implication for Labour Markets in the Caribbean**,

http://www.caribbeing.com/Caribbean/Globalization/el_hadj_paper.pdf,

(11.04.2009)

Erbay, Yusuf. **Küresel İşletmelerin Yönetimi ve Yeni Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Faaliyetler**. Ankara: Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayınları. 1996.

- Ersoy, Melih ve Tarık Şengül. “Küreselleşme ve Yarışan Yerellikler”, **1997 Sanayi Kongresi Makine Mühendisleri Odası Bildiriler Kitabı**, Ankara: Mart 1998.
- Ertürk, Emin. **Uluslararası İktisat**. İstanbul: 1.Baskı, Ekin Kitabevi, 1996.
- Esin, Arif. **Dünyada Globalizasyon ve AT’nin Sanayi Politikası**. İstanbul: İKV, 1992.
- Falley, Rodney E. and Norman Gemmell. “Are Services Income-Elastic? Some New Evidence”, **Review of Income and Wealth**. 42/3, 1996.
- Falley, Rodney E. and Norman Gemmell. “Explaining Service Price Differences in International Comparisons”. **American Economic Review**. 81/5. 1991.
- Giddens, Anthony. **Elimizden Kaçıp Giden Dünya: Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor?**. Osman Akınhay (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları. 2000.
- GATT Dosyası. **Gümrük Dergisi**. Y.5, S.13, Ankara: Haziran 1995.
- Grönroos, Christian. **Service Management and Marketing: Managing the Moments of Truth in Service Competition**. Massachusetts: Lexington Books, 1990.
- Goldberg, Pinelopi K. and Pavenik, Nina. **The Response of the Informal Sector to “Trade Liberalization”**. **NBER Working Paper**. No. 9443. January 2003.
- Grossman, G. M. and E. 1. Helpman. **Innovation and Growth in the Global Economy**. Cambridge Mass: MIT Pres, 1993.
- Gruber, William, D. Mehta and R. Vernon. “The R&D Factor in International Trade and Investment of United States Industries”, **Journal of Political Economy**. 1967.
- Gunfeld, Leo A. and Moxnes, Andreas. **The Intangible Globalization: Explaining the Patterns of International Trade in Services**. Norwegian Institute of International Affairs. No. 657, 2003.
- Gündoğmuş, Bülent. **Dünyanın Aradığı Yanıt-Küreselleşme**. Görüş, Sayı: 51 Mayıs-Haziran 2002.

- Güpgüpoğlu, Memduh. **Dış Ticaret**. Ankara: Bilgi Yayıncılık.1999
- Hafbauer, Gary and Tony Warren. “The Globalization of Services: What Has Happened? What Are the Implications?”, **Institute for International Economics Working Papers**. 1999.
- Held, David. “Democracy and Globalization”, **MPIfG Working Paper 97/5**. Köln: May 1997.
- Helpman, Elhanan and Paul Krugman. **Market Structure and Foreign Trade: Increasing Returns, Imperfect Competition and International Economy**. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1986.
- Hintjens, Helen. “Appreciating the Movement of Movements”, **Development in Practice** Vol. 16. No. 6, 2006.
- Hirst, Paul ve Grahamme Thompson. “Küreselleşme-Gerekli Bir Mit mi?” **Küreselleşme Okumaları** içinde. Kudret Bülbül (ed.), Ankara: Kadim Yayınları, 2006, s.29.
- Hoekman, Bernard. “New Issues in the Uruguay Round and Beyond”, **Economic Journal**. 103/421. 1993.
- <http://homepage.newschool.edu/het//profiles/keynes.htm> (14.05.2009).
- <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp?Cl=8&Lg=1> (18.05.2008).
- <http://www.antimai.org/bn/dto10804bn.htm> (10.06.2009).
- <http://www.blupete.com/Literature/Biographies/Philosophy/Keynes.htm> (14.05.2009).
- http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/03/070321_g33.shtml (27.08.2009).
- www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/.../dtoknf.doc, (14.08.2009).
- http://www.ekodialog.com/ekonomi_kurumlari/uluslararasi_ticaret_orgutu.html, (25.05.2009)
- <http://www.evrensel.net/99/12/02/dunya.html>, (13.08.2009)
- http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=6169, (07.05.2009)
- http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact1_e.htm, (12.04.2009)
- <http://www.znet-turkiye.org/ctmbni.htm>, (08.06.2009)

- İmren, Arzu ve Vedat Akman. **Türkiye’de ve Dünyada Enflasyon-Enflasyon Olgusuna Genel Bir Bakış**. 1. Baskı, İstanbul: Era Yayıncılık, 1994.
- İnce, Murat. **Elektronik Ticaret: Gelişme Yolundaki Ülkeler için İmkanlar ve Politikalar**. Ankara: DPT Yayını, 1999.
- İncekara, Ahmet. **Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri**. İstanbul: İTO Yayınları. 1995.
- International Trade Centre (ITC) ve Commonwealth Secretariat, **Dünya Ticaret Sistemi Rehberi**. İkinci Baskı. İstanbul: İKV Yayını, 2002.
- J. Bradford Jensen and Lori G. Kletzer. **Tradable Services: Understanding the Scope and Impact of Services Outsourcing**. The Institute for International Economics. Working Paper. September 2005
- Karaca, Nil., “Gatt’tan Dünya Ticaret Örgütü’ne”, **Maliye Dergisi**, Sayı: 144, Eylül-Aralık 2003
- Karadeli, Cem. “Küreselleşme ve Dünya Düzenleri”, **Küreselleşme ve Alternatif Küreselleşme** içinde. Cem Karadeli (der.), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2005.
- Karluk, Rıdvan. **Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika**. 7. Baskı, İstanbul: Beta Yayın.
- Karluk, Rıdvan. **Avrupa Para Sisteminin Kuruluşu İşleyişi ve Sistem Karşısında Türkiye’nin Durumu: Genel Bir Değerlendirme**. Ankara: DPT Yayınları. 1984.
- Kazgan, Gülten. **Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000.
- Kırcalıoğlu Ekren, Günsel. “İktisadi Küreselleşme Süreci İçinde Ülkelerarası Kaynak Aktarım Mekanizmalarının Analizi, Türkiye Örneği”. (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi 2008).
- Kocaimamoğlu, Sururi. **Bankacılık Ansiklopedisi**. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayını, 1977.

- Konan, Denise Eby and Keith E. Maskus. "Quantifying the Impact of Services Liberalization in a Developing Countries", **Universite Libre de Bruxelles International Conference on Policy Modelling**. Bruxelles: 2002.
- Kotler, Philip. **Pazarlama Yönetimi Çözümleme Planlama ve Denetim**. Ankara: Bilimsel Yayınlar Derneği, 1976.
- Kozlu, Cem M. **Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri**. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995.
- Kozlu, Cem M. **Uluslararası Pazarlama: İlkeler ve Uygulamalar**. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993.
- Kozlu, Cem M. **Uluslararası Pazarlama (İlkeler ve Uygulamalar)**. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 1993.
- Krugman, Paul R. "Increasing Returns, Monopolistic Competition and International Trade", **Journal of International Economics**. Vol. 9, 1979.
- Krugman, Paul. "Technology, Trade And Factor Prices", **Journal of International Economics**. 2000. vol. 50, s.51 www.elsevier.nl/locate/econbase, (20.11.2005).
- Krugman, Paul R. **Scale Economies, Product Differentiation and The Pattern of Trade**. American Economic Review, 70, 1980.
- Krugman, Paul. **Strategic Trade Policy and the New International Economics**. Cambridge: Mass, MIT Pres, 1990.
- Linder, Stafaan B. **An Essay on Trade and Transformation**. Almquist-Wiksell, 1961.
- Linders, Gert-Jan. **Theory, Methodology and Descriptive Statistics on Services and Services Trade**. (Den Haag: CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis Publications), 2001.
- Mattao, Aaidya, Randeep Rathindran ve Arvind Subramanian. "Measuring Services Trade Liberalization and Its Impact on Economic Growth: An Illustration", **World Bank Working Paper**. August 2001.

Parlak Kul, Nurgün. **Uluslararası İnsan Kaynakları Yönetiminin Gelişimi**. İstanbul: Bilgi Basım, 2000.

Milletlerarası Ticaret Odası/ESOMAR. **Bir Pazarlama Araştırması Projesi Üzerinde Mutabakata Varılması**. Ankara: Milletlerarası Ticaret Odası Türkiye Millî Komitesi, 1979.

Minibaş, Türkel. “Küreselleşen Sermayenin Anayasası: MAI”, **İktisat Dergisi**, Sayı. 381. İstanbul: IFMC Yayını, Ağustos 1998.

Miozzo, Marcella and Luc Soete. “Internationalization of Services: A Technological Perspective”, **Technological Forecasting and Social Change**. 67/2-3. 2001.

Mızrak, Nihal Yıldırım. “Uluslararası Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi ve GATS”, **İktisat Politikası Sorunları Ve Çözüm Önerileri**. http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=248, (07.04.2009.)

Mızrak, Nihal Yıldırım. **Uluslararası Hizmet Ticaretinin Gelişmesinde İnternet İle Elektronik Ticaretin Rolü Ve Türkiye** http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=235, (12.06.2009).

OECD. “Meeting of the Council at Ministerial Level in June 1993”, **The Annual Report**. 1993.

OECD. **International Trade and Core Labour Standards**. Paris: 2000.

OECD. **Growth in Services, Fostering Employment, Productivity and Innovation**. Meeting of the Council at Ministerial Level, 2005.

Predergast, Rence ve Frances Stewart. **Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma**. İdil Eser (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.

Rodrik, Dani. **Küreselleşme Sınırı Aştı mı?**. İzzet Akyol, Fatma Ünsal (çev.). İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.

Rosenau, James N. **The Complexities and Contradictions of Globalization**. Current History, November 1997.

Posner, Michael V. "International Trade and Technical Change", **Oxford Economic Papers**. No.13, 1961.

Sachwald, F. **Impact of Changing Production Location on Foreign Direct Investment**. Tokyo: Club Foundation for Global Studies, 2005, http://www.tcf.or.jp/data/20051121-22_Frederique_Sachwald.pdf. (10.09.2009) (Aktaran Mustafa Aykaç, Zeki Parlak, Süleyman Özdemir. **Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Arttırılması ve Türkiye’de Kobiler**. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2009).

Sapir, A. and C. Winter. **Services Trade**. D. Greenaway, L. Winters and eds., **Surveys in International Trade**. Oxford: Blackwell Publishers, 1994.

Savaş, Vural Fuat. **Dünya Ekonomi Sistemi**. İstanbul: T.C. Yeditepe Üniversitesi Yayınları, 2004.

Savaş, Vural. "Dünya Ticaret Örgütü Kararları ve 2005’te İşletmelere Yansımaları", **Panel**. İstanbul: İTO Yayınları, Yayın No: 2005-7.

Sayın, Önal. **Küreselleşmenin Sermaye ve İşgücü Üzerine Etkileri**. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, No: 5. 1996.

Seyidoğlu, Halil. **Uluslararası İktisat**. İstanbul: Güzem Yayınları.2001.

Sklair, Leslie. "Competing Conceptions of Globalization", **Journal of World-Systems Research**. V.2, Summer 1999.

Steger, Manfred B. **Globalization: A Contested Concept**. Oxford University Press, 2006.

Şahinöz, Ahmet. "Dünya Ticaret Örgütü’nün Dönüşümü"
www.zmo.org.tr/resimler/ekler/52a3dbaeb32e769_ek.pdf?tipi (27.08.2009).

Şen, Hüseyin ve İsa Sağbaş. **Bütçe Açıkları Teori ve Türkiye Uygulaması**. 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2004.

The New Zealand Trade Consortium. **International Trade in Services, A Scoping**

Study of Services Trade and Estimates of Benefits From Services Trade Liberalisation. Working Paper no 37. July 2005.

TİSK. “Türkiye’nin Rekabet Gücü (AB Ülkeleri, Japonya ve ABD Karşılaştırmalı)”, **İşveren Dergisi**, C. XXXIV. Sayı. 4. 1996.

Tuna, Yusuf. “Dünya’da Globalleşme Eğilimleri ve Dengeler”, **Çerçeve**, Yıl. 4. Sayı. 14. İstanbul: Mayıs-Temmuz1995.

Tuna, Yusuf. “Dünyada Globalleşme Eğilimleri ve Dengeler”, **Süreç Dergisi Gümrük Birliği Özel Sayısı**. Sayı. 17-18. 1998.

Tunç, Güngör. “Küreselleşme: Amacı, Araçları ve Etkileri”, **Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**. Sayı. 5. 2001.

U.S. Congress Office of Technology Assessment (OTA). **International Competition in Services**. Washington: Government Printing Office, July 1987.

UNCTAD and World Bank. **Liberalizing International Transactions In Services: A Handbook**. New York: Geneva, 1994.

UNCTAD. **Transnational Corporations and Competitiveness**. New York: United Nations Publ., 1995.

Unilever, D. “A Multinational’s New Route to Profits”, **Bussiness Week**. 1974.

United Nations. **The Employment Imperative Report on the World Social Situation 2007**. New York 2007.

Üstar, M. Faik. **Türkiye’nin Bugünü ve Yarını**. İstanbul: 1978.

Vellas, François, Becherel, Lionel. “Tourism Organizations and Tourism Policies”, **International Tourism-An Economic Perspective**. London: Macmillan Press Ltd., 1995.

Vernon, Raymond. “International Investment and International Trade in the Product Cycle”, **Quarterly Journal of Economics**. 1966.

- Wallerstein, Immanuel. **Dünya Sistemleri Analizi**. Çev. Nuri Aksoy, Ender Abadoğlu. İstanbul: Aram Yayıncılık, 2005.
- Wallerstein, Immanuel. **Liberalizmden Sonra**. Çev. Erol Öz. İstanbul:Metis Yayınları, 1998.
- Waters, Malcolm. **Globalization**. London: Routledge, 1995.
- World, Bank. “Workers in an Integrating World”, **World Development Report, 1995**, <http://www.worldbank.org/transitionnewsletter/ja95/aug-ar6.htm>, (10.10.2003.)
- Yıldızoğlu, Engin. **Küreselleşme ve Kriz**. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1996.
- Yüksel, Nihat. **Küreselleşme ve Toplu Pazarlıkta Değişim**. İstanbul: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayınları, 1997.